

T. C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**“KEMALİST SÖYLEM” ÜZERİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASINI
ANLAMAK**

**UNDERSTANDING TURKISH FOREIGN POLICY THROUGH
“KEMALIST DISCOURSE”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meltem HASANÇEBİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ

GİRESUN – 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 08.06.2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Meltem HASANÇEBİ'nin "Kemalist Söylem" Üzerinden Türk Dış Politikasını Anlamak başlıklı tezini incelemiş olup aday 30.06.2021 tarihinde, saat 16:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ	
Üye	Prof. Dr. Levent ÜRER	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAĞAÇLI	

ONAY

30/06/2021

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ““Kemalist Söylem” Üzerinden Türk Dış Politikasını Anlamak” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/06/2021

Meltem HASANÇEBİ

ÖN SÖZ

“Kemalist Söylem” Üzerinden Türk Dış Politikasını Anlamak” konulu bu tez çalışmasının belirlenmesinde rol oynayan başlıca faktör, kurulan hükümetlerin aldığı Türk dış politika kararlarında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün dış politika söyleminin de bir etkisinin varlığından bahsedilebilir mi sorusuna bir yorum getirme arzusudur. Sorunun yaklaşım perspektifinde değerlendirilmesi için yaklaşımın çıkış noktasını ve genel hatlarını kavramak önemlidir. Bu nedenle özellikle eleştirel kuramın önde gelen yazarlarının çalışmaları incelenmiştir. Ayrıca eleştirel kuramda öne çıkan yazarlardan Antonio Gramsci’nin “hegemonya, söylem, kendini yeniden üretme” kavramlarına yönelik çalışmaları incelenmiş ve bu kavramlar dış politikada uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Türk dış politikasında hükümetlerin dış ilişkilerine odaklanılmıştır. Elde edilen bulgularla “Kemalist söylem”inin ne derece etkili olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın danışmanlığını yürüten Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ hocama tez süresince katkılarını, yönlendirmelerini esirgemediği için çok teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmasında ve bütün eğitim hayatım boyunca desteklerini ve fedakârlıklarını benden esirgemeyen, bana güç veren sevgili aileme; bütün bu zorlu süreçte yanımda olan, bana destek olan, beni cesaretlendiren sevgili arkadaşım Tuncay ODABAŞ’a teşekkür ederim.

ÖZET**“KEMALİST SÖYLEM” ÜZERİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASINI
ANLAMAK****Meltem HASANÇEBİ****Giresun Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi****Danışman: Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ**

““Kemalist Söylem” Üzerinden Türk Dış Politikasını Anlamak” adlı bu tez çalışması, Antonio Gramsci tarafından geliştirilen ve “Eleştirel Kuram”a önemli katkılar sunan hegemonya kavramı ve söylem kapsamında “Kemalist söylem”in Türk dış politikasına etkisini ele almayı amaçlamıştır. Öncelikle, Atatürk sonrası Türk dış politikasında “Kemalist söylem”in kendisini yeniden üretmesinin ve hegemonya kurmasının analizini mümkün kılmak adına “Eleştirel Kuram”ın genel hatlarına odaklanılmıştır. Türk dış politikasında alınan kararlarda, aktörlerin ve tarihsel gelişim sürecinin ne denli etki yaptığını ortaya koymak için Türk dış politikasında dönemsel olarak kurulan ilişkilerin incelenmesinin önemli katkılar sunacağı düşünülmüştür.

Türk dış politikasında alınan kararlarda, izlenilen yol ve kurulan ilişkilerde “Kemalist söylem”in etkisini anlayabilmek için “Kemalist söylem”in oluşum sürecine yer verilmiştir. Kendisini sonraki yıllarda yeniden üreten “Kemalist söylem”in kurduğu hegemonyanın 1938 yılından sonra Türk dış politikası karar vericilerinde kendisini yeniden nasıl ürettiğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Kuram, Antonio Gramsci, Mustafa Kemal Atatürk, Kemalist Söylem, Türk Dış Politikası

ABSTRACT**UNDERSTANDING TURKISH FOREIGN POLICY THROUGH
“KEMALIST DISCOURSE”****Meltem HASANÇEBİ****Giresun University****Social Sciences Institute****International Relations Department, Master Thesis****Supervisor: Assoc. Dr. Kemal ÇİFTÇİ**

This thesis study titled “Understanding Turkish Foreign Policy through “Kemalist Discourse”” aims to discuss the effect of “Kemalist discourse” on Turkish foreign policy, within the scope of hegemony and discourse developed by Antonio Gramsci and contributing to Critical Theory. Firstly, in the post-Ataturk Turkish foreign policy, the general lines of Critical Theory have been focused in order to enable the “Kemalist discourse” to reproduce itself and to analyze the hegemonic establishment. It is thought that examining the periodically established relations in Turkish foreign policy in order to reveal how much the actors and the historical development process have made in the decisions taken in Turkish foreign policy will provide important contributions.

The formation process of the “Kemalist discourse” has been included in order to understand the effect of the “Kemalist discourse” on the decisions taken, the ways followed and the relations established in Turkish foreign policy. It was pointed out how the hegemony established by the “Kemalist discourse”, which reproduced itself in the following years, reproduced itself in Turkish foreign policy decision-makers after 1938.

Key words: Critical Theory, Antonio Gramsci, Mustafa Kemal Atatürk, Kemalist Discourse, Turkish Foreign Policy

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ELEŞTİREL KURAM.....	4
1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	4
1.1.1. Uluslararası İlişkilerin Tanımı.....	4
1.1.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Ortaya Çıkışı.....	7
1.2. ELEŞTİREL KURAM.....	11
1.2.1. Eleştirel Kuram.....	11
1.2.2. Frankfurt Okulu.....	19
1.2.2.1. Geleneksel ve Eleştirel Kuram.....	22
1.2.2.2. Frankfurt Okulu’nun Dönemleri.....	24
1.2.3. Eleştirel Kuramın Uluslararası İlişkilere Taşınması.....	26
1.2.4. Eleştirel Kuram ve Hegemonya Söylemi.....	29
1.2.4.1. Antonio Gramsci.....	30
1.2.4.2. Antonio Gramsci’nin Hegemonya Söylemi.....	32
1.2.4.3. Robert W. Cox.....	36
1.2.4.4. Robert W. Cox’ın Hegemonya Söylemi.....	41
1.2.5. Dış Politika ve Eleştirel Kuram.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

2. “KEMALİST SÖYLEM”İN FELSEFESİ.....	44
2.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK’ÜN DOĞDUĞU ORTAM VE HAYATI.....	45
2.1.1. 1800’lü Yılların Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Durumu.....	45

2.1.2.	Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı	50
2.1.2.1.	Mustafa Kemal Atatürk'ün Çocukluğu.....	50
2.1.2.2.	Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatı	55
2.1.2.3.	Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Erzurum-Sivas Kongresi	60
2.2.	“KEMALİST SÖYLEM”İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ.....	65
2.2.1.	“Kemalist Söylem” ve Modernleşme.....	65
2.2.2.	“Kemalist Hegemonya”nın İnşası	72
2.2.3.	“Kemalist Söylem”de Dış Politika.....	78
2.2.3.1.	Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk Dönemi'nin Dış Politikası	78
2.2.3.2.	“Kemalist Söylem”de Dış Politika	86
2.2.3.3.	“Kemalist Söylem”in Dış Politikasının Belirleyici İlkeleri	97
2.2.3.3.1.	Batıcılık.....	98
2.2.3.3.2.	Cumhuriyetçilik	99
2.2.3.3.3.	Laiklik	99
2.2.3.3.4.	Devletçilik.....	100
2.2.3.3.5.	Devrimcilik	101
2.2.3.3.6.	Halkçılık.....	102
2.2.3.3.7.	Milliyetçilik	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	“KEMALİST SÖYLEM” ÜZERİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI	105
3.1.	İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	105
3.1.1.	II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası.....	106
3.1.2.	Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası	114
3.1.3.	İnönü Dönemi Dış Politika Söylemi	116
3.2.	1950-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	123
3.2.1.	Kore Savaşı ve NATO'ya Giriş	124
3.2.2.	ABD ile İlişkiler	125
3.2.3.	Balkan Paketi	127
3.2.4.	Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler	128
3.2.5.	Bağdat Paketi	129

3.2.6.	Kıbrıs Sorunu	129
3.2.7.	Sovyetler Birliği ile İlişkiler.....	130
3.2.8.	1950-1960 Dönemi Dış Politika Söylemi	132
3.3.	1960-1980 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	136
3.3.1.	ABD ile İlişkiler	137
3.3.2.	Kıbrıs Sorunu	141
3.3.3.	Yunanistan ile İlişkiler	144
3.3.3.1.	Karasuları sorunu.....	144
3.3.3.2.	Hava sahası sorunu	145
3.3.3.3.	Kıta sahanlığı sorunu	146
3.3.3.4.	Adaların silahlandırılması.....	146
3.3.4.	Bağılantısızlar ve Orta Doğu ile İlişkiler	147
3.3.5.	SSCB ile İlişkiler	149
3.3.6.	1960-1980 Dönemi Dış Politika Söylemi	150
3.4.	1980-1990 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	152
3.4.1.	ABD ile İlişkiler	154
3.4.2.	Batı ile İlişkiler.....	155
3.4.3.	Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler	156
3.4.4.	Yunanistan ile İlişkiler	157
3.4.5.	SSCB'yle İlişkiler	159
3.4.6.	1980-1990 Dönemi Dış Politika Söylemi	160
3.5.	1990-2002 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	162
3.5.1.	ABD ile İlişkiler	163
3.5.2.	Batı ile İlişkiler.....	164
3.5.3.	Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler	166
3.5.3.1.	Körfez savaşı.....	166
3.5.3.2.	Çekiç güç	167
3.5.4.	Yunanistan ile İlişkiler	169
3.5.5.	Sovyetler Birliği, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler	170
3.5.6.	1990-2002 Dönemi Dış Politika Söylemi	171
3.6.	AKP DÖNEMİ (2002-2020) TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	174
3.6.1.	2002-2009 Dönemi	174

3.6.1.1.	ABD ile İlişkiler.....	174
3.6.1.2.	Ermenistan ile İlişkiler.....	176
3.6.1.3.	Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler	176
3.6.1.4.	Batı ile İlişkiler	177
3.6.2.	2009-2016 Dönemi	178
3.6.2.1.	ABD ile İlişkiler.....	178
3.6.2.2.	Batı ile İlişkiler	179
3.6.2.3.	Rusya ile İlişkiler	180
3.6.2.4.	Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler	181
3.6.2.4.1.	İsrail ile İlişkiler	182
3.6.2.4.2.	İran ile İlişkiler.....	183
3.6.2.4.3.	Suriye ile İlişkiler.....	184
3.6.3.	2016-2020 Dönemi	185
3.6.3.1.	ABD ile İlişkiler.....	186
3.6.3.2.	Batı ile İlişkiler	188
3.6.3.3.	Suriye ile İlişkiler.....	190
3.6.3.4.	Rusya ile İlişkiler	191
3.6.4.	AKP Dönemi Dış Politika Söylemi	192
SONUÇ		197
KAYNAKÇA		210
ÖZ GEÇMİŞ		238

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
AP:	Avrupa Parlamentosu
AT:	Avrupa Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BMM:	Büyük Millet Meclisi
CAATSA:	Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası
CENTO:	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
FETÖ:	Fetullahçı Terör Örgütü
FIR:	Uçuş Bilgi Bölgesi
ICAO:	Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
İŞİD:	Irak ve Şam İslam Devleti
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTK:	İttihat ve Terakki Komitesi
KEİ:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MSP:	Milli Selamet Partisi
NATO:	Kuzey Atlantik Paktı

NOTAM:	Bütün Havacılara Tebliğ
OPEC:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSİA:	Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması
PASOK:	Panhelenik Sosyalist Hareket
PKK:	Kürdistan İşçi Partisi
PYD:	Demokratik Birlik Partisi
SEİA:	Savunma Ekonomik İşbirliği Antlaşması
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

1923-1938 yılları arasında Türk dış politikasının belirleyicisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikaya yaklaşımının ve söyleminin ölümünden sonraki yıllarda da dış politika kararlarında izleri görülmüştür. Gramsci'nin hegemonya kavramı ile uyumlu olarak kendisini yeniden üretmeyi başaran ve Atatürk'ün söylem ve pratiklerinin ideolojik bir bağlama oturtulmasıyla oluşan “Kemalizm” ve “Kemalist söylem”, dış politikada hegemonyasını oluşturmuş ve devamlılığını sağlamıştır.

1938 yılından günümüze kadar kurulan hükümetlerin dış politika kararlarında belli bir ölçüde “Kemalist söylem”in izlerinin görülmesinin yanı sıra bu söylemin Türk dış politikasında ötekileştirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu kapsamda, Atatürk dönemi dış politikasındaki uygulamalar, Atatürk sonrası Türk dış politikasında devam eden süreçlerde nasıl izlerini devam ettirdi ve her dönemde ne kadar etkin olduğunu belirlemek için bu çalışma yapılmıştır. Ayrıca, Atatürk sonrası dönemde, Atatürk'ün yaptığı çalışmalar doğrultusunda hangi dönemlerde, hangi sapmaların olduğu sorusuna ““Kemalist Söylem” Üzerinden Türk Dış Politikasını Anlamak” adlı tez çalışmasında cevap aranmıştır.

Bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde, kavramsal çerçeve sunulmaktadır. İlk olarak uluslararası ilişkilerin tanımı üzerinde durulmuş ve uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkış süreci incelenmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde çalışılan konuların çeşitliliğinin fazla olması ve geniş alana sahip olması, disiplin içerisinde farklı bakış açılarının var olmasını sağlar. Kuram olarak ele alınan bu bakış açıları da dış politika analizlerinde farklı bir bakış açısı ile eleştirel kuramı ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda eleştirel kuramın kökenlerine giderek ortaya çıkmasında öncü olan Aydınlanma dönemindeki düşünürlerin söylemleri ve eleştirel kuramın tarihsel süreci ele alınmıştır. Daha sonra eleştirel kuramın uluslararası ilişkiler kuramları arasına girmesinde önemli bir adım olan Frankfurt Okulu'nun tarihsel süreci, düşünürleri ve düşünürlerin söylemleri irdelenmiştir. Geleneksel kuram ile eleştirel kuramın karşılaştırılması ve birbirlerine yönelik eleştirileri ele alınmıştır.

Eleştirel kuramın uluslararası ilişkilere girmesi ve bu olayda öncü olan düşünürler incelenmiştir. Aynı zamanda eleştirel kurama söylem, hegemonya ve kendini yeniden üretme kavramlarının girmesinde öncü isim olan Gramsci'nin eleştirel kuram yaklaşımı ele alınmış ve ardından Gramsci'nin söylemini uluslararası ilişkilere taşıyan Robert Cox üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla Atatürk'ün dış politika yaklaşımının sonraki yıllarda da sürdürülebilirliğinde kendini yeniden üretmesini, hegemonyasını kurmasını ve kendi söylemini oluşturmasını anlamak adına Gramsci ve Cox'ın bu kavramlara bakışı irdelenmiştir. Son olarak dış politikada eleştirel kuram çalışılmıştır.

İkinci bölüm, çalışmanın temel noktasını oluşturmaktadır ve daha kapsamlıdır. “Kemalist söylem”in dış politika felsefesinin oluşumuna daha büyük çerçeveden bakma adına Atatürk'ün dış politika söyleminin oluşumunda etken olan Osmanlı Devleti'nin son yüzyıldaki durumuna ilişkin kısa bir inceleme yer almaktadır. Atatürk'ün çocukluk dönemine, okul hayatına ve askeri hayatına yönelik bir değerlendirme yapıldıktan sonra, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ve ardından gerçekleştirilen kongre faaliyetlerine tarihsel bir bakış açısıyla yer verilmiştir.

“Kemalist söylem”in dış politika felsefesini daha iyi anlayabilmek için “Kemalist söylem”in modernleşmeye bakışı ve söylemin hegemonyasının inşa süreci ele alınmıştır. Ayrıca 29 Ekim 1923'te yeni Türk devletinin kuruluşu sonrasında başlayan Atatürk döneminin dış politikası çalışılmış ve “Kemalist söylem”in dış politika felsefesi üzerinde durulmuştur. “Kemalist söylem”in hegemonyasını oluşturmada ve kendini yeniden üretmesinde önemli bir yere sahip olan ve Atatürk'ün partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP)'nin simgesi olan “6 Ok”un “Kemalist söylem”in dış politikasındaki yeri irdelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümünde Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemin, önemli siyasi kırılma tarihleri esas alınarak altı bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler, İnönü dönemi (1938-1950), 1950-1960 dönemi, 1960-1980 dönemi, 1980-1990 dönemi, 1990-2002 dönemi ve AKP döneminden (2002-2020) oluşmaktadır.

İnönü dönemi dış politikası, bu dönemde ortaya çıkan II. Dünya Savaşı ekseninde değerlendirilmiştir. Savaş süreci boyunca İnönü'nün dış politikada aldığı kararlar ve izlediği politikalar ele alınmıştır. Ayrıca savaş sonrası uluslararası sistemde İnönü'nün izlediği dış politika irdelenmiştir. Son olarak “Kemalist söylem”in İnönü dönemi Türk dış politikası üzerindeki etkisi incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1950-1960 yılları arasındaki dış politika, uluslararası sistemde devletlerle olan ikili ilişkilerden, bu dönemde girilen örgütlerden, yapılan girişimlerden ve ortaya çıkan sorunlar üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Ardından bu dönemdeki dış politika kararlarında “Kemalist söylem”in ne denli etkisi olduğu incelenmiştir.

1960-1980 yılları arası, dönemin dış politikasında gerçekleştirilen ve Türk dış politikasında günümüzde dahi etkisini göstermeye devam eden Kıbrıs Barış Harekâtı, devletlerle bu harekât çerçevesinde gelişen ikili ilişkilerin yanı sıra bu dönemde Türk dış politikasını uzun yıllar önemli ölçüde etkileyecek seviyede meydana gelen Ege sorunları çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede bu yıllar arasındaki dış politika kararlarında “Kemalist söylem”in izleri irdelenmiştir.

1980-1990 yılları ele alınırken bu dönemde gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonucu izlenen dış politika, ikili ilişkiler ve askeri yönetimin dış politikaya yaklaşımı ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Türk dış politikası yaklaşımı “Kemalist söylem” üzerinden ele alınmıştır.

1990-2002 yılları arasında dış politikada ikili ilişkiler ve Körfez Savaşı'nın Türk dış politikasına sonuçları irdelenmiştir. Ardından bu yıllarda izlenen dış politika “Kemalist söylem” üzerinden değerlendirilmiştir.

2002-2020 yılları arası dönemde siyasal İslamcı bir gelenekten gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara gelmesinin ardından uluslararası sistemde devletlerle olan ikili ilişkileri ve bu dönemde değiştirilmeye çalışılan Türk dış politikasına yaklaşımı ve söyleminin pratiğinin sonuçları ele alınmıştır. Bu yıllar arasında ön plana çıkan aktörlerin dış politika söylemleri ele alınmış ve son olarak bu söylemleri “Kemalist söylem” üzerinden değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ELEŞTİREL KURAM

1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.1. Uluslararası İlişkilerin Tanımı

İlişki, iki veya daha çok şey arasındaki karşılıklı bağ ya da etkileşim olarak açıklanabilir. Aristoteles ve Platon'dan beri insanın sosyal bir varlık olduğu ve sosyal bir çevre içerisinde insan ve ilişkinin iç içe olduğu bilinmektedir. Sosyal bir varlık olması sebebiyle insan ilişkilerine sosyal ilişkiler de denilebilir. Farklı biçimlerde ortaya çıkan insan ilişkilerini amacına ve konusuna göre; sevgi ilişkisi, kültürel ilişki, çıkar ilişkisi, iktisadi ilişki gibi başlıklara ayırabiliriz. Ayrıca; insan ilişkilerini, ilişkinin öznesine göre; kişilerarası ilişki, aile ilişkisi, topluluklar arasındaki ilişkiler, devletler arası ilişkiler ve ulusların ilişkileri olarak tanımlayabiliriz. Bu ilişki çeşitlerinin tamamı sosyal ilişkilerdir.¹ Kurucu öznesine ve konusuna göre çeşitlenen sosyal ilişkilerin içinde en kapsayıcılarından ve karmaşıklardan birisi ise uluslar arasındaki ilişkilerdir. Bu açıklama ile ilişkinin kurucu öznesi olarak ulus görünse de bu ilişki türünün öznesi olarak bireyden başlayıp ulusa, devlete, ulus-devlete kadar giden geniş bir alana sahiptir.²

Sosyal bilimler arasındaki en kompleks ilişki tarzına sahip olan uluslararası ilişkilerin, modern anlamda 17. yüzyılda kendisini gösterdiği düşünülmektedir. XV. yüzyılda Batı Avrupa'da modern egemen ve merkezi devletin gelişmesi³ ve 1648 Westphalia Antlaşması'yla birlikte, uluslararası ilişkilerin kapsadığı alan ve kurucu özneleri açısından geniş bir alana sahip olmuştur. Uluslararası ilişkileri tanımlamak, XX. yüzyılda meydana gelen kırılmaların da etkisiyle giderek güçleşmiş; aynı

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. A. Nuri Yurdusev, “‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi”, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul 2019, s. 15-23.

² Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması ve Çağdaş Uluslararası İlişkiler Teorilerine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 7.

³ Yurdusev, **a.g.m.**, s. 40.

zamanda süreç, yapı ve birim arasındaki ilişkileri kavramak ve çözümlemek zorlaşmıştır.⁴

20. yüzyıla kadar uluslararası ilişkiler alanında kapsamlı bir sistematik analiz yapılmamıştır. Avrupa’da 18. ve 19. yüzyılda stratejik, askeri, diplomatik ilişkiler ve uluslararası hukuk konularında çalışmalara yer verilmiş olsa da uluslararası ilişkiler alanıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır.⁵ Ayrıca diğer sosyal bilimlerdeki alanlara göre, uluslararası ilişkiler alanında çalışmalara geç başlanmasının yanında daha önceden siyaset biliminin bir alt dalı olarak kabul gören uluslararası ilişkilerin, disiplinler arası bir özelliğe sahip olmasının sonucu olarak hukuka, iktisada, siyaset bilimi ve sosyolojiye başvurmadan açıklamak neredeyse imkânsızdır.⁶ Bu nedenle, ‘Uluslararası ilişkiler nedir?’ sorusuna çok farklı cevapların verildiği görülmektedir.

Amerikan siyaset bilimcisi (1890-1970) Quincy Wright, “Uluslararası ilişkilerin düzenlemeye çalıştığı sadece uluslar değildir. Uluslararası devletler, hükümetler, insanlar, bölgeler, ittifaklar, konfederasyonlar, uluslararası organizasyonlar hatta endüstriyel organizasyonlar, kültürel organizasyonlar ve dini organizasyonlar gibi çeşitli grup türlerinin, uluslararası ilişkiler çalışmasında gerçekçi olmak için ele alınması gerektiğini” açıklamıştır.⁷

Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi’nin “International Relations Theory” adlı kitabında uluslararası ilişkiler tanımına yer verilmiştir. Bu tanıma göre: “Uluslararası sıfatlara rağmen, devletler arasında veya devletler arasındaki ilişkilerden çok daha fazlasıyla ilgili olan uluslararası ilişkiler, çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler, terörist gruplar ve çevre örgütleri gibi diğer aktörlerin hepsi, daha doğru bir şekilde dünya veya küresel politika olarak adlandırılacak şeylerin bir parçasıdır. Bu alanda yapılan çalışmalar ayrıca bürokratik hükümet koalisyonları, karar alma süreçleri, kurumları, çıkar grupları ve bireysel liderlerin ideolojik ve algısal yatkınlıkları gibi bir devletin içindeki faktörlere de odaklanmıştır. Uluslararası ilişkiler çalışması, aktörlerin ötesinde, küresel seviyede ekonomik yapıların etkisini,

⁴ Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 9, Sayı 17, s. 238.

⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Akademi, (11. Baskı), Bursa 2017, s. 27.

⁶ Emre Ozan, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu”, **Akademik Dedektif**, Yaz 2014, Cilt 7, Sayı 14, s. 203.

⁷ Peu Ghosh, **International Relations**, Phi Learning, (3. Edition), Delhi 2013, s. 3.

devletler arasındaki güç dengesi politikalarını ve uluslararası hukuk, normlar ve ahlakı da içerir.”⁸

Faruk Sönmezoglu ise “Uluslararası İlişkiler Sözlüğü” kitabında uluslararası ilişkileri “Başta devletler olmak üzere uluslararası sistem içerisinde yer alan çeşitli odaklar arasındaki öncelikle siyasal, hukuksal ve ekonomik ilişkileri inceleyen ve analiz eden sosyal bilim dalı” olarak tanımlamıştır.⁹

Deniz Ülke Arıboğan, “Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim” kitabında uluslararası ilişkiler tanımına daha geniş bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu tanıma göre: “Uluslararası sistemde var olan bütün aktörlerin sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gibi alanlardaki her türlü ilişkisini kapsayan bir kavram olan ‘uluslararası ilişkiler’, siyasal ilişkilerin haricinde devletler ve devlet dışı aktörlerin birlikte ortaya çıkardıkları karmaşık bir yapının farklı düzlemlerdeki tahlilini kapsamaktadır. Bu sebeple siyaset biliminden ekonomiye; tarih ve antropolojiden sosyolojiye; psikolojiden felsefeciye kadar birçok sosyal bilim dalı, uluslararası ilişkiler disiplininin içerisinde bulunmaktadır.”¹⁰

Uluslararası ilişkiler tanımı kimilerine göre devletlerin stratejik ve diplomatik ilişkileri anlamına gelir ve bu alana özgü olan odak nokta uzlaşma ve çekişme, barış ve savaş konularıdır. Uluslararası ilişkiler alanını ekonomik, politik, sosyal ve sınır ötesi olan her konu olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler, devlet dışı kurumların faaliyetlerini veya ticari anlaşmaları mesele olarak kabul ettiği gibi, Birleşmiş Milletlerin (BM) faaliyetlerini veya konvansiyonel barış görüşmelerini de içerir.¹¹

Uluslararası ilişkilerin tanımında farklı bakış açılarının olmasının en önemli nedeni, bu alanın gerçek bir varlık olmaması ve bireysel bakış açısıyla, dünyanın anlaşılmasına ve yorumlanmaya çalışılmasıdır. Uluslararası ilişkiler alanında yapılan bu tartışmalar, yeni bir disiplinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

⁸ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory**, Pearson Education, (5. Edition), 2012, s. 1.

⁹ Hazırlayanlar: Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (der.: Faruk Sönmezoglu), Der Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2017, s. 584.

¹⁰ Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2019, s. 15.

¹¹ Chris Brown, Kristen Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, (Çev.: Mehtap Gün Ayrıl), Sümer Kitabevi, (4. Baskı), İstanbul 2013, s. 13.

1.1.2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Ortaya Çıkışı

Bir disiplin; belli bir alanın ya da konunun çalışanları olarak kendilerini nitelendiren kişilerin yapmış oldukları çalışmadır. Uluslararası ilişkiler disiplini de kendilerini uluslararası ilişkiler çalışanı olarak nitelendiren bir grubun yaptığı çalışmadır.¹² Bu disiplinin ortaya çıkışında kendine ait bir çalışma alanının yaratılması ve bu alanın metodoloji sorununun belirlenmesi en önemli nosyonlardır. Bu iki önemli nosyonla birlikte kendi alan ve yöntemlerini belirleyerek sınırlarını çizer ve diğer disiplinlerden farklılıklarını ortaya koyarlar.¹³

Uluslararası siyaset biliminin ortaya çıkmasına yönelik bilinen ilk çalışmalar M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda başlamasına rağmen, I. Dünya Savaşı (1914-1918)'ndan sonra bilim haline gelmiştir.¹⁴ O dönemde uluslararası meseleler, entelektüel çevrelerde veya üniversitelerde ele alınmazken; uluslararası siyaset, dünya savaşı kadar sadece diplomatların çalışma alanı iken savaş ise sadece askerlerin işi olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle, kamuoyunda uluslararası meselelere karşı herhangi bir ilgi olmamıştır.¹⁵

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği felaket, savaşların ve uluslararası siyasetin sadece profesyonellerin eline bırakılması gerektiği düşüncesini yıkmış ve uluslararası siyasetin halka yayılmasını ve yeni bir bilimin ortaya çıkışını gerçekleştirmiştir. Halk talebinin isteğine karşılık olarak ortaya çıkan uluslararası siyaset bilimi, bir amaca hizmet etmek için oluşturuldu ve diğer bilimlerin izinden ilerledi. Dolayısıyla uluslararası siyaset bilimi, büyük yıkımlara neden olan savaşı engellemek amacıyla ortaya çıkmıştır.¹⁶

İngiliz tarihçi ve diplomat Edward Hallett Carr'a göre; yeni bir bilimsel disiplin toplumsal veya fikri ihtiyaçtan doğmaktadır. Bu yeni bilim dalı öncelikle var olan bir ihtiyacı tanımlar ve daha sonra ise bu ihtiyacı dile getirecek ve giderecek olan düşünce yolları üzerine odaklanır. Buna göre, sağlık hizmetlerini ilerletme isteği

¹² Yurdusev, **a.g.m.**, s. 24.

¹³ Atila Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul 2019, s. 57-58.

¹⁴ Edward Hallett Carr, **Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)**, (Çev.: Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2010, s. 55.

¹⁵ **a.g.e.**, s. 51.

¹⁶ **a.g.e.**, s. 52.

tıp bilimini, köprüler inşa etme isteği mühendislik bilimini, siyaset alanındaki rahatsızlıkları ortadan kaldırma isteği ise siyaset bilimini doğurmuştur.¹⁷ Uluslararası siyaset/ilişkiler disiplini de I. Dünya Savaşı sonrasında barış ihtiyacından ve arayışından dolayı doğmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası ilişkiler; tarih, uluslararası hukuk, ekonomi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin bir parçası olarak görünmesine rağmen ayrı bir disiplin olarak kabul görmemekteydi.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan felaket, ortaya çıkan insan kaybı, büyük ölçüde uluslararası politikaları, ekonomileri ve ülkelerin sosyal durumunu etkilemesi üzerine gelecekte bu tür felaketlerden kaçınmak için savaşın sebeplerini araştırmaya öncelik verilmiştir. Bu savaşta yaşanan yıkımın tekrar yaşanmaması için bu tür yıkımların önüne nasıl geçebiliriz sorusu üzerine insanlar düşünmeye başlamıştır. Bu durum da dış ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasının talep edilmesiyle birlikte insanlar var olan bilgilerin de etkisiyle uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁹ Fakat uluslararası ilişkilerin 1919 yılında Galler-Aberystwyth'teki Wales Üniversitesi (University College of Wales)'nde ilk başkanlığını Sir Alfred Zimmern'in yaptığı Wilson Chair of International Politics (Woodrow Wilson Uluslararası İlişkiler Kürsüsü)'in kurulmasıyla ayrı bir disiplin olarak resmen tanınmış olsa da²⁰ akademik bir disiplin haline II. Dünya Savaşı (1939-1945)'ndan sonra gelmiştir.²¹

Uluslararası ilişkiler alanında dünyada açılan ilk kürsünün sonrasında genellikle “Chatham House” olarak anılan Royal Institute of International Affairs (Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) 1920'de kuruldu ve 1922'de Uluslararası İlişkiler dergisini yayımlamaya başladı. 1924 yılında London School of Economics (Londra Ekonomi Okulu)'de Philip Noel-Baker başkanlığında Uluslararası ilişkiler Ernest Cassel Kürsüsü kuruldu. 1930'da, Montague Burton Chair of International Relations (Montague Burton Uluslararası İlişkiler Kürsüsü) Oxford'da (Oxford University) kuruldu. 1918'de Wilson'ın “sadece barış” ideallerini desteklemek için

¹⁷ a.g.e., s. 53.

¹⁸ Scott Burchill, Andrew Linklater, “Giriş”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Scott Burchill, vd.), (çev.: Muhammed Ağcan, Ali Aslan), Küre Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2017, s. 18.

¹⁹ Özlük, a.g.m., s. 243.

²⁰ Burchill, Linklater, a.g.m., s. 18.

²¹ Kemal Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 2010, s. 47.

kurucuları arasında John Foster Dulles ve Eleanor Roosevelt'in olduğu Milletler Cemiyeti kuruldu. Bunu takiben 1921 yılında, devlet, finans, sanayi, eğitim ve bilim alanlarında ki uzmanları bir araya getirerek Amerika Birleşik Devletleri'ni etkileyen uluslararası sorunlar üzerine sürekli bir konferans düzenlemek misyonuyla Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi) kurulmuştur.²²

Uluslararası İlişkiler alanında sadece diplomasi tarihi, uluslararası ekonomi ve devletler hukuku dersleri verilirken, uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkışı²³ ve 1927 yılı itibariyle Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün yaygınlaşmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler kuramları, ulusal güç, ulusal çıkar, ulus-devletlerin dış politikaları, ulus-devlet ve milliyetçilik, diplomasi, savaş, uluslararası hukuk, uluslararası ekonomi, uluslararası örgütler, uluslararası politika, siyasi coğrafya, uluslararası toplum ve bölgesel entegrasyon gibi dersler verilmeye başlanmıştır.²⁴

Disiplin içerisinde çalışılan konuların çeşitliliğinin fazla olması ve geniş alana sahip olması, bu disiplin içerisinde çalışanların farklı bakış açılarına sahip olmasına neden olmaktadır. Bu farklı bakış açılarının disiplin içerisinde var olan olgular arasındaki ilişkiyi tanımlamaya, tasvir etmeye ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmasını sağlayacak sisteme kuram denir.²⁵

Amerikalı siyaset bilimi profesörü ve siyasetçi Kenneth Neal Waltz'a göre, kuramlar sadece terimleri tanımlamakla yetinmeyerek, aynı zamanda yapılması beklenen veya yapılacak işlemleri belirlerler. Kuramlar, neyin ne ile ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin nasıl oluştuğunu ortaya koyar.²⁶ Joseph Frankel, "Contemporary International Theory and the Behaviour of States" adlı eserinde kuramın bir alanla ilgili düzenli bir düşünceyi ve o alanda var olan kavramları daha iyi açıklama fırsatı sağladığını savunmuştur. Aynı zamanda kuram, verilerin toplanmasında,

²² Amitav Acharya, Barry Buzan, **The Making of Global International Relations Origins and Evolution of IR at its Centenary**, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 84.

²³ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 46-47.

²⁴ Ghosh, **a.g.e.**, s. 15.

²⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, MKM Yayıncılık, (6. Baskı), Bursa 2010, s. 22.

²⁶ Kenneth N. Waltz, George H. Quester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, (Çev.: Ersin Onulduran), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 14.

depolanmasında, bölünmesinde ve yeni verilerin toplanmasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca bir kuram, neyin konuyla alakalı olup olmadığını göstermemizi sağlar.²⁷

Genel yapısından dolayı sürekli büyük değişimlerle karşılaşan uluslararası sistemde geliştirilen kuramlar, ilk ortaya çıktıkları dönemde dahi kolaylıkla eskimekte ve etkisiz hale gelmektedir. Sürekli değişimin meydana geldiği bu sistemde durağan ve sabit kalıplar içerisinde ortaya çıkarılmış kuramlar, istenilen açıklayıcılığı ve sürekliliği sağlayamamaktadır. Bu sebeple, uluslararası sistemde kırılmaların olduğu dönemlerde yeni kuramlar üretilmekte, eski kuramlarda yeniden düzenlenmiş şekilleri ile ortaya çıkmaktadır.²⁸

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde idealizm, liberalizm, realizm, neo-realizm, İngiliz Okulu, sosyal inşacılık, post-yapısalcılık, post-kolonyalizm, feminizm, yeşil kuram ve eleştirel kuram ortaya çıkan başlıca kuramlardır.

Disiplin içerisinde ortaya çıkan kuramlar, genellikle bulunduğu ortamdan etkilenmektedir. I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası ilişkiler disiplini de savaş sonrası ortamda barış isteklerinden etkilenerek ‘idealizm’ kuramı çerçevesinde kendini göstermiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla idealizmin başarısız olduğu savunularak yerini, savaş sonrasında ‘realizme’ bırakmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş dönemi ve bu dönemin iki hegemon gücün liderliğinde geçmesi ile realizm istikrarını sağlamış olsa da 1980’li yıllarda Soğuk Savaş’ın bitmesini kestiremeyen realist kuramın gücü azalmaya başlarken, diğer kuramlar daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu kuramlardan en dikkat çekenlerinden bir tanesi de eleştirel kuram olmuştur. Gerçekliğin söylemsel ve tarihsel kurulma yöntemine odaklanan eleştirel kuram, siyasal ve tarihsel kuruluşlarını kavramamızda gerekli olan kategorileri ve kavramları ortaya çıkarabilen öz-eleştirel epistemolojilere ilgi gösterir.²⁹ Eleştirel kuram, yorumsalcı bir yaklaşım ile sosyal yapıların ve bireysel aktörlerin ortaya çıkma sürecine ve

²⁷ Joseph Frankel, **Contemporary International Theory and the Behaviour of States**, Oxford University Press, London 1973, s. 8.

²⁸ Arıboğan, **a.g.e.**, s. 18.

²⁹ E. Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, (Çev.: Simten Coşar), Alfa Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2000, s. 133-134.

tarihsel koşullardan etkilenmesine odaklanırken; aynı zamanda toplumun kendisini analiz nesnesi olarak alır ve kuramın toplumdan bağımsız olamayacağını savunur.³⁰

Bu çalışmada, eleştirel kuramın metot ve teknikleri kullanılarak “Kemalist söylem” bağlamında Türk dış politikası kuramsal bir çerçevede oturtularak ele alınmıştır.

1.2. ELEŞTİREL KURAM

1.2.1. Eleştirel Kuram

1990’lı yıllarda Frankfurt Okulu olarak bilinen düşünce geleneğiyle anılmaya başlayan eleştirel kuram, genellikle Aydınlanmaya kadar kökenleri götürülerek, Immanuel Kant (1724-1804), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ve Karl Marx’ın (1818-1883) yazılarıyla ilişkilendirilmesinin yanı sıra Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) ve Max Weber’in (1864-1920) fikirlerine ilaveten Antik Yunan’ın demokrasi ve özerklik düşüncesinin izleri de görülmektedir.³¹

Doğal dünya, 17. yüzyıl boyunca insan tarafından sistematik biçimde incelenen bir nesne haline gelmiştir. Galileo Galilei (1564-1642), Francis Bacon (1561-1626), Thomas Hobbes (1588-1679), Descartes (1596-1650) ve diğerleri, dünyaya egemen olabilmek ve dünyanın bilinebilmesi için yöntemler geliştirmeye çalışmıştır. Bu ‘bilimsel devrim’, Aydınlanmanın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 17.yüzyılda ortaya çıkan bilimsel proje, 18.yüzyıl filozoflarınca geliştirilmiş ve bu filozoflar geleneğe karşı şüpheli yaklaşırken, bilimsel güce karşı güven duyarak, doğanın düzenini savunuyorlardı.³² Aydınlanma Projesi olarak anılmaya başlayan bu proje, insanların özgürleştirilmesinde kendilerini ve dünyayı anlamalarında, batıl inançlardan, cehaletten, siyasi zorbalıktan kurtulmak için mantığın kullanılmasına odaklanır.³³

³⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Richard Devetak, “Eleştirel Teori”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Scott Burchill vd.), (Çev.: Muhammed Ağcan, Ali Aslan), Küre Yayınları, (5. Baskı), 2017, s. 219-223.

³¹ **a.g.m.**, s. 218-219.

³² Torbjon L. Knutsen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, (Türkçesi: Mehmet Özay), Açılım Kitap, (2.Baskı), İstanbul 2015, s. 192.

³³ Brown, Ainley, **a.g.e.**, s. 67.

Eleştirel kuramın temelinde önemli yere sahip olan Kant'ın çalışmalarında, dünya ve insanlık bir birim olarak görülürken genel olarak tarih felsefesinden etkilenilmiştir. Kant'a göre devlet, bir birim olarak görülen insan için vardır ve insan, doğuştan özgür ve akıl sahibi bir varlıktır. İnsanın bir amaç haline gelmesinde iki önemli değer olan özgürlük ve akıl, insana doğuştan verilmektedir Burada hürriyet, insanın "kimseye zarar vermeden istediğini yapma hakkıdır."³⁴ İnsanın bir amaç haline gelmesinden dolayı devlet, insan içindir. Bu yüzden, siyaset ahlaka uygun olmalıdır.³⁵

Kant, devletlerarası ilişkilerde savaşların ve problemleri durumların ortadan kalkmasını sağlayacak, akla uygun tek yolun dünya milletlerini içeren bir milletler devleti kurmak olduğunu savunur. Bu nedenle Kant'a göre, doğuştan özgürlüğe ve akla sahip olan insan, tüm haklarını ve yeteneklerini kullanabilmesi için evrensel barışı sağlayacak olan evrensel bir toplumun olması gerekir.³⁶ Ancak, devletlerin düşünüş tarzlarından dolayı bunu asla kabul etmeyeceklerini ve doğru olanı pratikte reddedeceklerini ileri süren Kant, bu yüzden, insanın haklarının ve hürriyetinin yok edilmemesi için devamlı bir ittifak (barışçı birlik) fikrini ortaya atmıştır.³⁷

Kant'a göre bu birliğin oluşabilmesi için belli nihai maddeler bulunmaktadır. Bunlar; a) Her devlet cumhuriyetçi yönetim şekline sahip olmalıdır. b) Devletler hukuku, bağımsız devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır. c) Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik koşullarıyla sınırlandırılmalıdır.³⁸

Bunun yanı sıra Marksizm felsefesinden önemli bir şekilde ilham alan eleştirel kuram, uluslararası ilişkiler kuramları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur ve bu alanda ortodoks yaklaşımlara karşı ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Eleştirel kuram, tarihsel materyalizmi yeniden inşa etme çabalarının

³⁴ Immanuel Kant, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, (Çev.: Yavuz Abadab, Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960, s. 18.

³⁵ a.g.e., s. 38-49.

³⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Kant, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**.

³⁷ a.g.e., s. 25-26.

³⁸ a.g.e., s. 17-28.

pozitivist sonrası aşamada uluslararası ilişkilere nasıl yön verdiğini göstererek disiplinin parametrelerini genişletmiştir.³⁹

Yorumsalcı bir yaklaşımı benimseyen eleştirel kuram, toplumsal yapıların intersubjektif olarak var olduklarını savunarak, toplumsal yapıların ve bireysel aktörlerin ortaya çıkma sürecine ve tarihsel koşullardan etkilenmesine odaklanmaktadır. Eleştirel kuram, toplumun kendisini analiz nesnesi olarak alır ve kuramın toplumdan bağımsız olamayacağını savunur.⁴⁰ Nesnel kuramsal çerçevelere sahip olmayan eleştirel kuramın, toplum ve tarihin haricinde, etik eleştiri ve yargılamaya temel oluşturacak olan bir ölçüte sahip olmaması karşılaştığı en büyük sorundur. Bu sebeple anlaşılması zordur ve ortak bir tanıma ulaşmak hedeflenmez.⁴¹

Mevcut olan problemleri ve konuları kendisine çıkış noktası alan⁴² eleştirel kuram, devletlerin ötesine geçerek tüm insanlığı kapsayan rasyonel, adil ve demokratik bir politik yaşamı savunmaktadır.⁴³ Eleştirel kuram, insan toplumunun açıklanmasında bilimsel yöntemin indirgemeci yaklaşımını hatalı bulur ve bu bakış açısının değiştirilmesini savunur. Bu yüzden kuramcılar, kendilerini toplumla ilgili nesnel doğruları arayan bireyler olarak gören bilimciler ve Frankfurt Okulu'nda kendilerini toplumsal sürecin bir parçası olarak gören eleştirel kuramcılar olarak ikiye ayrılır. Birinciler, açıklamaya çalıştıkları dünyadan ayrı olarak çalıştıklarını düşünürken, eleştirel kuramcılar ise toplumla iç içe olduklarını düşünmektedirler. Antonio Gramsci ise bu ayrımı geleneksel ve organik entelektüeller olarak adlandırmıştır.⁴⁴

Gerçeğin sürekli şimdiki zamanda olduğunu ileri süren pozitivist açıklamayı reddeden eleştirel kuram, 'devam eden tarihi değişim' bakış açısıyla olguları

³⁹ Andrew Linklater, "The achievements of critical theory", **International Theory: Positivism & Beyond**, (Ed.: Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski), Cambridge University Press, 1996, s. 279.

⁴⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Devetak, **a.g.m.**, s. 222-233.

⁴¹ **a.g.m.**, s. 226.

⁴² **a.g.m.**, s. 217.

⁴³ Andrew Linklater, "Critical Theory", **International Relations Theory for the Twenty-First Century**, (Ed.: Martin Griffiths), Routledge, New York 2007, s. 51.

⁴⁴ Ken Booth, "Critical Explorations and the Highway of Critical Security Theory", **International Relations Theory**, (Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi), Pearson Education, (5. Edition), 2012, s. 341.

anlamaya çalışır. Kurumlar ve güç ilişkileri, kalıcı gerçekler değil; belirli tarihsel süreçlerin her zaman değişimlere uğrayan ya da uğrayabilecek ürünleridir.⁴⁵

İçkin eleştiri aracılığıyla modern siyasal ve sosyal yaşamı sorgulayan bir felsefi düşüncenin simgesi olarak kabul gören eleştirel kuram, çağdaş toplumun sosyal ve tarihsel gelişim sürecini anlayarak ve şimdiki durumundaki çelişkileri inceleyerek ana özelliklerini anlamaya çalışır.⁴⁶ Eleştirel kuram yalnızca uluslararası sistemin yapısının ve dinamiklerinin tarihsel olarak nasıl oluştuğunu değil, aynı zamanda var olan bu sistemin nasıl değiştirilebileceğini ve bu değişimin sınırlarını da anlamamıza yardımcı olur.⁴⁷

Mevcut bulunan herhangi bir problemi ortadan kaldırmaya çalışmayan eleştirel kuram, bu probleme neden olan sosyal yapıları çözümlemeye ve üstesinden gelmeye odaklanır.⁴⁸ Özgürleşimin modern dünyada gerçekleşmesini sağlayacak imkânların analizini amaçlayan bu düşünce, Marx'ın Feuerbach hakkındaki 11. tezindeki "Filozoflar dünyayı sadece çeşitli şekillerde yorumlamışlardır; önemli olan onu değiştirmek." düşüncesiyle eleştirel kuramın düşüncesi uyumludur.⁴⁹

Özgürleştirici bilgi ve demokrasi kavramlarına yönelen Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak yazarlarından Jürgen Habermas, yeni bir eleştirel toplum kuramı oluşturabilme amaçlı yayımlanan *The Theory of Communicative Action* (İletişimsel Eylem Kuramı) adlı çalışmasında Marksist kuramın eksiklerini eylem, iletişimsel rasyonellik ve dizge paradigmalarını birbirine bağlayarak aşmayı önermiştir.⁵⁰ Habermas, ayrıca bu eserinde sosyal eylemi iki ana türe (stratejik eylem-iletişimsel eylem) ayırır.⁵¹ Stratejik eylemde bir aktör, etkileşimin ilk aktörün istediği gibi devam etmesine neden olmak için yaptırım tehdidi veya memnuniyet beklentisi yoluyla bir başkasının davranışını etkilemeyi amaçlamaktadır. İletişimsel eylemde ise katılımcılar eylem planlarını tutarlı bir şekilde koordine ettiklerinde iletişim kurarlar. Herhangi bir noktada varılan anlaşma geçerlilik taleplerinin öznelarası

⁴⁵ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 1999, s. 487-488.

⁴⁶ Devetak, **a.g.m.**, s. 219.

⁴⁷ Keyman, **Küreselleşme, Devlet...**, s. 283.

⁴⁸ Max Horkheimer, **Critical Theory**, (Trans.: Matthew J. O'Connell and others), New York 1972, s. 206.

⁴⁹ Ed. David McLellan, **Karl Marx selected writings**, Oxford University Press, (2. Edition), New York 2000, s. 173.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

⁵¹ Habermas, **Communication and the Evolution of Society**, (Trans.: Thomas McCarthy), Beacon Press, Boston 1979, s. 41.

tanınması açısından değerlendirilir. İletişimsel eylemde bir aktör, konuşma eyleminde yer alan teklifin bağlayıcı etkisine güvenerek rasyonel bir şekilde başkalarını motive etmeye çalışır.⁵²

İletişimsel eylemde muhataplar, aynı ifadeleri belirli ifadelerle ifade ettiklerini, söylediklerinin dinleyici tarafından anlaşılabilir olduğunu, önerilerinin doğru olduğunu, her birinin fikir birliğine varmaktan kaynaklanan yükümlülükleri içten ve almaya hazır olduğunu ve birbirlerini dinledikleri bir diyalog süreciyle birbirlerini anlamaya başladıkları anlayışına ulaşmaya yöneliktir.⁵³

Muhataplar arasında gerçeği arayan iletişimsel eylem, Habermas'ın hukuk ve demokrasi konusundaki çalışmalarının temel kavramını oluşturur; stratejik eylem bile iletişimsel eylem tarafından varsayılır ve “iletişimsel eylem, o zaman, karşılıklı anlayışa yönelik dilin kullanımına bağlıdır”.⁵⁴ İletişim yinelemeli bir süreçtir. Meydan okunduğunda, biri, inançları için bir sebep verebilmelidir.⁵⁵

*“O halde iletişimsel eylem, karşılıklı anlayışa yönelik dilin kullanımına bağlıdır. Dil işlevlerinin bu şekilde kullanılması, katılımcıların ya konuşma eylemleri için talep edilen geçerlilik konusunda hemfikir olacak ya da daha fazla etkileşim sırasında birlikte dikkate aldıkları anlaşmazlık noktalarını belirleyecek şekilde kullanılır. Her konuşma eylemi, öznelarası tanıma amaçlı eleştirilebilir geçerlilik iddialarının gündeme getirilmesini içerir.”*⁵⁶

Habermas’a göre, özgürlük ve uzlaşma kavramlarıyla insanların birbirleriyle ilişkilerinde zorlamasız bir anlaşma yapmasını sağlayan bir öznelarasılık biçiminin, tahakkümsüz bir şekilde toplumsallaşmanın formülüdür. Bu durum, eylem kuramında amaca dair eylemden, iletişimsel eyleme geçilmesini sağlayan bir paradigma değişikliği ve modern bir rasyonellik kavramını yeniden kurma denemesinde bir strateji değişikliği anlamına gelir. Bu durumda ise ortaya koyulması gerekenler, tek başına incelendiğinde nesneleştirilmiş bir doğanın ve bilginin

⁵² Habermas, **Moral Consciousness and Communicative Action**, (Trans.: Christian Lenhardt, Sherry Weber Nicholsen), Polity Press, Cambridge 2007, s. 58.

⁵³ Neta C. Crawford, “Jürgen Habermas”, **Critical Theorists and International Relations**, (Ed.: Jenny Edkins, Nick Vaughan-Williams), Routledge, New York 2009, s. 188.

⁵⁴ Habermas, **Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy**, MIT Press, (2. Printing), Cambridge 1996, s. 18.

⁵⁵ Crawford, **a.g.m.**, s. 189.

⁵⁶ Habermas, **Between Facts and Norms...**, s. 18.

kullanılabilir olması değil, kişilerarası anlaşmanın öznelarasılığıdır. Bu şekilde araçsal rasyonellikten, iletişimsel rasyonelliğe incelemenin odak noktası değişir. Bu rasyonellik içerisinde paradigma ortaya çıkaran, sadece insanın manipüle edilen ve tasarlanabilen bir dünya içerisindeki bir şeyle ilişkisi değil, aynı zamanda eylem ve dil yetisi bulunan öznelerin, bir konu hakkında birbirleri arasında anlaştıklarında ortaya çıkan öznelarası ilişkidir.⁵⁷

Habermas, iletişimsel rasyonaliteyi, iletişimsel olarak rasyonelliğin şartlarına ulaşılmış, temellendirilmiş olan bir görüş birliğinin şartlarına dayandırmıştır. Anlaşmaya dayalı ve yalnızca karşılıklı etkilemeye çabalamayan dilsel iletişim, dil ve eylem yetisi olan öznelerin veya rasyonel cümlelerin rasyonelliğinin şartlarını gerçekleştirir. Anlaşmaya yönelmiş olan eylemin rasyonellik potansiyeli, eylemlerin koordinasyonu, bireylerin toplumsallaştırılması ve dilin anlaşma işlevlerini gerçekleştirilmesi ve toplumsallaşmanın, sosyal bütünleşmenin ve böylece tekrardan kültürel üretimin onun üzerinden yer edindikleri bir araç haline ulaşması ölçüsünde ortaya çıkarılabilir ve sosyal grupların yaşama evrenlerinin rasyonelleştirilmesinde yararlanabilir.⁵⁸

‘İş’i ya da bireyin ‘amaçlı akılcı eylemi’ni uygulayan kuralların tamamını ‘araçsal aklın’ oluşturduğunu savunan Habermas’a göre, araçsal akıl, doğa üzerinde bireyin gücünü arttırmaya yönelik olan kendi kendini üretme görevini tanımlar ve esasında araçsal akıl, bu üretimin dayandığı doğal gereksinimler aracılığıyla belirlenir. Bunun sonucunda, bireyin toplum içinde diğerleriyle kalkıştığı eylem biçimleri, iletişime ya da simgesel etkileşime dayanır.⁵⁹

Bireyin siyasal-sosyal faaliyeti iletişim (dil ya da kültür) temelinde ortaya çıkar. Bu durum ise siyasal-sosyal örgütlenme ile etkinliğin üzerinde oydaşma oluşmuş kurallarına bağlanması sonucunu çıkarır. Bu sonuç, bütün bireylerin söz ve eylemleriyle katılmalarını mecbur kılan bir sürecin sonucunda meydana gelir. Bu yüzden, araçsal akla dayalı etkinlik alanları için etkin olabilecek bilim ilkeleri ve pozitivist epistemolojiyi siyasal seviyeye taşıyan liberal kuramın demokrasi

⁵⁷ Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, s. 411.

⁵⁸ *a.g.e.*, s. 515.

⁵⁹ Levent Köker, *İki Farklı Siyaset*, Dipnot Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2019, s. 102.

kavrayışını geçmek için iletişimsel rasyonaliteye, bireyin, iletişimi kısıtlayıp saptırmayacak bir siyasal-sosyal örgütlenme şart olmaktadır.⁶⁰

Habermas’a göre, “demokrasiyi”, insanların sürekli genişleyen kontrol güçlerinin nesnel koşulları altında nasıl yaşayabilecekleri ve yaşamak istedikleri ile ilgili pratik soruları ele alan kurumsal güvenli genel ve kamusal iletişim biçimlerini ifade etmemiz gerekirken; aynı zamanda günümüzdeki sorunumuz teknoloji ve demokrasi ilişkilerinden biri olarak ifade edilebilir: “Teknik kontrolün gücü vatandaşları harekete geçirmek ve işlemek konusunda fikir birliğine nasıl getirileceğidir.”⁶¹

Habermas ile birlikte 1970’li yılların sonlarına doğru akılcılık ve modernlik arasındaki sorunsala odaklanmaya başlayan eleştirel okul, bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1980’lerin ortalarından itibaren Marx’ın düşüncesi yerine Kant’ın kozmopolit demokraside küresel toplum fikrinden yola çıkarak ulus-ötesi kimlikler hakkında araştırmalar yapılmıştır. Bu duruma göre, bireyler, birlik ve evrensel düzeyde bir toplum olabilmek için ulusal bağlarından ayrılmalıdır.⁶²

Habermas’ın eleştirel kuram anlayışından etkilenen ve bu yaklaşımı uluslararası ilişkilere uyarlamaya çalışan uluslararası ilişkiler akademisyeni Andrew Linklater, ulusal vatandaşlık, hükümdarlık alanı ve egemenlik anlayışları arasındaki bağlantıyı incelemeye çalışmaktadır.⁶³

Linklater, eleştirel kuramda iki düşünür olan Immanuel Kant ve Karl Marx’a önem vermektedir. Özgürleşim, düzen ve güç kavramlarını birleştirmeye odaklanan Kant’ın uluslararası ilişkiler kuramı, adalet ve evrensel özgürlük amacıyla realist yaklaşımın iç görülerini inceleyerek ve zayıflıklarını eleştirerek eleştirel kuramı ortaya çıkarmaya yönelik bir çalışmadır. Marx’ın felsefesini sınıf-temelli dışlanmaya odaklanmasından dolayı çok dar ve yetersiz bulan Linklater, öteki taraftan eleştirel

⁶⁰ a.g.e., s. 102-103.

⁶¹ Habermas, *Toward a Rational Society*, (Trans. Jeremy J. Shapiro), Polity Press, Cambridge 1989, s. 57.

⁶² Ciaran Cronin, “Cosmopolitan Democracy”, *Jürgen Habermas: Key Concepts*, (Ed.: Barbara Fultner), Routledge, 2014, s. 197.

⁶³ Daha detaylı bilgi için bkz. Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, (Çev. Ed.: Metin Aksoy), Nobel Yayıncılık, (5. Basımdan Çeviri), 2016, s. 332.

kuramda yükselecek olan bir sosyal kuram için Marx'ın temel sağlayacağını düşünür.⁶⁴

1990 yılında Linklater'ın yayımlanan “Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations” adlı çalışması, uluslararası eşitsizlik, emperyalizm, dünya sistemi, milliyetçilik ve devletlerarası ilişkilerde giderek önemi artan küresel düşüncenin işlenmesiyle eleştirel kuram ile ilgili temel kaynaklardan biri sayılmıştır.⁶⁵

Linklater'e göre bireyin özgürleşmesindeki engellerin, eşitsizliğin ve tahakkümün devlete bağlı siyasal topluluklara nasıl davrandığını çözümlemeye çalışan eleştirel kuram, devletlerin de dâhil olduğu sistemin bir sosyal kuramını geliştirerek bireylerin özgürleşmesi için alternatif siyasal topluluk biçimleri üzerine araştırır.⁶⁶

Modern uluslararası düşüncesini etik-normatif anlamda temellendiren ve evrensellik-tikellik ile insanlık-sosyo-politik ilişkisini sorunsallaştırarak küresel siyaset düşüncesini tekrardan inşa etmeye çalışan Linklater, modern sosyo-politik modeli olarak egemen devleti ve egemenlik görüşü aracılığıyla tikelci bir ahlak fikri esasında şekle giren siyaset görüşünün kapsamlı bir eleştirisini ortaya koyar. Bu eleştiriye göre, modern siyaset ve uluslararası fikri, insanlık-topluluk ve evrensellik-tikellik ilişkisini vatandaşlık ve egemen-devlet üzerinden tikelci bir ontolojiyle açıklamıştır. Bu ahlaki-etik anlayışı, sosyo-politik topluluğun imkânlarını, sınırlarını ve niteliğini açıklarken eşitsiz, adil olmayan ve dışlayıcı bir siyasal-sosyal düzene neden olmuştur. Bu tikelci görüşe dayanan etik düşüncüyü, uluslararası fikrini ve siyasal tasavvuru geniş bir biçimde sorgulayarak çağdaş şartlar içinde tekrardan açıklamaya çalışan Linklater, etik evrensel bir görüş temelinde özneler arası olarak ortaya konulmuş ilkelere dayalı adil, eşit ve kapsayıcı bir söylem ve iletişim topluluğu düşüncesini geliştirmeye odaklanır.⁶⁷

⁶⁴ Devetak, **a.g.m.**, s. 228.

⁶⁵ Menent Savaş Cazala, “Eleştirel Kuramda Özgürleşme ve Aydınlanma Düşüncesi”, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2**, (Der.: Tayyar Arı), Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 50.

⁶⁶ **a.g.m.**, s. 66.

⁶⁷ Muhammed A. Ağcan, “İnsanlık, Sosyo-politik Topluluk ve Evrensellik/Farklılık: Andrew Linklater, Eleştirel Kuram ve Küresel Siyaset”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 37, Bahar 2013, s. 6-7.

Linklater, eleştirel kuramın dört önemli çıkarıma sahip olduğunu savunur.⁶⁸ Bu çıkarımlardan ilkinde göre, pozitivist yaklaşım, özne-nesne arasındaki ilişkinin objektif bir gerçeklikle açıklanabileceğini savunurken, eleştirel kuram ise bu yaklaşımın aksine özne-nesne arasındaki ilişki sayesinde sosyal hedefler ve çıkarlar etrafında bilginin şekillendiğini savunur. İkinci çıkarıma göre, sosyal dünyanın yapılarının değişmez olduğunu ileri süren pozitivist kuramlar, ampirik olduklarını iddia ederler. Aktörler arasındaki refah ve güç eşitsizliğini kabul etmenin bu yapıların değişmez olduğunu kabul etmekle eşdeğer olduğunu eleştirel kuram iddia eder. Ancak bu yapıların değişken olduğunu savunan eleştirel kuram, daha yüksek bir özgürlük seviyesine bireylerin ve grupların ulaşması için yeni toplum yapılarının olasılıkları üzerine çalışır. Üçüncü çıkarıma göre, Marksizm’in zayıf noktalarından ders çıkararak yeni savlar geliştiren eleştirel kuram, sınıf çatışmasının yerine sosyal öğrenmenin (social learning) önemine değinmektedir.⁶⁹ Dördüncü çıkarım ise eleştirel kuram, tüm aktörleri içine alan açık diyalog geliştirebilme ve haksız dışlamanın yer almadığı yeni siyasal toplum yapıları oluşan sosyal düzenlemeleri hedefler.⁷⁰ Toplumların birbirleri arasındaki rekabeti askeri güç eksenli değerlendiren realistlerin veya neorealistlerin aksine bu değerlendirmeyi reddeden eleştirel kuram, ulusal sınırların varlığını tartışarak ulus-devlet ötesinde var olabilecek bir siyasi örgütlenme biçimlerini araştırır.⁷¹

1.2.2. Frankfurt Okulu

Alman felsefesinin Kant ile birlikte ortaya çıkan eleştirel geleneği ile Hegel ve Marx diyalektikçiliğiyle işbirliği içinde pozitivist geleneğine karşı çıkan⁷² bir grup entelektüel tarafından Almanya Eğitim Bakanlığı’nın kararnamesiyle 3 Şubat 1923’te Frankfurt Üniversitesi’ne bağlı “Institut Fur Sozialforschung” (Toplumsal Araştırma Enstitüsü) kurulmuştur.⁷³ Daha sonraki yıllarda Enstitü’nün Frankfurt’ta olmasından dolayı ‘Frankfurt Okulu’ adıyla anılan bu kurumda bulunan önemli

⁶⁸ Linklater, “*The achievements of critical theory*”, s. 279.

⁶⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Andrew Linklater, *The Transformation of Political Community*, Polity Press, Cambridge 2004, s. 119-123.

⁷⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Linklater, “*The achievements of critical theory*”, s. 279-298.

⁷¹ Cazala, *a.g.m.*, s. 62.

⁷² Bostanoğlu, *a.g.e.*, s. 135.

⁷³ Tom Bottomore, *Frankfurt Okulu*, (Çev.: Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, (2.Basım), Ankara 1997, s. 7.

düşünürler Max Horkheimer (1895-1973), Herbert Marcuse (1898-1979) ve Theodor Adorno (1903-1969)'dur.⁷⁴ Bu okula daha sonra katılan Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Lowenthal ve Habermas okulun önemli düşünürleri arasında yer almıştır.⁷⁵

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan Frankfurt Okulu'nda o dönemde yaşanan gelişmeler büyük öneme sahiptir. Bu dönemde Avrupa'daki sol hareketlerin ve Batı Avrupa'daki sol işçi hareketlerinin artışının yanında faşizmin artışı da etkili olmuştur.⁷⁶

Antik Yunan'dan gelen “aklın, insan özgürleşmesinin (emancipation) ve aydınlanmanın en önemli aracı olduğu” düşüncesinden hareket eden Frankfurt Okulu, sosyal gerçekliği güç ve bilgi diyalektiği odağında inceleyen sosyal-politik bir kuram ortaya çıkarmıştır.⁷⁷ Bilimsel akıl yürütme ile bilginin tek olarak kabul edilmesinden ziyade akılcılık anlayışı ile bireylerin hayat kaliteleri üzerine odaklanmış olan Frankfurt Okulu, iki savaş arası dönemde araçsal akılcılık (instrumental rationality) eleştirisi üzerinden pozitivistlik olan eleştirisi ile farklılığını ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁸ Özgürleşme konusunu çalışmalarında ilgi odağı yapan Frankfurt Okulu, Marksist politik ekonomi eleştirisini bir ideoloji eleştirisi haline dönüştürerek incelemiştir.⁷⁹

Marx'ın diyalektik materyalizmi hakkında eleştirel bir yaklaşımla çalışmalarda bulunan Frankfurt Okulu, Marx'ın ortaya attığı altyapı-üstyapı ayrımını sınırların dışında kavrayarak bu yapının iç içe geçmekte olduğunu ve kenetlendiğini iddia etmiştir. Bu durumun yansıması ise siyasal ve ekonomik alanda karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin yaşadıkları düzeni değiştirebilmeleri için sosyal çatışmalara ayrı bir önem veren okulun temsilcileri, toplumun tüm boyutlarıyla analizini, araştırma programlarında ortaya koymayı amaçlamışlardır.⁸⁰

⁷⁴ Viotti, Kauppi, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, s. 331.

⁷⁵ Devetak, **a.g.m.**, s. 219.

⁷⁶ Arzu İçağasıoğlu Çoban, Sema Buz, “Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Cilt 19, Sayı 1, Nisan 2008, s. 73.

⁷⁷ Bostanoğlu, **a.g.e.**, s. 136.

⁷⁸ Mark Hoffman, “Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate”, **Millennium: Journal of International Studies**, 1987, Vol. 16, No. 2, p. 233.

⁷⁹ Viotti, Kauppi, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, s. 331.

⁸⁰ Cazala, **a.g.m.**, s. 52-53.

Frankfurt Okulu'nun ilk kuşak kuramcılarını sadece Ortodoks Marksizmi revize etmekle kalmayıp; aynı zamanda otoriterlik ve konformizmin yaygın eğilimlerini ya da etkilerini anlamak için estetik ve kültürden faydalanmaya çalışmışlardır.⁸¹

Pozitivist yaklaşımın yalnızca var olanı ele alarak onu kutsallaştırması, Frankfurt Okulu düşünürlerinin pozitivist yaklaşıma yönelik eleştirilerinin temel nedenlerinden biridir. Frankfurt Okulu kuramcılarına göre; bu durum, toplum içinde dönüşümü engeller ve durağanlığa neden olur. Bu durum toplumsal yaşamın doğru bir biçimde açıklanmasını engeller.⁸²

Frankfurt Okulu, sosyal bilim çalışmalarında ampirik çalışmalardan ziyade temel olarak bilimizm ve ampirisizme karşı çıkmaktaydı. Çünkü sosyal bilimin ampirisizm ve bilimizm ile kısıtlanmış olması, Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, sosyal bilimde olması gerekli olan ‘toplumsal’ ile bağların görülmemesine neden olmaktadır. Sayısal verilerin netliğinin altında toplumsal yasalar ortaya çıkarma fikrine eleştirel kuramcılar karşı çıkmaktaydı.⁸³

Frankfurt Okulu sosyoloji, psikanaliz, estetik, siyaset bilimi, felsefe, müzikoloji ve tarih gibi multi-disiplinlerden akademisyenlerin bir araya gelerek modern topluma, aydınlanmaya ve pozitivistliğe yönelik eleştirilerini ortaya koydukları bir düşünce okuludur. Ayrıca Frankfurt Okulu, Sovyet Sosyalizmine ve Kapitalizme yönelttiği önemli eleştirilerle de bilinmektedir.⁸⁴

Horkheimer'in ekibi tarafından geliştirilen eleştirel kuramın (critical theory) sosyal bilimlere girmesi 1937 yılında Horkheimer'in “Traditionelle und Kritische Theorie” (Geleneksel ve Eleştirel Kuram) adlı makalesi ile olmuştur.⁸⁵ Bu süreçte ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı döneminde okulun kapatılması ve 1960'lı yıllarda yeniden faaliyete geçmesi ile Horkheimer'in çalışmaları tekrardan 1968 yılında

⁸¹ Steven C. Roach, “Critical Theory”, **International Relations Theories Discipline and Diversity**, (Ed.: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, (Third Edition), 2013, s. 173.

⁸² Sevim Atıla Demir, “Sosyal Bilimlere Eleştirel Bir Bakış: Frankfurt Okulu ve Pozitivizm Eleştirisi”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 2009, 1, s. 64-65.

⁸³ Zafer Durdu, “Frankfurt Okulu'nun Sosyal Bilim Anlayışı”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 15, Yıl 2006, s. 21-22.

⁸⁴ Fikret Birdişli, “Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolu”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl 10, Sayı 20, 2014, s. 231.

⁸⁵ Max Horkheimer, **Akıl Tutulması**, (Çev.: Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

yayımlanma imkânı bulunca çalışmalarının ‘Eleştirel Kuram’ başlığı altında toplanmasına müsaade etmiştir.⁸⁶

1.2.2.1. Geleneksel ve Eleştirel Kuram

Ana akım kuramlar tarafından toplum ve bilgi arasındaki ilişkiye önem veren eleştirel kuram, bilgi iddialarının siyasal doğasının varlığını kabul eder. Bu kabulden hareketle⁸⁷ Horkheimer, 1937 yılında yayımladığı ‘Geleneksel ve Eleştirel Kuram’ adlı makalesinde eleştirdiği ve hatalı kabul ettiği kuramlaştırmayı ‘geleneksel kuram’ olarak adlandırmıştır. Geleneksel kuramın bilimsel yöntemlere bağlılığının eleştirilmeden sosyal bilimlerde kullanılmasını eleştiren Horkheimer, toplumların ve insanların doğal dünyaya ait olduklarını ve bu nedenle sosyal bilimlerin bilimsel yöntemle açıklanamayacağını savunmuştur.⁸⁸

Ayrıca Horkheimer, toplumsal bağlamları ve gerçekleri göz ardı eden idealist kuramları eleştirmiştir. İnsanların özgürleşmesi ile ilgili soruşturma zorunlu olarak tarihsel/sosyolojik bir araştırmaya ve bu nedenle işlenen maddi/sosyal koşullara yol açmıştır. Başarılı bir eleştirel kuram, gerçek dünyadaki aktörlerin uygulamalarını bilgilendirmek için kullanılabilecek sosyal koşullara ve özgürlük olanaklarına ilişkin fikir verebilmelidir. Bu amaçla, Horkheimer yöntemi, aşamalı dönüşüme yol açabilecek mevcut sosyal düzenlemeler ve inançlar içindeki gerilimlerin analizi veya içkin bir eleştirisidir.⁸⁹

Doğa bilimlerindeki hakim anlayışa göre, doğru bir bilimsel analiz yapılabilmesi için bilim insanı, incelediği dünyanın dışına çıkmalı ve dünya görüşlerinden uzak durmalıdır. Kısaca kuramlar var olan tüm değerlerden arınmış olmalıdır. Bu çerçevede Horkheimer, geleneksel kuramları “analiz eden kişiyi analiz edilen nesneden uzaklaştırdığı” için eleştirmiş ve değerden arındırılmış bir sosyal

---

⁸⁶ Horkheimer, **a.g.e.**, s. 14.

⁸⁷ Devetak, **a.g.m.**, s. 219.

⁸⁸ Booth, **a.g.m.**, s. 341.

⁸⁹ Richard Shapcott, “Critical Theory”, **The Oxford Handbook of International Relations**, (Ed.: Christian Reus-Smit, Duncan Snidal), Oxford University Press, New York 2008, s. 330.

bilimin mümkün olmayacağını savunmuştur. Horkheimer'a göre sosyal bilimlerde kuramların toplumsal ve siyasal yaşamdan ayrılması imkânsızdır.⁹⁰

Üretim ilişkilerinin meydana getirdiği sermaye temelli mevcut olan düzeni oluşturmaya yönelik ilginin bir sonucu olarak geleneksel kuramlar ortaya çıkmıştır.⁹¹ Geleneksel kuramların en önemli özellikleri tarafsız bilgiye takıntılı olan pozitivist metodolojiyi benimsemeleri ve mevcut toplumsal ve siyasal yapıyı meşrulaştıran yapıya sahip olmalarıdır.⁹²

Geleneksel kuram, incelenen nesne ile kuramcı arasına mesafe koyar ve doğa bilimleri ile kuramlaştırma arasında benzerlik kurarak özne ve nesneyi birbirinden ayırır. Geleneksel kuram, inceleyen öznenin incelediği dünyadan nesnel ve dengeli bir şekilde kendini dışlayarak ve fikirlerini, değerlerini ve ideolojik inançlarından ayrılarak çalışabileceğini savunur. Değer-bağımsız olarak, gerçek kuram, inceleyen önyargılarından kurtulduğu ve kendini dünyadan soyutladığında mümkün olduğunu savunur. Bu durum ise değer-bağımsız sosyal analizi kabul etmeyen eleştirel kuram ile ters düşer.⁹³

Geleneksel kuramın gerçekliğe nesnel olarak varabilme olasılığını iddia eden düşüncesini reddeden eleştirel kuram, araştırmacının, içinde bulunduğu topluma, tarihe ve araştırma nesnesine bağlı olduğunu savunur.⁹⁴ Bilim insanının meydana gelen toplumsal vakalara, bilimsel müdahalesi ve yapılan soruşturmasıyla özgürleşme gerçekleştirebileceğini ileri süren geleneksel kuramın savunduğu değerler ve algılar arasındaki salt ayrım, gerçekte meydana gelmeyen toplumsal düzenlilikleri ve kanunları ortaya çıkarır. Değişmeyen stabil yasalara sahip olan doğa bilimleri gibi analizi yapılamayacak olan sosyal bilimler, değişim ve özgürleşim amacına sahip olmalıdır.⁹⁵

Geleneksel kuramlar, uluslararası düzenin ve uluslararası ilişkilerin belirli sınırlar içinde korunmasına odaklanmıştır. Eleştirel kuram ise, uluslararası sistemde

⁹⁰ Devetak, **a.g.m.**, s. 219.

⁹¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar**, (Çev.: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 20-21.

⁹² Devetak, **a.g.m.**, s. 141.

⁹³ **a.g.m.**, s. 219.

⁹⁴ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Yayıncılık, (6. Baskı), 2008, s. 249.

⁹⁵ Linklater, "The achievements of critical theory", s. 283.

mevcut olan durumun korunmasını reddetmiş ve insanların büyük bir çoğunluğunun iyiliği için uluslararası ilişkileri dönüştürmeye odaklanmıştır.⁹⁶ Aynı zamanda geleneksel kuramlar, gücü olduğu gibi kabul ederken eleştirel kuram özgürlükçü yollarla gücü yeniden düzenlemeye odaklanır. Eleştirel kuram ortaya çıkan güçten kaçılmayacağını, ancak onun daha iyi bir biçimde tekrar şekillendirilebileceğini savunur.⁹⁷

1.2.2.2. Frankfurt Okulu’nun Dönemleri

Frankfurt Okulu’nu dört farklı döneme ayıran Tom Bottomore’ye göre, Okulu’n 1923-1933 yılları arasındaki birinci dönemi, ilk yöneticisi olan Carl Grünberg dönemidir. Sosyal bir bilim olarak Marksizm düşüncesini ortaya koyan Grünberg, 1924 yılındaki açış bildirisinde ‘materyalist tarih kavramının felsefi bir sistem olmayı amaçlamadığını... nesnenin soyutlamalar olmadan, gelişme ve değişme sürecindeki verili somut dünya olduğunu’ iddia etmiştir. Grünberg döneminde Enstitü araştırmacıları tarafından bu düşünce benimsenmiştir.⁹⁸ Frankfurt Okulu’nun bu ilk döneminde işçi hareketlerine, tarihsel materyalizme, Marksist felsefeye odaklanılmıştır.⁹⁹ 1929 yılında felç geçiren Grünberg’in yöneticiliği bırakmasından sonra Okul’un yöneticisinin kimin olacağı tartışma konusu olmuştur.¹⁰⁰

Frankfurt Okulu’nun ikinci dönemi, Yeni-Hegelci yaklaşımın benimsendiği Nazi Almanya’ında yaşanan baskıdan dolayı 1933 ve 1950 yılları arasında gidilen Amerika dönemi idi.¹⁰¹ 1930 yılında Horkheimer’in Frankfurt Okulu yöneticiliğine atanmasından sonra okul gelişimini sağlamış ve ‘entelektüel kimlik’ kazanmıştır. Horkheimer ile oluşan yeni kadroya 1932 yılında Herbert Marcuse ve 1938 yılında

⁹⁶ Viotti, Kauppi, **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, s. 333.

⁹⁷ Booth, **a.g.m.**, s. 341.

⁹⁸ Bottomore, **a.g.e.**, s. 9.

⁹⁹ İçağasıoğlu Çoban, Buz, **a.g.m.**, s. 73.

¹⁰⁰ Bottomore, **a.g.e.**, s. 9-10.

¹⁰¹ **a.g.e.**, s. 10.

Theodor Adorno'nun katılmasıyla Okul, multi-disipliner bir sosyal kuram haline gelmiştir.¹⁰²

1933 yılında Nazilerin Almanya'da hükümet kurmalarıyla birlikte Yahudi ve Marksist kökenli Frankfurt Okulu'nun ilk kuramcıları, ortaya çıkan ayrımcılık ve baskı nedeniyle ülkeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Horkheimer, Adorno, Marcuse ve Friedrich Pollock, ABD'ye göç eden düşünürler olmuştur. ABD'ye göç eden düşünürlerin ortaya koydukları çalışmalar Batı Marksizm'i olarak tanımlanırken, aynı zamanda bu kuramcılar arasında Amerikan sosyal bilimler metodolojisi anlayışı ve Frankfurt Okulu'nun metodolojik geleneği arasındaki farklılıklar nedeniyle ayrılımlar ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Okul'un üçüncü dönemi ise, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Almanya'ya yeniden dönmeleri için davet alan Frankfurt Okulu akademisyenleri, 1950 yılında Okul'un yeniden açıldığı dönemde 'eleştirel kuram'ın ana fikirlerini ortaya koydular ve Alman Toplumsal Düşüncesi üzerinde Frankfurt Okulu önemli bir etki oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde, Amerika'dan dönmeyen düşünürler (en önemli düşünürlerden biri Marcuse) tarafından Okul'un etkisinin yayılması ve Avrupa'nın birçok kısmında 'Yeni Sol'un ortaya çıkışı ve 1960'larda radikal öğrenci hareketlerinin hızla artışıyla birlikte Frankfurt Okulu, siyasal ve düşünsel olarak en büyük etkiye sahip olduğu dönemi yaşamıştır.¹⁰⁴

Pollock ve Horkheimer'in 1958 yılında emekli olmasıyla birlikte Okul'un yönetimine Adorno geçmiştir. Adorno döneminde Okul'da genç bir kuşak oluşturulmaya odaklanılmış ve bu kapsamda Habermas, Alfred Schmidt, Oskar Negt, Albrecht Wellmer, Claus Offe çalışmalara katılmıştır. Okul'da Adorno döneminde estetik kuram, pozitivizm eleştirisi, siyaset, öğrenci hareketleri, müzik, modern toplum incelemeleri ve kitle kültürü çalışmaları ön plana çıkmıştır.¹⁰⁵

1969 yılında Adorno'nun, 1973 yılında Horkheimer'in ölümüyle birlikte eski önemini kaybeden Frankfurt Okulu'nun dördüncü döneminin ise 1970'lerden itibaren başladığı kabul edilir. Habermas'ın etkili olduğu bu dönemde, Marx'ın

¹⁰² İçağasıoğlu Çoban, Buz, **a.g.m.**, s. 74.

¹⁰³ Daha detaylı bilgi için bkz. İçağasıoğlu Çoban, Buz, **a.g.m.**, s. 71-88; Birdişli, **a.g.m.**, s. 229-256.

¹⁰⁴ Bottomore, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹⁰⁵ Durdu, **a.g.m.**, s. 19.

modern kapitalizm ve tarih kuramlarının tekrardan ortaya çıkarıldığı biçimlerinde ve sosyal bilginin olasılığının koşullarının tekrardan eleştirisinde, Habermas tarafından özgün bir biçimde geliştirilmiştir.¹⁰⁶

1.2.3. Eleştirel Kuramın Uluslararası İlişkilere Taşınması

Uluslararası ilişkiler ortamının hızlı bir değişim yaşaması, eski kuramların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 1980’li yıllarda uluslararası politikalarda meydana gelen yeni gelişmeler ve Soğuk Savaş’ın bu dönemde sona ermesiyle sosyal bilimlerde önemli değişimler meydana gelmiştir.¹⁰⁷

Mevcut olan toplumlarda özgürleşmenin nasıl gerçekleştirileceğini ana amaç edinen Frankfurt Okulu, doğrudan uluslararası ilişkilere girmemiştir.¹⁰⁸ Bilginin siyasetiyle ilgili sorular 1980’li yıllara kadar uluslararası ilişkiler disipliniinde yer almazken; bilgi iddialarının doğrulanması ve gerekçelendirilmesi hakkında epistemolojik sorularla araştırmanın amacı ve kapsamı, uygulanan yöntemler ile uluslararası ilişkiler alanında bulunan toplumsal aktörlerin ve diğer tarihsel oluşumlar ile yapıların tabiatına yönelik ontolojik sorular üzerinde gereğince durulmamıştır. Eleştirel kuramın uluslararası ilişkiler disiplinine en önemli katkılarından biri alanın araştırma nesnesinin kapsamını genişletmesi olmaktadır. Eleştirel kuram, epistemolojik ve ontolojik hipotezleri uluslararası ilişkiler alanına katmasının yanı sıra bu hipotezlerin siyasal taahhütlerle önceden var olan ilişkisini de açıklamıştır.¹⁰⁹ Ayrıca eleştirel kuram, uluslararası ilişkiler kuramı olarak tarihsel materyalizmin yeniden inşasının uluslararası ilişkiler disiplinine yön vermesini ve parametreleri şekillendirmesini sağlamıştır.¹¹⁰

Uluslararası sistemin dönüşümlü olduğunu savunan eleştirel kuramın devlet merkezli olmaması en temel özelliklerinden biridir. 1970’li yıllardan itibaren

¹⁰⁶ Bottomore, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁷ Aribdoğan, **a.g.e.**, s. 258.

¹⁰⁸ Tayyar Arı, “Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Postmodern Teoriler”, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2**, (Der.: Tayyar Arı), Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 17.

¹⁰⁹ Devetak, **a.g.m.**, s. 222.

¹¹⁰ Linklater, “**The achievements of critical theory**”, s. 279.

küreselleşmeyle birlikte toplumlar arasında bağımlılığın artması, devletleri ve sınırları aşarak siyaset için yeni bir alan meydana getirmektedir. Bu durum devletin kontrolünü kaybetmesine neden olmaktadır. Bu olay karşısında eleştirel kuram, evrensel ahlaki değerleri savunan sosyal hareketlerin ortaya çıkışı üzerine odaklanır.¹¹¹

Geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının Soğuk Savaş'ın bitişini öngörememeleri kendilerini yeniden tanımlama devrine girmelerine neden olmuştur. Bu dönemde geleneksel kuramların değişimi öngörememeleri aydınlanma kökenli, değişimin varlığını savunan ve özgürleşme odaklı eleştirel kuramı ortaya çıkarmıştır.¹¹² Eleştirel kuramın uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya çıkışı, geleneksel kuramlara yönelik ciddi bir eleştiriyi mümkün kılmıştır.¹¹³

Horkheimer'in uluslararası ilişkiler kuramlarını geleneksel ve eleştirel kuram olarak ayırmasından etkilenecek problem-çözücü kuram (problem-solving theories) ve eleştirel kuram olarak ikiye bölen Robert W. Cox, 1980'li yıllardan sonra uluslararası alanda Frankfurt Okulu felsefesini kullanmaya başlayan ilk kişidir.¹¹⁴ Cox, Gramsciyan eleştirel kuramın uluslararası ilişkilerde uygulanmasına öncülük etmiş ve Gramsci'nin kavramları ile gündemdeki uluslararası ilişkiler kuramının revizyonunu hedeflemiştir.¹¹⁵

Eleştirel kuramın uluslararası ilişkilere girmesiyle birlikte, uluslararası alanda özgürleşmenin gerçekleşmesine odaklanan kuram, tek bir devlet veya toplum yerine global ölçekte tüm toplumların özgürleşmesine yönelmiştir. Eleştirel kuram insanın özgürlüğünü kısıtlamaya özgü olan toplumsal hayatı sorgulayarak onu ortadan kaldırmaya çalışırken aynı zamanda geleneksel kuram tarzına da meydan okumuştur.¹¹⁶

Eleştirel kuram ile birlikte zayıf devletlerde meydana gelen iç savaşlarda devletin baskı uyguladığı birey, çalışmalarda daha fazla temel aktör olarak ele

¹¹¹ Cazala, **a.g.m.**, s. 63-64.

¹¹² Devetak, **a.g.m.**, s. 218.

¹¹³ E. Fuat Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16.Baskı), 2019, s. 227.

¹¹⁴ Bkz. Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 4, December 1988, s. 379-396.

¹¹⁵ Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim...", s. 40-41.

¹¹⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Devetak, **a.g.m.**, s. 222-228.

alınmıştır. Bu kuramla beraber uygulanan baskıların ve zorlayıcı koşulların farkına varan bireylerin bilinçlenmesi ve aydınlanması ile bu koşullardan kurtulma isteği, özgürleşmeyi ortaya çıkarır. Özgürleşme ve aydınlanma düşüncesi eleştirel kuramın ortaya çıkış noktası iken geleneksel uluslararası ilişkiler kuramları bu süreci anlamada ve analiz etmede yetersiz kalmıştır. Eleştirel kuram bireyin özgürleşmesi ve aydınlanması ile herkes için adil ve eşitlikçi bir dünya sisteminin var olacağını savunur.¹¹⁷

Uluslararası ilişkiler disiplininde geleneksel kuramların aksine eleştirel kuram değişime önem vermektedir. Uluslararası sistemi açıklamada geleneksel kuramlar değişmez önermelerle hareket ederken, eleştirel kuram genel geçer tüm bilgileri reddeder. Eleştirel kuram, uluslararası sistemi eleştirmekle kalmaz, ayrıca bu sistemi anlamaya, eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamaya ve dönüştürmeye çalışır.¹¹⁸ Problem çözücü kuramların uluslararası sistemde ortaya çıkabilecek bir değişimin imkânsız olduğunu savunurken, eleştirel kuram ise değişimin mümkün olduğunu savunur.¹¹⁹

Eleştirel kuramcılar, siyasallıktan bağımsız ya da tarafsız kuramsal bilginin varlığını reddeder. Geleneksel kuramcılar, uluslararası ilişkiler alanında çıkarları ve gücü siyasal aktörlerin etkileşimiyle meydana gelen sonuçları etkileyen *a posteriori* unsurlar olarak kabul ederken, eleştirel kuramcılar, gücün ve çıkarların bilgi iddialarının oluşumundaki ve doğrulanmasındaki önemini savunurlar.¹²⁰

Siyasal topluluğun doğal biçimi olarak modern devletin varlığı fikri uluslararası ilişkilerin normatif analizinde bulunmaktadır. Bu durumu “devletin fetişleştirilmesi” olarak gören Karl Marx’tan sonra eleştirel kuramda bu fetişleştirmeyi sorunsallaştırarak devletin kapitalist dünya ekonomisiyle etkileşiminin meydana getirdiği ahlaki boşluğa önem verir.¹²¹ Bu duruma göre, belli bir sosyal sınıf, kendi çıkarlarını evrenselmiş gibi göstererek bu çıkarları paylaşmayan grupları ise dışlamaya yönelirler. Robert W. Cox ve Linklater’e göre “biz” ve “onlar”

¹¹⁷ John Torpey, “The Present Situation of Social Philosophy and the Tasks of an Institute for Social Research”, <https://www.marxists.org/reference/archive/horkheimer/1931/present-situation.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

¹¹⁸ John S. Moolakkattu, “Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations”, **International Studies**, 2009, 46 (4), 2009, s. 447-448.

¹¹⁹ Linklater, “**The achievements of critical theory**”, s. 281.

¹²⁰ Devetak, **a.g.m.**, s. 222.

¹²¹ **a.g.m.**, s. 230.

arasında katı bir sınıra neden olan devletlerarasında adaletsizlik, güvensizlik, kuvvetli bir çatışma ve yabancılaşma meydana gelir.¹²²

1.2.4. Eleştirel Kuram ve Hegemonya Söylemi

Realist kuramda, hegemonya kavramı ile dünya sistemi üzerinde güç merkezlerinin meydana gelmesi, yükselmesi ve krize girmesi sürecini açıklamaya çalışılır. Realist yaklaşımda liderlik vurgulanan noktadır. Liderlik bir siyasal yapı aracılığıyla gücün ele geçirilmesi ve bu şekilde uluslararası sistemde istikrarın sağlanmasıdır. Realist hegemonya kavramına göre uluslararası düzenin oluşması için bir ulus-devletin hegemonik güce sahip olması ve bu devletin gücünün tanınması zorunludur.¹²³

Tartışmaya açık bir kavram olan hegemonyayı ‘maddi kaynakların üstünlüğü’ olarak tanımlayan neoliberalci Amerikalı Profesör Robert Owen Keohane’ye göre, hegemonik gücün unsurları, dünya politik ekonomisi ile ilgili olarak hammadde, pazarlar ve sermaye üzerindeki kontrolün yanı sıra çok değerli malların üretiminde rekabet avantajlarıdır (teknoloji). Bu maddi kaynaklar daha sonra hegemonun dünya politik ekonomisi için kuralları hem kurabileceği hem de uygulayabileceği araçları sağlar. Böylece güç, geleneksel kaynak terimleriyle algılanır ve hegemonya-güç olarak kabul edilir.¹²⁴

Ulus devletin hegemon olarak varolması ve uluslararası konjonktürdeki egemenliğinin yerleşmesi sistemin istikrarı için bir önkoşuldu. Bu sebeple, hegemonun düşüşü düzenin istikrarsızlığına neden olmaktadır. Aynı zamanda realist hegemonya da yönetilenin rızası dikkate alınmaz ve hegemonya kavramı ile tahakküm eşanlamlı olarak kullanılır.

¹²² a.g.m., s. 231.

¹²³ Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, **Millennium: Journal of International Studies**, Vol. 12 No 2, 1983, s. 168.

¹²⁴ Anthony Payne, “US hegemony and the reconfiguration of the Caribbean”, **Review of International Studies**, 1994, 20, s. 151.

Eleştirel kuram da ise, ‘hegemonya’ kavramına realist kuramdan farklı olarak yaklaşılmaktadır. Eleştirel kuramdaki hegemonya kavramını önemli yapan şey ise *rıza ve zoru* birbiriyle bağlantılı olarak ele alabilmesidir.

1.2.4.1. Antonio Gramsci

I. Dünya Savaşı’nı takip eden Hegelci Marksizmin mirasçısı olarak Frankfurt Okulu kurulmuştur. Savaş sonrası ortaya çıkan ve Avrupa’nın kaderini değiştirecekmiş gibi görünen işçi konseyleri, günümüzde ‘Batı Marksizmi’ olarak anılan Hegelci Marksizme gelişme imkânı sağlamıştır. O dönemde, Torino işçi konseylerinin öncelikli kuramcısı olan Gramsci*, diyalektiğin Hegel’de var olan kökenlerini ve pratik-kuram işbirliğini ortaya çıkaran bir Marx yorumu ileri sürmüştür.¹²⁵ İnsan doğasının tarihsel olarak belirleyici sosyal ilişkilerin bir bütünü olduğunu savunan Gramsci, temel bir Marksist iç görüş olarak gördüğü şeyi, yani soyut, sabit ve değişmez bir insan doğası olmadığını kabul eder.¹²⁶

Hapishanede kaldığı süre boyunca en önemli eseri olan “Hapishane Defterleri”ni yazan Gramsci, İtalya’da meydana gelen problemleri yeni bir bakış açısıyla değerlendirirken, geleneksel hegemonya anlayışına farklı bir görüş sağlayacak toplum ve devlet ilişkileriyle ilgili notlar almıştır. Toplumlararası ilişkileri de dikkate alan Gramsci, hegemonya kavramının tanımını da çeşitlendirmiştir.¹²⁷

Frankfurt Okulu düşünürleri ve Gramsci arasında kültür endüstrileşmesi noktasında önemli bir paralellik bulunmaktadır.¹²⁸ Buna rağmen Gramsci’nin ortaya attığı ‘devlet modeli’, uluslararası ilişkiler literatürü tarafından Gramsci’nin

* 22 Ocak 1891 yılında Güney İtalya’nın Sardunya adasında doğan Antonio Gramsci, 1924 yılında, Başbakan Mussolini döneminde, milletvekilliği görevine başlamış ve aynı zamanda bu dönemde, İtalyan Komünist Partisi kurucu üyeliği ve liderliğini yapmıştır. Mussolini hükümeti tarafından 1926 yılında hapse atılan Gramsci, on yıl tutuklu kalmasının ardından yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle 1937 yılında ölmüştür.

¹²⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 55.

¹²⁶ Maurice Finocchioro, **Gramsci and the History of Dialectical Thought**, Cambride University Press, New York 1988, s. 135.

¹²⁷ Nilüfer Karacasulu, “Hegemonik Düzen Tartışmaları Ve Eleştirel Görüşler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 11, Sayı 4, 2009, s. 59-60.

¹²⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Renate Holub, **Antonio Gramsci: Beyond Marxism and Postmodernism**, Routledge, 1992, s. 66-89.

keşfedilmesini sağlamış ve yeni-Gramscici kuram adıyla İtalyan Okulu tarafından disipline girmiştir.¹²⁹

Tarihsel blok, aydınlar, hegemonya ve sivil toplum kavramlarına odaklanan Gramsci, tarihsel blok ve hegemonya kavramlarını ön plana çıkarmıştır.¹³⁰ Gramsci, açıklamaya ve geliştirmeye çalıştığı ‘tarihsel blok’ kavramını, üretim güçlerine bağlı bir sosyo-ekonomik altyapı ile üstyapının birbiriyle ilişki içinde olmasından ortaya çıktığını iddia eder. Marksist metodolojiye uygun olarak Gramsci, ilk aşamada tarihsel bloku altyapının oluşturduğunu, üstyapının ise altyapının bir yansıması olduğunu iddia eder. Ancak Gramsci’ye göre, bir kez tarihsel blok meydana geldikten sonra tarihsel dinamik (değişim) üstyapının içerisinde oluşmaktadır.¹³¹

Tarihsel bloğun üst yapısını yöneten aydınlar, altyapı ile üst yapı arasındaki organik bağlantıyı sağlar. Bu sebeple tarihsel bloğun ortaya çıkmasında ‘organik aydınlar’ önemli bir role sahiptirler.¹³²

Aydınları ‘organik ve geleneksel aydınlar’ olarak ikiye ayıran Gramsci, bir önceki üretim ilişkilerinin organik aydınları şimdiki sistemde geleneksel aydınlar olmaktadır. Yeni bir hegemonik sisteme kendilerini ait hissedemeyen aydınlar, Gramsci’ye göre ortadan kaldırılmalıdır.¹³³

Sivil topluma da önemli yer veren Gramsci, Marksist yaklaşımın sivil toplumu ekonomik alan ile sınırlandırmasının aksine, dinleri ve felsefeyi, manevi faaliyetleri, dünya görüşlerini de sivil toplum içinde incelemektedir.¹³⁴

Gramsci, modern kapitalist toplumlarda ortaya çıkan yönetici sınıfın hegemonyasının teşkilatlanma biçimini incelerken, toplumsal gerçekliği incelemesinin yanı sıra toplumun dönüştürülerek daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir sosyal düzenin ortaya çıkış imkânlarını araştırıyordu. Gramsci, Machiavelli’nin Prens adlı eserinden etkilenmesinin yanı sıra yeni bir devletin ve yeni bir toplumun

¹²⁹ Mehmet Akif Okur, Hakan Övünç Ongur, “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Der.: Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, (2. Basım-1. Baskı), İstanbul 2019, s. 330.

¹³⁰ A. Baran Dural, “A. Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunahım Süreçleri Kavramları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Cilt 9, Sayı 2, s. 56.

¹³¹ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 57.

¹³² Karacasulu, **a.g.m.**, s. 60.

¹³³ Dural, **a.g.m.**, s. 63-64.

¹³⁴ Karacasulu, **a.g.m.**, s. 60.

kuruluşunu bulmayı amaçlamıştır. İtalya'nın ulusal birliğinin kurulması için kolektif bir iradenin nasıl oluşturulacağı sorununa cevap arayan Machiavelli'nin bu eseri, özgürlükçü ve eşitlikçi yeni bir toplumun ortaya çıkması için ortak bir iradenin oluşturulmasına odaklanan Gramsci için en önemli eserlerden biri haline gelmiştir. Bu çalışmadan büyük ölçüde etkilenen Gramsci, yeni bir toplum kurma çabasında siyasal önderliğin gerekliliğine de vurgu yaparak, bunun bir Prens (birey) olamayacağına; ancak ortak iradenin içinde şekillenen bir modern prens (siyasal parti) olabileceğini ileri sürmüştür.¹³⁵

Gramsci'ye göre, sosyal dönüşümü amaçlayan bu siyasal parti ise içinde yaşadığı toplumun toplumsal güçler ilişkisini ve sınıf ilişkilerini doğru bir şekilde incelemelidir.¹³⁶

1.2.4.2. Antonio Gramsci'nin Hegemonya Söylemi

Rus Sosyal Demokrasisinde, 'hegemonya' kavramı, tarihsel gelişim sürecinde krizin gerektirdiği bir tür koşullu müdahaleyi ifade eder. Daha sonra, Leninizm ile birlikte 'hegemonya' kavramı, emperyalizm çağında, sınıf mücadelesinin ortaya çıktığı şarta bağlı olarak 'somut durumların' gerektirdiği, yeni politik hesaplama biçiminin temel taşı olarak kabul edilmiştir. Son olarak Gramsci ile bu terim, stratejik ya da taktiksel kullanımlarını aşan yeni bir tür merkezîyet kazanır: 'hegemonya' somut bir toplumsal oluşumda var olan birliği anlamada anahtar kavram haline gelir.¹³⁷

Machiavelli'nin Prens adlı çalışmasında yeni bir devlet kurma sorunuyla ilgili yazdıklarını derinlemesine inceleyen Gramsci, iktidarı temsil eden insan başlı at (centaur) figürünü almıştır: Yarı hayvan yarı insan, *baskı* ve *rıza*'nın birleşimi.

¹³⁵ Faruk Ataay, Ceren Kalfa, "Modern Prens'ten 'Post-Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine", *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 2008, s. 35-36.

¹³⁶ *a.g.m.*, s. 37.

¹³⁷ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, (Second Edition), New York 2001, s. 7.

İktidarın uzlaştırıcı tarafı öne çıktığı ölçüde hegemonya sürer. Her zaman baskı içkin olarak vardır; fakat yalnızca sapkınlık ya da marjinallik durumlarında kullanılır.¹³⁸

Gramsci'nin hegemonyası, iç içe, ama farklılaşmış kutuplarla karakterize edilen karmaşık, çok biçimli ve birçok katmanlı olarak tanımlanırken, Gramsci, hegemonyanın doğasını karakterize ettiği ikili iktidar/rıza ve şiddet/ikna olarak açıklar.¹³⁹

Gramsci'nin iktidar tahlilinin ana kavramı olan hegemonya, rıza ya da ahlaki, kültürel entelektüel ile zor veya fiziki gücü birleştiren siyasal ve sosyal bir hâkimiyet yöntemidir. Hegemonik bir sistemin karakteristiği olarak sınıflar ve sivil toplum, devlet ile arasındaki ilişkilerde 'zor' yerine 'rıza'nın egemen olduğunun bir kanıtı olmaktadır.¹⁴⁰

Siyasi ve despotik kural arasındaki Antik Yunan ikiliği biçimindeki hegemonya, benzer çıkarları paylaşan grupların bir ittifakı veya birliği, ilişkili grupların çıkarlarını takip eden bir grubun önderliğinde uzlaşmacı bir ittifak olarak görülebilir. Kavramsal olarak bu ikili tahakküm/liderlik olarak ifade edilir. Bir grup "müttefik" gruplar üzerinde liderlik oluştururken, karşıt gruplar üzerinde hâkimiyet oluşturur. Bu durumda, hegemonya ikincisinin tahakküm ve gücü temsil ettiği otoriterliğe karşıdır ve ilki rıza/ikna ve fikir oluşumunu temsil eder. Böyle bir düşüncenin altında kuvvet ve rıza arasındaki karşılıklı ilişki vardır, öyle ki hegemonya kuvvet ve rıza arasında denge oluşturabilir. Burada kuvvet, rıza üzerinde çok fazla hüküm sürmez. Rızaya ve kurucu koalisyon ortaklarının özerkliğine dayanan ittifak oluşumu, dar, özel çıkarları aşabilecek politik-sosyal bir grubun kurulmasını gerektirir. Bunun anlamı, hegemonyanın rızanın üretilme ve organize edilme yollarını ve yöntemlerini tanımlamasıdır. Bu ise, doğrudan bilgi ve inançların

¹³⁸ Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, (Çev. Ed.: Sezgi Durgun), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul 2016, s. 127.

¹³⁹ Benedetto Fontana, "The Democratic Philosopher: Rhetoric as Hegemony in Gramsci", **Italian Culture**, Volume 23, 2005, s. 97-98.

¹⁴⁰ Stephen Gill, Dawid Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Der.: Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 93.

ilk üretildiği ve ikinci olarak yayıldığı mekanizma ve süreçlerle doğrudan ilişkilidir.¹⁴¹

Gramsci'nin hegemonya kavramına göre halk, yöneten sınıfa ait dünya görüşlerini ve kültürel ve ahlaki değerlerini benimsemeleri ve özümsemeleri gerekir.¹⁴² Hegemonik ideolojinin önemli özellikleri arasında, farklı çıkarları ve pozisyonları sunmak ile halkın önemli kesimlerinin rızasını almak bulunmaktadır.¹⁴³ Siyasi liderliği sürdüren egemen grup ile halkın çıkarları ideoloji yoluyla bağlanmaktadır.¹⁴⁴ Burada halk, gönüllü hakimiyeti kabul etmektedir ve kendisi rıza göstermektedir.¹⁴⁵ Bu sistemde geniş bir siyasal uzlaşma, hegemon müttefiklerinin çıkarlarını önemserken, hegemonik sınıfın amaçlarını desteklemekte, hakim sınıf onların ideallerinden ortaya çıkan talep ve eğilimleri tahmin etmek şartıyla yönetmektedir.¹⁴⁶

Devletin, hükümetten, şahıslardan veya partiden ayrı bir şekilde ve onların üstünde olan bir yapı olduğunu savunan Gramsci'ye göre, kültürel ve ahlaki her devlet, nüfusun büyük bir çoğunluğunu belirli bir kültürel ve ahlaki seviyeye, üretici güçlerin kalkınma ihtiyaçlarını sağlayacak, dolayısıyla yönetici sınıfların çıkarlarına karşılık gelen bir düzeye yükseltecektir.¹⁴⁷ Yönetici sınıflar ile kapitalist devlet arasında özel bir ilişkinin var olduğunu iddia eden Gramsci'ye göre, yönetici sınıflar aracılığıyla devlete verilen görev, bir düzen altına toplumun geride kalanını alabilme gücüne sahip olmasıdır.¹⁴⁸ Hegemonya kavramını yalnızca maddi ve askeri güçler tarafından sağlanan bir hâkimiyet olarak gören geleneksel yaklaşımın aksine Gramsci

¹⁴¹ Fontana, **a.g.m.**, s. 98.

¹⁴² Antonio Gramsci, **Selection From the Prison Notebook of Antonio Gramsci**, (Ed. and Trans.: Quentin Hoare, Geoffrey Nowell Smith), ElecBook, London 1999, s. 634.

¹⁴³ Chantal Mouffe, "Hegemony and Ideology in Gramsci", **Gramsci and Marxist Theory**, (Ed.: Chantal Mouffe), Routledge, London 1979, s. 181.

¹⁴⁴ James H. Mittelman, "World Order Studies and International Political Economy", **Alternatives**, IX, (Winter 1983-84), s. 331.

¹⁴⁵ William I. Robinson, **Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony**, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 21-22.

¹⁴⁶ Enrico Augelli, Craig N. Murphy, "Gramsci and International Relations: A General Perspective with Examples from Recent US Policy Toward the Third World", **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Ed.: Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 130.

¹⁴⁷ Gramsci, **a.g.e.**, s. 526.

¹⁴⁸ Okur, Ongur, **a.g.m.**, s. 332-333.

nesnel maddi güçlerle elit politik fikirlerin birliğini gösteren bir kavram olarak ileri sürmüştür.¹⁴⁹

Gramsci'ye göre devlet, yalnızca hükümet aygıtı değil, ayrıca sivil toplumun veya hegemonyanın 'özel' aygıtı anlamındadır.¹⁵⁰ Devlet, yönetilenleri kontrol etme görevini, yönetici sınıfın yerine yaparken sadece Weber'in bahsettiği resmi 'zor' (coercion) araçları olan kanunlar, asker, polis gibi fiziki yaptırım gücü olan araçlarla halkı kontrol etmez. Devlet, yönetilenleri kontrol etmede faydalı olan araçların önemli bir kısmını halka rutinin, günlük hayatın veya düzenin olağan bir parçasıymış gibi özel rıza araçları olarak göstermektedir. Devlet zor araçları kendi eliyle üreterek uygularken, eğitim sistemi, sivil toplum örgütleri, medya, ideolojiler, bilim, kültür, felsefe, aile, sendikalar gibi rıza araçları ise sivil toplumda üretilir. Sivil toplumu denetleme amacını devlet, sivil toplum aracılığıyla meydana getirilen araçlarla edinilen bir aygıt işlevi olarak görmektedir. Zor araçların meydana getirildiği alanı siyasal toplum (political society) olarak niteleyen Gramsci, rıza araçlarının meydana getirildiği alana sivil toplum (civil society) adını vermektedir*. Bu bağlantılar yoluyla ortaya çıkan kavram ise hegemonya olarak nitelendirilmektedir.¹⁵¹

Bir sosyal sınıfın ekonomik olarak hakim olması, bu sınıfın ayrıca hegemonik olduğu anlamına gelmediğine değinen Gramsci, hegemonya için devletin yeterli olmadığını ifade eder. Bir sosyal sınıfın hegemonik güç olabilmesi, ekonomik güce sahip olan her sosyal sınıfın yapabileceği bir durum değildir. Belli bir kapitalist toplumda bir sosyal sınıfın hegemonik konumda olabilmesi için kendi fikirlerini, dünya görüşünü ve sınıf kültürünü toplumun diğer sınıflarına kabul ettirmesi lazımdır. Bu sosyal sınıfın kültür alanında etkin olabilmesi için kendine özel bir kültür politikasına sahip olması gerekirken, aynı zamanda kendi aydınlarını da üretebilecek konumda olmalıdır.¹⁵²

¹⁴⁹ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Solomon, **Fifty Key Thinkers in International Relations**, Routledge, (Second Edition), New York 2009, s. 167.

¹⁵⁰ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, Cilt 3, (Ed.: Joseph A. Buttigieg), (Çev.: Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012, s. 249.

* Gramsci'ye göre, devlet = sivil toplum + siyasi toplum.

¹⁵¹ Okur, Ongur, **a.g.m.**, s. 333.

¹⁵² Vergin, **a.g.e.**, s. 75-76.

Gramsci'nin hegemonya kavramında iki tür toplum vardır. Birinci tür toplum, büyük bir dönüşüm yaşamış ve bu dönüşümün sonuçlarını sosyal ilişkilerde ve yeni üretim biçimlerinde deneyimlemiştir. İkinci tür toplumlar ise dışarıda oluşturulan bir düzeni, eski sistemi kaldırmadan uyarlamak zorunda kalanlardır. Bu toplumlar yenileme ve devrim arasında kalarak, yeni burjuvazinin hegemonya kuramamasına neden olmuştur. Gramsci bu durumu 'pasif devrim' olarak adlandırmıştır.¹⁵³ Pasif devrim kavramını hegemonya kavramının bir benzeri olarak kullanan Gramsci, bu toplumlarda hiçbir sınıfın hegemonya kuramadığını, kısaca hegemonik olmayan toplumlar olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵⁴

1.2.4.3. Robert W. Cox

Eleştirel kuramın önemli temsilcilerinden Kanadalı siyaset bilimci Robert Cox, Gramscici hegemonya kavramı çerçevesinde çizdiği eleştirel kuram ile siyasal dünyanın başlangıçta verili bir halde olduğunu dile getirerek, Marx'ın "*insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ancak kendi seçmedikleri koşullar altında*" düşüncesini savunur.¹⁵⁵

Cox'a göre eleştirel kuram, çifte bir tarihsel düşünme sürecinden geçer. Bunlardan ilk aşama olarak, kişinin kendi tarihsel zaman ve mekânının, dikkat çeken sorularını belirleyen kendi bilincidir. İkinci aşama ise, bu soruların ortaya çıktığı koşulları ve değişim için hangi kısıtlamaları ve fırsatları ortaya çıkardığı tarihsel dinamikleri anlama çabasıdır.¹⁵⁶

Dünyayı dönüştürebilmek için, dünyanın, gerçekte olduğu gibi algılanarak başlamak mecburiyetinde olduğunu ileri süren Cox, pozitivism ve tarihselcilik yaklaşımlarının farklı bilgi tarzları ile ilgili olduğunu açıklar. 'Pozitivism' yaklaşımı, toplum bilimlerini fizik modeli üzerinden tasarlama olarak bahseden Cox, bu

---

¹⁵³ Cox, Sinclair, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, s. 130.

¹⁵⁵ **a.g.e.**, s. 50.

¹⁵⁶ Robert W. Cox, Michael G. Schechter, **The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilization**, Routledge, New York 2002, s. 59.

yaklaşımın özne ile nesne arasında bir ayrımın var olduğunu ileri sürdüğünü dile getirir.¹⁵⁷

Hukuk profesörü John Ruggie'nin ortaçağdan modern çağ sistemine geçişin genel ve tek başına bir uluslararası sistem kuramı ile anlaşılamayacağı görüşünden etkilenen Cox, bu dönüşümün değişen üretim ve devlet yapıları açısından da belirtilmesi gerektiğini savunur. Bu noktada Cox, devlet biçimleri, dünya düzenleri ve üretim gibi alanlarda ortaya çıkan dönüşümler arasındaki bağlantıların incelenmesi gerektiğini iddia eder.¹⁵⁸

Cox, bir dizi özgül yapısal değişim tarafından dünya sistemi örüntüsünün aydınlatılması gerektiğinden geçmiş, şimdiyi ve geleceği açıklayabilecek tek bir genel modelin olmadığını ileri sürer. Cox, bir sistemi açıklayan yapısal değişimlerin başka bir düzeni açıklayanlarla benzer olamayacağını ve bazı ortak boyutlar var olsa da bunların özgül biçimlerinin birbirlerinden farklılık gösterdiğini savunur.¹⁵⁹

Robert Cox, bu açıklamalardan yola çıkarak, geleceğin belirsiz (indeterminate) olduğunu; fakat geleceğin bilinmezliğinden bizi kurtaranın değişimin temeli olarak görülen çatışma fikri olduğunu ileri sürer. Cox, potansiyel veya fiili olarak çatışma içeren kriz türlerini açıklama yönteminin mümkün olduğunu ve burada incelememiz gerekenin ise sistemin parametreleri üzerinde etkide bulunan krizler olduğunu açıklar. Burada Cox'ın açıklamak istediği parametrelerde yaşanan krizlerin toplumların içinde olduğu ve etkilerinin uluslararası sisteme doğru genişlediğidir.¹⁶⁰

Cox, '*kuram her zaman biri için ve bir amaç içindir*' anlayışını savunarak bütün kuramların bir perspektifi olduğunu ileri sürmüştür. Perspektifler sosyal ve politik mekân ile zamanda belli bir konum alarak ortaya çıkar. Fakat kuram, sofistike bir hale dönüştükçe kendi perspektifini sorgulayarak onun ötesine geçmeye çalışır. Burada kuram, başlangıçtaki perspektifini kaybetmez ve bünyesinde her zaman varlığını korur. Mekân ve zamandan bağımsız bir kuramın olamayacağı anlayışından

---

¹⁵⁷ Cox, Sinclair, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁵⁸ **a.g.e.**, s. 54.

¹⁵⁹ **a.g.e.**, s. 77.

¹⁶⁰ **a.g.e.**, s. 77-78.

yola çıkan Cox, bir kuram kendisini bu şekilde kabul ediyorsa kuram olarak değil; ancak ideoloji olarak görülebileceğini savunur.¹⁶¹

Cox, bir kuramın en temel amaçlarından birinin var olan problemlerin farkında olarak başa çıkmaya çalışmak olduğunu ileri sürer. Bu yüzden gerçeklik değiştikçe eski kavramlar yerine yeni kavramlar ortaya çıkacaktır.¹⁶²

Cox'ın kuramında önemli bir yere sahip olan 'sosyal kuvvetler' kavramı, Marx'ın 'üretim toplumsal ilişkileri' kavramından etkilenmesinin yanında Ortodoks Marksizm'in daha ilerisine geçen bir içerikle kullanılmıştır. Gücün üç boyutu olan üretim süreciyle ilgili olanlar, sınıflar arası ilişkilere ait olanlar ve siyasal güçle ilgili olanların etkilemesiyle bağlantılı olarak sosyal kuvvetler ortaya çıkmaktadır.¹⁶³

Güç mücadelesi alanı olan 'sivil toplumu' halk ile yerleşik otorite arasındaki siyasi alana oturtan¹⁶⁴ Cox'a göre, sivil toplum, hem muhalif kuvvetleri hem de mevcut bulunan iktidar yapısının güç temelini bir arada içerisinde bulundurmaktadır. Fakat sivil toplum, verili olmayıp bilinçli uğraşlarla kurulur.¹⁶⁵ Bu durum için maddi imkânlardan başlayarak etkinliklere öncülük yapacak bir ideolojinin ortaya çıkmasına ve aynı zamanda Gramsci'nin organik entelektüellerine ihtiyaç vardır.¹⁶⁶

Giambattista Vico'nun toplumsal bilgi üretim yaklaşımından etkilenen Cox, 'tarihselciliği' bu yaklaşım altında değerlendirmiştir.¹⁶⁷ Bu anlayışa göre, kurumlar, bireysel davranışlar tarafından değil, insanlar tarafından ortaya çıkmıştır. Cox, pratiklerin ve kurumların, onları oluşturanların dönüşen zihinsel süreçleri üzerinden algılanması gerektiğini savunur. Bu bakış açısına göre, nesne ile özne arasında özdeşlik bulunur. Bir arada buluşan insan topluluklarının içerisinde oldukları fiziki, maddi bağlama verdikleri kolektif tepkiler sonucu gelişen bu kurumlar, tarihsel

¹⁶¹ a.g.e., s. 87.

¹⁶² a.g.e., s. 88.

¹⁶³ Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur, **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox**, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 13-14.

¹⁶⁴ Bkz. Robert W. Cox, "Civil Society at the Turn of the Millenium: Prospects for an Alternative World Order", **Review of International Studies**, Vol. 25, No. 1, 1999.

¹⁶⁵ Cox, Schechter, a.g.e., s. 104.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 105.

¹⁶⁷ Cox, Sinclair, a.g.e., s. 51-52.

eylemen ortaya çıkardığı toplumsal maddi çerçevenin bir parçasını oluştururlar. Bu açıdan bakıldığında tarihselcilik, tarihsel materyalizmle aynı anlama gelmektedir.¹⁶⁸

Cox ve Frankfurt Okulu'na bağlı olan eleştirel kuram, Vico'nun tarihin bir döngü değil, sarmal bir diyalektik içinde meydana geldiği, kendisini hiçbir zaman tekrarlamadığı; bu nedenle daha önceden tahmin edilemeyeceği savını savunmuştur. Bu açıdan, Descartes'in tek doğru bilginin matematiksel olduğu tezinin daha ilerisine giden Vico, Cartesian temelli modernist-pozitivist yaklaşımın reddinde de mihver bir araç olmuştur. Gerçeğin bilişsel ve öznel olduğunu dile getiren Vico, David Hume'un algılar ve bilgi arasında ortaya çıkardığı bağlantıya benzeyen bir bilme şeklini tarımsal matematik bilgiye ilaveten ortaya koymuştur.¹⁶⁹

Bir kuramın farklı iki amaca sahip olduğunu savunan Cox, iki yaklaşım arasında yapılan seçimin büyük ölçüde kuram ile ilgili düşüncelerimize bağlı olduğunu ileri sürer. Bunlar ise pozitivist yaklaşımın, yapıların sürekliliğini varsayma amacı taşıyan '*problem-çözücü kuramlar*' ile yapısal dönüşüm olasılıklarını öngörmeye çalışan ve tarihsel yaklaşımın kullandığı '*eleştirel kuram*'dir.¹⁷⁰ Cox, dünya düzeni ve uluslararası ilişkiler konusunda geçerliliği devam eden düşünce akımları olarak kabul ettiği Realizmi problem-çözücü ve Marksizm'i eleştirel kuram olarak görmektedir.¹⁷¹

Pozitivist yaklaşım, sosyal bilimlerde belli yasaların olduğunu ve bu yasalar çerçevesinde kuramların açıklayabileceğini ileri sürer. Pozitivist yaklaşım, toplum biliminin evrensel olarak uygulanabilir olduğunu açıklar ve temel doğasında (güç arayışı) veya etkileşim biçimlerinde (güç dengesi) herhangi bir dönüşüme/değişkenliğe yer vermez. Bu anlayışa göre tarih, tarih dışıdır.¹⁷² Problem-çözücü kuram tarihsel değildir ya da tarih-dışıdır. Eleştirel kuram ise devam eden tarihsel bir değişim süreciyle ilişkin olma anlamında tarihi kurumsallaştırmaktadır.¹⁷³ Cox, pozitivist yaklaşımın, kuramlarda var olan yapısal dönüşümü açıklamadığı için eksik olduğunu savunur.

¹⁶⁸ a.g.e., s. 52.

¹⁶⁹ Bkz. R.G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, (Çev.: Kurtuluş Dinçer), Gündoğan Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1996, s. 99-110.

¹⁷⁰ Cox, Sinclair, a.g.e., s. 53.

¹⁷¹ Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin...**, s. 182-183.

¹⁷² Cox, Sinclair, a.g.e., s. 52-53.

¹⁷³ a.g.e., s. 89.

Cox, tarihselci yaklaşımın sosyal bilimlerde evrensel ya da genel olarak geçerli yasalar öngörmediğini ileri sürer. Bu anlayışa göre, beşeri etkileşim yapıları ile insan doğası değişime uğrar; bu sebeple de tarihsel dönemleri aşan genel geçer yasalar veya tarihi önceleyen yapılar söz konusu değildir.¹⁷⁴

Toplumsal dünyanın anlaşılmasında içsellik ve dışsallık ikilisinin ilgisini reddeden pozitivist yaklaşım, sosyal bilimlerde veriye ihtiyaç duyar. Eleştirel kuram ise toplumsal dünyanın anlaşılmaya çalışmasında olgularla ilgilenir.¹⁷⁵

Problem çözücü kuram dünyayı olduğu gibi verili bir çerçeve içinde ele alır. Eleştirel kuram, problem-çözücü kuramın aksine sosyal bağları, kurumları ve güç ilişkilerini verili kabul etmez ve değişim sürecine girip girmediğini veya değişip değişmeyeceğini sorgular. Eleştirel kuram, dünyada egemen olan düzene uzak kalarak nasıl oluştuğunu sorgular. Problem çözücü kuram, sınırlarını kabul ettiği problematiği ayrı parçalar halinde değerlendirmeye yönelirken, eleştirel kuram aksine, siyasi ve sosyal bileşenlerin bütününe bakar. Ayrıca problem-çözücü kuram konuya dair bir alt sınırlama ve bölümlleme oluştururken, eleştirel kuram büyük resme odaklanmaya çalışır.¹⁷⁶

Problem-çözücü yaklaşım ortaya çıkan problemlerin spesifik etkinlik alanları ile ilgilenerek, problem alanı dışındakileri stabil kabul eder. Problem alanına yönelik parametrelerin ve sınırların koyulmasını, belli bir sorunu görece olarak daha yakından görebilmek ve açık bir inceleme yapmaya müsait duruma getirerek problemi ortaya çıkaran parametrelerin sayısını azaltması, bu kuramın gücünü artırmıştır.¹⁷⁷

Cox'a göre farklı dönemlerde farklı kuramlar ön planda olmaktadır. Sabit ve istikrarlı dönemlerde güç ilişkilerinde problem-çözücü kuram tercih edilir. Bu duruma örnek olarak da 'Soğuk Savaş' dönemi gösterilmektedir. Güç ilişkilerinde belirsizlik ve değişim ortaya çıktığı durumlarda ise eleştirel kurama öncelik verilir.

---

¹⁷⁴ a.g.e., s. 53.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 63.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 89.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 88.

Bu duruma da 1970’li yıllarda güç ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler ve dünya sisteminde oluşan belirsizlikler örnek gösterilmektedir.¹⁷⁸

1.2.4.4. Robert W. Cox’ın Hegemonya Söylemi

Cox, Gramsci’nin ‘hegemonya’ kavramını kaba güç ilişkisini öznellikler-arası ve ideolojik bir unsurla birleştirmesinden etkilendiğine ‘Approaches to World Order’ (Dünya Düzenine Yaklaşımlar) kitabında yer vermiştir.¹⁷⁹ Hegemonik bir sistemde baskın olan güç, zayıf olanların rızalarını almak amacıyla çeşitli uzlaşma yolları ya da tavizler geliştirir. Cox’a göre, hegemonik sistemle alakalı bir yorumda bulunulacağı zaman, bu sistemde rıza ve güç kavramlarının uygulanması önemlidir.¹⁸⁰

Hegemonya kavramını fikirler, maddi imkânlar ve kurumlar üzerine oturtan Cox’a göre rızanın sağlanmasında ‘fikirler’ önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle hegemonyanın meydana gelişi için bir devletin siyasi, sosyal ve ekonomik kurum ve örgütlenme biçimlerini ikincil devletlerin taklit etmeleri yetersiz kalmaktadır. Bu durum için hegemon devletin gösterdiği değerlerin ikincil devletlerin değerleri ile benzeşmesiyle ‘ortak değer’ haline gelmelidir.¹⁸¹

Cox’a göre, devletlerarası ilişkilerde istikrarın sağlanmasında önemli bir yere sahip olan hegemonya, devletlerin çıkarları arasında bir uzlaşmanın var olmasını sağlayabilir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıları içine alan dünya hegemonyası kavramı, sınırları aşan sivil toplum güçlerinin, hakim olan üretim biçiminin sürmesini sağlayan ve devletlerin davranışlarında etkili olan evrensel normları, kurumları ve mekanizmaları temsil eder.¹⁸²

Hegemonik dünya sistemi, devletleri ve o devletlerin bulunduğu sosyal yapının iç dinamiklerini kapsar. Bu sebeple, Cox’a göre hegemonya kavramı, sivil

¹⁷⁸ a.g.e., s. 90.

¹⁷⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Cox, Sinclair, a.g.e., s. 124-143.

¹⁸⁰ Cox, Sinclair, a.g.e., s. 56.

¹⁸¹ Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Der.: Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 62.

¹⁸² a.g.m., s. 61-62.

toplum/devlet karşılıklı bağlantılarının bir uzantısı olan dünya sistemine bir anlam verir. Bu şekilde hegemonya, sosyal güçler, dünya düzeni ve devletlerarasında ‘eklemleme noktası’ olarak açıklanır.¹⁸³

Gramsci’nin kavramlarıyla birlikte gündemdeki uluslararası ilişkiler kuramının revizyonunu hedefleyen Cox, sarmal bir döngü içinde dünya sisteminin yeniden ve değişik bir şekilde üretiminin anlaşılması için uluslararası ilişkilerin ana teması olması gereken sivil toplum/devlet ilişkisi üzerine çalışılması gerektiğini savunur. Cox, sosyal sınıfların devletin ve dünya sisteminin tarihsel eklemleme yöntemlerini çözümlemeyi hedefler.¹⁸⁴

Gramscici hegemonya kavramından yola çıkarak hegemonya için bir devletin egemenliğinin gerekli olduğunu fakat yeterli bir şart olmadığını savunan Cox’a göre, güçlü bir devletin egemenliği sistemin oluşması için önemli olmasına rağmen bu sistemin tekrardan üretimi için yeterli bir şart değildir. Bu sebeple, yapıların ve üstyapıların bütünlüğünün/tarihsel bloğun oluşturulmasında hegemonyanın nasıl yürüdüğünü kavramak için materyal güçlerle ilgili hâkimiyet kavramının ilerisine gitmek ve yeniden-üretim problemine odaklanmak gerekir. Hegemonya kavramı Cox’a göre, bir ‘düzen sisteminin’ mevcut bulunan iktidar-baskı ilişkilerinden soyutlanarak görülemeyecek olan üretimini ve tekrardan üretiminden bahseder. Rızadan ve baskıdan, söylemsel ve siyasal pratiklerden, materyal güçlerden ve doğal şartlar altında rızanın hegemonyanın temel örgütleyici yöntemi işlevini gördüğü oydaşmacı siyasetin ortaya çıkarılmasından varolur.¹⁸⁵

Cox, hegemonya kavramına güçlü olan bir devletin daha az güçlü olanlarla ilişkisi olarak değil, devletlerle beraber devlet dışı kuruluşlarında bulunduğu, uluslararası sistemin tamamına işleyen bir sisteme ilişkin değerler yapısını belirtecek şekilde yaklaşmaktadır. Bu anlam ve değer yapısının altında, bir devletin öteki devletlerden daha baskın olarak yer aldığı bir güç yapısı yatmaktadır. Baskın güç, hegemonya için yetersizdir. Hegemonya, baskın olan devletin ya da devletlerin egemen grupların eylem ve düşüncelerinden etkilenir; fakat bu eylem ve düşüncelerin öteki devletlerin egemen grupları tarafından benimsenmesi gereklidir.

¹⁸³ Keyman, “Eleştirel Düşünce: İletişim...”, s. 246.

¹⁸⁴ Çiftçi, a.g.e., s. 58.

¹⁸⁵ Keyman, *Küreselleşme, Devlet...*, s. 161.

Hegemonya kavramının temelini bu tanımlama ve meşrulaştırma ideolojileri ve pratikleri oluşturur.¹⁸⁶

Bu düzende hegemon gücün değişmesi için karşı-hegemonik bir gücün ortaya çıkması gereklidir. Karşı-hegemonik güç, ideoloji ve maddi faktörleriyle beraber ilk önce insanların zihinlerinde oluşmaktadır. Karşı-hegemonik güç, ikincil seviyedeki bir grubun maddi kaynaklara daha kolay varması ve düşünce birliği içerisinde olmanın meşruluğuna zamanla artan bir şekilde karşı gelmesiyle birlikte hegemon güç konumuna ulaşabilecektir.¹⁸⁷

1.2.5. Dış Politika ve Eleştirel Kuram

Dış politikada uzun yıllar devlet-odaklı ve devletlerin “maddi” çıkarlarına yönelik realist kuram temelli çalışmalar yapılmıştır. Dış politikanın belirlenmesinde önemli role sahip olan aktörlerin ve bu aktörlerin o dönemdeki ve geçmişten gelen şartları, devlet-dışı dış politikanın belirlenmesinde önemli role sahip olmasına rağmen, geleneksel kuramlar dış politika analizinde bu konuları ele almamıştır.

Eleştirel kuram, geleneksel kuramların aksine dış politikada sadece devletleri değil, devlet-dışı aktörlerin ve bu aktörlerin oluş süreçlerinin de önemine vurgu yaparak dış politikayı ele almıştır.

Türk dış politikasının da sadece geleneksel kuramların yaklaşımları bağlamında ele alındığı ve izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Oysaki eleştirel kuram yaklaşımları ile Türk dış politikasının ele alınması halinde daha gerçekliğe uygun sonuçlara ulaşılmasının olanaklı hale gelmesi mümkündür. Bu kapsamda, Türk dış politikasına eleştirel kuram ile yaklaşıldığında Mustafa Kemal Atatürk’ün dış politika söyleminin ve genel adlandırmayla “Kemalist söylem”in kendisini her daim yeniden üreterek Türk dış politikasında da gösterdiği ve Türk dış politikasının oluşturulmasında Kemalist bir hegemonyanın var olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Cox, Sinclair, **a.g.e.**, s. 151-152.

¹⁸⁷ Robert W. Cox, Harold Karan Jacobson, “Decision-making”, **International Social Science Journal**, XXIX, 1, 1977, s. 127.

İKİNCİ BÖLÜM

2. “KEMALİST SÖYLEM”İN FELSEFESİ

Belirli bir zamanda ve belirli bir sistem içinde var olan ilişkileri, oluş hareketleri içerisinde tanımak gereklidir. Çünkü her birey, sadece şu anki ilişkilerin sentezi değil, aynı zamanda bu ilişkilerin tarihidir; kısaca bütün geçmişin bir özetidir.¹⁸⁸ İnsan bilincinin bir boyutu olan geçmiş, insan toplumunun değerleri, kurumları ve diğer kalıplarının zorunlu bir bileşenidir.¹⁸⁹ İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar; ama bunu özgür iradeleriyle veya kendi seçtikleri şartlar altında değil, önlerinde verili, var olan, geçmişten devrolan şartlar altında yapar.¹⁹⁰

Çocukluk dönemlerinden itibaren insanlar, toplumlarının tarihini kendi yaşantılarının bir parçası gibi görürler. Çünkü her toplumsal dönemde, kendi geçmişlerini yücelten ve öven, o döneme etki yapan bir egemen üstyapı kurumları ve egemen ideoloji vardır. Bunlar genellikle belli bir ölçüde o toplumun gerçeğini yansıtırlar ve toplumun gerçeği olurlar.¹⁹¹ Türkiye’de hegemonik bir konuma gelmeyi başaran “Kemalist söylem”de, Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele’de yer alan ve ardından yeni bir devletin kurulmasında rol oynayan kişilerin deneyimleri ile Türk toplumunun bilimsel bir temel esasında oturtulmaya çalışan gerçeklerini oluşturur.¹⁹² Modern Türk devletinin kuruluşunda ve belli bir zaman hem iç hem de dış politikasının yürütülmesinde esas olan ilkelerin ve fikirlerin tamamına ‘Kemalist söylem’ denilmektedir.¹⁹³

“Kemalist söylem”, Mustafa Kemal’in hayat hikâyesindeki deneyimlerinden oluşurken, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin geçmişinin olumsuz ve ağır

¹⁸⁸ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, Cilt 1, (Ed.: Joseph A. Buttigieg), (Çev.: Ekrem Ekici), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011, s. 132.

¹⁸⁹ Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, (Çev.: Osman Akinhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 17.

¹⁹⁰ Karl Marx, **Louis Bonaparte’nin 18 Brumaire’i**, (Almancadan Çev.: Erkin Özalp), Yordam Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2016, s. 19.

¹⁹¹ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 9.

¹⁹² Çiftçi, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁹³ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, (5. Baskı), Ankara 2001, s. 108.

sonuçlarının da bu söylemin oluşmasında önemli etkisi olmuştur.¹⁹⁴ Bu nedenle, Mustafa Kemal'in doğduğu dönemin ortamı ve hayat hikâyesi önem arz etmektedir.

2.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DOĞDUĞU ORTAM VE HAYATI

2.1.1. 1800'lü Yılların Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Durumu

Kuruluş ilkelerinde hanedanlığın ve Müslümanlığın yer aldığı; ayrıca örf adı verilen geleneklerle, kanun hükmündeki hükümdar buyrukları ve şeriat adı verilen İslam hukuku ile yönetilmekte olan¹⁹⁵ Osmanlı Devleti, XVI. ve XVII. yüzyılda, Tunus'tan İran Körfezi'ne ve Macaristan'dan Kırım'a kadar uzanan toprakları elinde bulundurarak Doğu Akdeniz bölgesinde hâkimiyeti sağlamayı başarmıştır.¹⁹⁶

XVI. yüzyılda Avrupalı devletlerin yeni deniz yolu keşifleriyle, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinden geçen transit ticaret yolunun öneminin azalması sonucu imparatorluğun elde ettiği vergilerde azalma gerçekleşmiştir.¹⁹⁷ Bu durum, 1800'lü yıllara gelindiğinde Avrupalı büyük güçlerin karşısında Osmanlı Devleti'nin ekonomik, askeri ve teknolojik bakımdan gerilemesine ve toprak kayıplarına neden olmuştur.¹⁹⁸ Fransız Devrimi'nin (1789-1799) ortaya çıkardığı önemli değişikliklerin de etkisiyle, Avrupalı büyük devletlerin çok gerisinde kalan¹⁹⁹ Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılda iç ve dış kaynaklı sorunlarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Aynı zamanda çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin dini ve etnik çeşitliliği de idaredeki zayıflığın artmasına neden olmuştur.²⁰⁰

Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı sonuçların, Osmanlı Devleti üzerinde doğrudan etkisi olduğunu söyleyememekle birlikte, Hristiyan okur-yazar kesimlerde

¹⁹⁴ Bkz. Kemal Çiftçi, "Tarih, Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 2007, s. 107.

¹⁹⁵ Andrew Mango, *Atatürk*, (Türkçesi: Füsun Doruker), Sabah Kitapları, (1. Baskı), İstanbul 2000, s. 8.

¹⁹⁶ William Hale, *Türkiye Dış Politikası 1774-2000*, (Çev.: Petek Demir), Mozaik, İstanbul 2003, s. 1.

¹⁹⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2000, s. 32.

¹⁹⁸ *a.g.e.*, s. 37.

¹⁹⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 2.

²⁰⁰ *a.g.e.*, s. 3.

etkisi hissedilmeye başlamış²⁰¹ ve Rusya ile Avrupalı güçlerin de desteğiyle Balkanlar bölgesinde bağımsızlık hareketleri kendini göstermiştir. 30 Haziran 1876'da Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışsa da ordu karşısında başarılı olamayınca ateşkes imzalamıştır. Sırbistan'da istediği sonucu göremeyen Rusya, Bulgarlara yönelmiştir. Bunun sonucunda İstanbul'a baskı yapan Rusya, savaş tehdidi ile geniş kapsamlı reformların yapılmasını ve Bulgarlara fiili özerkliğin verilmesini istemiştir.²⁰²

1 Eylül 1876 tarihinde padişah olan II. Abdülhamid, Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerinin artması ve bununla birlikte dış baskıların da artması nedeniyle durumun giderek kötüleşmesini engellemek ve devletin güçlendirilmesini sağlamak için tahta geçtikten sonra Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir.²⁰³ İlk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'ye göre, iki meclisli bir parlamento kurulacak ve parlamento üyeleri padişah tarafından belirlenecek bir Ayan Meclisi ile altında bulunan Meclis-i Mebusan olarak iki meclisten oluşacaktır.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi ile verdiği tavizlerle yetinmeyen Rusya, 24 Nisan 1877 yılında savaş ilan etmiştir. Bu savaş sonunda 13 Temmuz 1878'de imzalanmış olan Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlığını kazanırken; ayrıca özerk Bulgar devleti kurulmuştur. Bu kaostan istifade eden Avusturya ise Bosna-Hersek'i işgal etmiştir.²⁰⁵

Balkanlar bölgesinde Osmanlı topraklarının kaybedilmesiyle ilan edilen anayasadan istediğini elde edemeyen II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878 günü parlamentoyu dağıtarak bir süredir devam eden anayasal hükümete son vermiştir. İktidarı kendi elinde toplamış ve mutlakıyet devrini başlatmış olan²⁰⁶ II. Abdülhamid'in baskıcı yönetiminde kişiliğinin de önemli etkisi bulunmaktaydı. Sarayda ortaya çıkan mücadeleler ve kendisinden önce yaşanan Sultan Abdülaziz'in

---

²⁰¹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 46-47.

²⁰² **a.g.e.**, s. 113.

²⁰³ **a.g.e.**, s. 114.

²⁰⁴ Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, **Ölümsüz Atatürk**, Bağlam Yayınları, (7. Basım), İstanbul 2016, s. 28.

²⁰⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 114-115.

²⁰⁶ Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 29.

ve V. Murat'ın tahttan indirilmesi, kendisine karşı yapılabilecek herhangi bir girişime karşı endişe oluşturmuştur.²⁰⁷

Basında sansür uygulamaya başlayan II. Abdülhamid, özellikle 1888 yılından itibaren, gazetelerde siyasal konuların, toplumsal olayların ele alınmasını yasaklamıştır.²⁰⁸ Aynı zamanda I. Meşrutiyeti kabul ettiren Yeni Osmanlılar ve bunların başında bulunan Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi özgürlük gönüllülerini imparatorluktan sürmüştür. II. Abdülhamid, bununla yetinmeyerek Abdülhak Hamit'in, Ziya Paşa'nın, Şinasi'nin, Namık Kemal'in, Ebuzziya Tevfik'in, İzmirli şair Eşref merhumun eserlerinin, şiirlerinin okunmasını yasaklamış ve sarayın adamları, öğrencilerin okuduğu kitapları sürekli kontrol etmiştir.²⁰⁹

Baskıcı yönetim uygulayan II. Abdülhamid, ayrıca o dönemde reformist bir padişah da olmuştur. Yunanistan'ın desteğiyle 1897 yılında, Girit adasında ortaya çıkan savaş sonucunda, Osmanlı Devleti uyruğunda, Girit adasında özerk bir idare kurulmuştur.²¹⁰ Bu gelişmeler neticesinde, hem içteki hem de dıştaki düşmanlara karşı, ordunun modernize edilmesine ve ekonomik gelişmeye duyulan gereksinimin farkında olan padişah, ilk ve orta seviyede yeni bir askeri okul sisteminin geliştirilmesi çalışmalarını ve yetenekli öğrenciler için askeri akademinin kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde askeri okullarda Batı tarzı eğitim en iyi seviyede ve Batı ile aynı zamanda verilmiştir. II. Abdülhamid, daha baskıcı bir siyaset izledikçe askeri seçkinler daha liberal bir ortamda eğitilmiş ve padişahın uyguladığı baskıcı yönetime kaşı olan fikirler daha çok ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal, Batılılaşmanın devam ettiği, merkezi yönetime geri dönüldüğü ve yıpratıcı bir milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönemde dünyaya gelmiştir.²¹¹

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid döneminde, eğitim ve kültür alanında Batı fikirlerine önem verilmesinin sonucunda Batıcı eğitim sistemi yaygınlaşırken, elit kesimlerde Batılı zihniyet ortaya çıkmıştır. Aydın kesimlerde görülen Batıcı fikirler Mustafa Kemal kuşağını anlamamızda öncülük sağlamaktadır. “Kemalist

²⁰⁷ Zürcher, a.g.e., s. 121.

²⁰⁸ a.g.e., s. 119.

²⁰⁹ Bkz. Samih Nafiz Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, Nokta Kitap Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012, s. 10-20.

²¹⁰ Volkan, Itzkowitz, a.g.e., s. 72-73.

²¹¹ a.g.e., s. 29.

söylem”in temel ilkeleri, Mustafa Kemal’in gençliğindeki aydınlar arasında ortaya çıkmış olan genel fikirlerdir. Devleti halk egemenliği temeline oturtmak, dünya görüşünde ve eğitimde pozitif bilimi özgür kılmak, toplumu sınıf kavgasından ayrı olarak insanları eşit görmek bu fikirler arasında yer almaktadır.²¹²

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan farklı milletlerde artan milliyetçilik hareketleri, padişahı hem imparatorluğun içişlerinde hem de modernleşme sürecinde artan bir şekilde baskıcı yönetime itmiştir. Bu durum ise askeri okullardaki öğrencilerin sisteme karşı direnç göstermeye başlamasına neden olmuştur. Bu okullarda verilen eğitimler sayesinde, Batılı devletlerin ve özellikle İngilizlerin siyasal kurumlarının işleyişini gözlemleme imkânına sahip olmuş ve bu devletlerin anayasal gelişim sürecini tarihsel olarak öğrenmiş olan askeri seçkinler grubu, padişahın uyguladığı ağır siyasal baskıdan rahatsız olmaya başlamıştır.²¹³

Balkanlar da etnik nüfusun fazla olması ve milliyetçilik hareketlerinin artması, bölgede Rum, Arnavut, Sırp ve Bulgar çetelerinin hem birbirleriyle hem de Türk makamlarıyla çatışmalarına neden olmuştur. Bu durumu fırsat bilen büyük devletler ise Osmanlı’nın iç işlerine karışarak daha çok kaosa neden olmaktaydılar.²¹⁴

Tanzimat Dönemi’nde Batılılaşmaya yönelik çalışmalarda pozitif bilimlere yönelmesi için idadi ve rüştiye mektepleri açılmıştır.²¹⁵ Bu okullarda yetişen genç subaylar, II. Abdülhamid’in ıslahat yapmaması nedeniyle dış güçlerin yaptığı baskıların artması sonucunda Avrupa’da kalan son toprakların da kaybedileceği korkusuyla, imparatorluğu kurtarmak için örgütlenmeye başlamışlardır.²¹⁶ İlk örgütlü muhalefet, 1889 yılında İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin padişah tarafından rafa kaldırılan anayasayı ve parlamentoyu geri getirmek amacıyla kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti olmuştur. Çok yavaş büyüyen bu cemiyet, bazı üyelerinin tutuklanması ve diğerlerinin Paris’e kaçmasından dolayı bir etki gösterememiştir.²¹⁷

²¹² Halil İnancık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2016, s. 57.

²¹³ Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 73.

²¹⁴ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, (19. Baskı), İstanbul 2007, s. 45.

²¹⁵ İnancık, **a.g.e.**, s. 58.

²¹⁶ Kinross, **a.g.e.**, s. 45-46.

²¹⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 131.

Paris'e kaçan üyeler, 1895 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'ni kurarak faaliyete başlamışlardır. Bu topluluk, kendilerine Jön Türkler adını vermiştir. Jön Türkler, bütün muhalefet hareketlerini, 1907 yılında Paris'te yapılan ikinci kongrede birleştirme girişiminde bulunmalarının ardından, Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, İTC ile temasa geçmiştir. İTC'nin ismini kendilerine mal eden Selanik'teki bu cemiyete, 2. Ordu (Edirne) ve 3. Ordu'dan* (Makedonya) subayların katılması, cemiyet için önemli bir gelişme olmuştur. İTC'nin, muhalefet hareketi merkezi, Paris yerine Selanik olarak görülmüştür. Dış baskılar sonucu Osmanlı Devleti'nin dağılacağı endişesini hisseden bu cemiyet üyesi subayların isyanı sonucunda 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'yi tekrardan yürürlüğe koymuştur.²¹⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Abdülhamid rejiminden kaçan hürriyetçilerin geri dönmesi ile serbest basında sosyalizm, milliyetçilik ve pan-İslam'a kadar her türlü fikir ve kuram serbestçe tartışılmaya başlanmıştır. Gerçek anlamda Türk aydınlanma çağından bahsettiğimiz bu dönemde, Batıdan etkilenmiş olan laik okullarda yetişen Mustafa Kemal ve onunla birlikte olan aydın subaylar, XIX. yüzyılın sonunda sürekli reformlar geçiren bir devletin askerleri olarak bu dönemde tartışılan düşünceleri hayata geçirmeye çalışmıştır.²¹⁹

13 Nisan 1909 günü, İstanbul'da Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğü koyan II. Abdülhamid'e karşı '31 Mart Vakası' olarak bilinen karşı-devrim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Düşük rütbeli askerlerden ve halkın belli kesimi tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bu girişim, İTC'nin 'din karşıtı' faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle yapılmıştır. Bunun üzerine, 3. Ordu'da görev yapan kurmay Mustafa Kemal'inde yer aldığı 'Hareket Ordusu' adı verilen bir muharebe birliği İstanbul'a sevk edildi. 24 Nisan'da İstanbul'a ulaşan Hareket Ordusu, girişilen bu ayaklanmayı kontrol altına aldıktan sonra sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ardından II. Abdülhamid tahttan indirilerek, yerine kardeşi V. Mehmet (Reşad) geçmiştir. Ancak

---

* Bu orduda kurmay subaylarından olan Binbaşı Enver önemli rol oynamıştır.

²¹⁸ Bkz. Zürcher, a.g.e., s. 131-136.

²¹⁹ İnancık, a.g.e., s. 58.

bu olaylardan sonra, iktidar, Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın liderlik yaptığı İTC'nin eline geçmiştir.²²⁰

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik hareketlerinin artması nedeniyle artan baskıcı yönetimin yanında, Batılılaşma hareketlerinin de yoğun olarak görüldüğü ve aydınlar kesiminde Batıcı fikirlerin oluştuğu bu dönemde Mustafa Kemal, dünyaya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde gerici hareketlerin yanı sıra artan Batıcı fikirlerin Balkanlarda yoğunluk gösterdiği dönemde Mustafa Kemal, çocukluğunu geçirmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal, çocukluk döneminden itibaren geleneksel ve Batıcı fikirler arasında yetişmiştir.

2.1.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı

2.1.2.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Çocukluğu

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal, XIX. yüzyılın son çeyreğinde, önemli iki olgunun dünyada etkisini gösterdiği zamanda doğmuştur. Bu iki olgu; Fransız İhtilali'nin temel ilkeleri olan özgürlük, ulusallık insan hakları ve bağımsızlık gibi kavramlar Avrupa'nın ardından Asya'da da etkisini göstermeye başlamıştır. Bu kavramların yayılması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını hızlandırmıştır.²²¹

Mustafa Kemal, Osmanlı Avrupası'nın en büyük vilayet merkezi ve liman şehri olan Selanik'te²²² 1881 yılında Türkçe konuşan, orta sınıfa yakın Müslüman bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.²²³ Mustafa Kemal'in ailesi, zamanında Balkanlar bölgesine yerleştirilmiş olan Yörük Türkmenlerinden gelmektedir. Gümrük memuru olan babası Ali Rıza Efendi, ailesi için görevinden ayrılarak Selanik'te kereste tüccarlığına başlamıştır.²²⁴ Annesi Zübeyde Hanım, o

²²⁰ Volkan, Itzkowitz, a.g.e., s. 97-98.

²²¹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 3.

²²² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 1 (1881-1919)*, Remzi Kitabevi, (6. Baskı), İstanbul 1976, s. 21.

²²³ Mango, a.g.e., s. 29.

²²⁴ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018, s. 39-40.

dönemde kadınların okula gitmesinin yaygın olmamasından dolayı okuma yazma bildiği için ‘Zübeyde Molla’ olarak anılırdı.²²⁵

Ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelen Mustafa Kemal’den önce doğan bir kız çocuğu ve iki erkek çocuk küçük yaşta ölmüştür.²²⁶ Mustafa Kemal’den sonra iki kız çocuğu daha olmasına rağmen sadece Makbule yaşamıştır. Zübeyde Hanım’ın altı çocuğundan sadece iki tanesi yaşadı.²²⁷ Mustafa Kemal’in kendisinden önce ölen üç kardeşi düşünüldüğünde, aile içerisinde yaslı bir ortamda dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal’in kız kardeşi Makbule Hanım, verdiği bir röportajda bu durumu şöyle anlatmıştır:

*“Hepsi ölmüşler... Yalnız Mustafa kalmış... Dört buçuk yaşına kadar bütün sevgi ve ihtimamını annem, Mustafa üzerine toplamış... Fakat diğer çocuklarının ölümünün acısını da bir türlü unutamamış. . .”*²²⁸

Mustafa Kemal’in çocukluğunda özgür Avrupa ve geleneksel İslam düşünceleri ile ilerici ve tutucu fikirler arasındaki çekişmeler çok büyük etkiye sahiptir. Annesi Zübeyde Hanım, dindar bir kişiydi ve geleneksel görüşlere sahipti. Bu nedenle Mustafa’nın dini eğitim veren mahalle mektebine gitmesini istiyordu. İlerici görüşe sahip Ali Rıza Efendi ise, yeni açılan Şemsi Efendi Mektebi’ne Mustafa’nın gitmesini ve yeni usul eğitim görmesini istiyordu.²²⁹ Şemsi Efendi Mektebi, özel bir mektepti ve yeni usul ders görülmektedir. Bu nedenle Ali Rıza Efendi, Mustafa’yı önce Zübeyde Hanım’ın istediği mahalle mektebine yazdırmış ve birkaç gün sonra ise mahalle mektebinden alarak Şemsi Efendi mektebine yazdırmış.²³⁰

²²⁵ Detaylı bilgi için bkz. “Zübeyde Hanım kimdir? İşte Atatürk’ün annesi Zübeyde Hanım’ın hayatı”, **Sözcü Gazetesi**, 14.01.2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/zubeyde-hanim-kimdir-iste-ataturkun-annesi-zubeyde-hanimin-hayati-5566161/>, Erişim Tarihi: 24.09.2020.

²²⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s. 27-28.

²²⁷ Mango, **a.g.e.**, s. 33.

²²⁸ Şemsi Belli, **Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal**, Selis Kitaplar, (1. Baskı), 2005, s. 22.

²²⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 35-36.

²³⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s. 44-45.

Mustafa Kemal, ilk çocukluk yıllarını Ali Rıza Efendi'nin işlerinin kötüye gitmesinden dolayı yoksulluk içinde geçirmiştir.²³¹ Mustafa Kemal, daha 7-8 yaşlarındayken Ali Rıza Efendi'nin ölümünün ardından Zübeyde Hanım, iki çocuğunu alarak dayısının yanına taşınmıştır.

Selanik'in doğusunda, genellikle Müslümanların olduğu Langaza yakınındaki Rapla'ya taşınan Mustafa, burada eğitimi için önce Rum köy okuluna gitmiş ve ardından Arnavut veya Ermeni olan bir çiftlik kâtibi tarafından eğitim görmüşse de iyi bir sonuç vermemiştir. Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in burada eğitimine devam edememesi nedeniyle bir süre sonra Selanik'e, teyzesinin yanına göndermiştir. Mustafa Kemal, mülkiye rüştiyesine* (devlet okulu) gitmeye başlamıştır.²³²

Mülkiye rüştiyesinden memnun olmayan Mustafa Kemal, askeri rüştiye sınavlarına girerek başarılı olur ve annesinin istememesine rağmen oldubittie getirerek askeri rüştiyeye başlamıştır.

Mustafa'nın yanına Kemal adı, askeri okuldayken çok sevdiği matematik öğretmeni Mustafa tarafından verilmiştir. 'Kemal' ismi Osmanlı Türkçesi'nde 'kusursuzluk, yetkinlik' anlamına gelmektedir.²³³

Askeri rüştiyeyi bitiren Mustafa Kemal, okuldaki hocalarının yönlendirmesiyle yatılı bir okul olan Manastır idadisine gitmiştir.²³⁴ Selanik'in yanı sıra Manastır'da o dönem Makedonya'nın en önemli kentlerinden biriydi. Mart 1896 yılında Manastır'da eğitime başlayan Mustafa Kemal'in fikir hayatının temeli burada oluşmuştur. Sürekli okumalar yapan Mustafa Kemal, her alanla ilgili kitaplar okumuş ve birçok konu hakkında bilgi edinmiştir. Arkadaşlarından Ömer Naci*, Mustafa Kemal'de şiir ve edebiyat merakı oluşturmuştur.²³⁵ Aynı zamanda Mustafa Kemal,

²³¹ a.g.e., s. 41.

* Mülkiye rüştiyeleri, sivil orta mekteplerdir. Rüştiye, orta mekteptir. Askeri rüştiyelerde askeri idadilere ve bu yoldan harp okullarına öğrenci veren askeri ortaokullardır.

²³² Bkz. Aydemir, a.g.e., s. 45-51.

²³³ "Mustafa Kemal'in Ahmet Emin'e Verdiği Mülakat, 10.01.1922", **İşte Atatürk**, <https://isteataturk.com/gicerik/Mustafa-Kemal-in-Ahmet-Emin-e-Verdigi-Mulakat-10011922/839>, Erişim Tarihi: 25.09.2020.

²³⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 1 (1881-1919)**.

* Önemli bir ittihatçı.

²³⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 51.

Manastır'da kendisi gibi Makedonyalı arkadaşı Ali Fethi'den siyaset öğrenmeye başladı. Fransızcası çok iyi olan Ali Fethi, Mustafa Kemal'in de Fransızca'yı ilerletmesinin ardından, O'na, Voltaire, Rousseau, Desmoulins, Montesquie, Auguste Comte gibi Fransız filozoflarını ve eserlerini tanıtmıştır. Bu iki öğrenci, bu filozofların kendi ülkelerinin sorunlarıyla ilgili düşüncelerini değerlendirerek, tartışmalar yapmıştır.²³⁶

Mustafa Kemal'de ortaya çıkan Fransız İhtilali'nin etkisiyle hürriyetçi fikirlerin ve Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal gibi milliyetçi ve vatansever şairlerin etkisi de bu dönemde oluşmuştur. Aynı zamanda Manastır'da askeri idadisindeki hocalarından Kolağası Mehmet Tevfik Bey'in muasır milliyetçilik ve tarih sevgisi gibi fikirleri Mustafa Kemal'i önemli ölçüde etkilemiştir.²³⁷

Bu okulda arkadaş çevresinde tartışılan düşüncelerden Namık Kemal'in düşüncelerini tanıyan Mustafa Kemal, Namık Kemal'in ortaya attığı vatanseverlik ve hürriyet düşüncelerini benimsemiştir.²³⁸ Mustafa Kemal, Namık Kemal'in düşüncelerinden yola çıkarak Türk milliyetçiliğine her zaman vurgu yapmış ve bunu ön plana çıkarmıştır.

Mustafa Kemal, Fransız Devrimi'nin düşünsel hazırlayıcılarından olan ve eserlerini okuduğu, kendi düşünce temelini oluşmasında çok fazla faydalandığı ve üzerinde çok fazla durduğu Fransız düşünürlerin başında J. J. Rousseau gelmektedir.²³⁹ Rousseau'nun 'Toplum Sözleşmesi' eserini okumuş ve incelemiş olan Mustafa Kemal, sonraki yıllarda mecliste yaptığı konuşmada milletvekillerine bu kitabı okumaları için tavsiye etmiştir.²⁴⁰ Mustafa Kemal için bu düşünürün, siyasal rejim olarak cumhuriyetçi olması ve birey için özgürlükçü olması önemini artırmıştır. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserinde ortaya attığı 'toplum sözleşmesi' kavramı, devlet anlayışı ile Türk toplumu ve İslam geleneğinin

---

²³⁶ Kinross, **a.g.e.**, s. 29.

²³⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 51.

²³⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s. 71-72.

²³⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 13.

²⁴⁰ **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 12 (1921-1922)**, Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2005, s. 136.

bağdaşabilir olması, yeni Türk devletinde cumhuriyete yönelmeyi kuvvetlendirmeyi sağlayabilir.²⁴¹

Bu dönemde, Balkanlar bölgesinde Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar arasında hissedilmeye başlanan ulusal kurtuluş hareketi, her an kendisini silahlı bir ayaklanmaya bırakabilirdi.²⁴² Manastır'da yoğun hissedilen bu karmaşa, Mustafa Kemal'in de yakından görmesine ve bu durumdan etkilenmesine yol açmıştır. 1897 yılında Osmanlı Devleti idaresi altında olan Girit adasında yaşayan Rumlar, Yunanistan'ın desteğiyle bağımsızlık savaşı başlattılar.²⁴³ Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında önemli bir askeri merkezi olan Manastır'da çok büyük bir heyecan olmasının yanı sıra, seferberlik telaşı da bulunmaktaydı. Bu sırada, acemi askerler toplanılıyor ve birlikler oluşturuluyordu. Bulunduğu ortamdan etkilenen ve Balkan topraklarının parçalanmasını engellemeye çalışma heyecanı taşıyan Mustafa Kemal, arkadaşı ile okuldan kaçarak cepheye gitmek istemiştir. Fakat öğrenci oldukları ortaya çıkınca, okula geri gönderildiler.²⁴⁴ Daha öğrencilik döneminde cepheye giderek, Osmanlı topraklarını korumak ve Balkanların dağılmasını engellemek isteyen Mustafa Kemal, öğrencilik hayatında ve askerlik hayatının ilk zamanlarında da bu düşüncesinden vazgeçmemiştir.

Yatılı okuyan Mustafa Kemal'in eve geldiğinde annesi Zübeyde Hanım'ın başka biriyle evlenmiş olduğunu görmesi, kendisinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu olay Mustafa Kemal'de büyük bir etki yaratmış ve yatılı okulda okuyan Mustafa, bir süre annesiyle görüşmemiştir.²⁴⁵ Ali Rıza Efendi'nin ölümünden sonra evin tek erkeği olarak kendisini evin reisi gören Mustafa Kemal için annesi Zübeyde Hanım'ın başka biriyle evlenmesinin Mustafa Kemal'de büyük bir etki yarattığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, uzun bir süre izin günlerinde annesini ziyaret etmemiştir.

Kasım 1898 yılında Manastır Askeri İdadisi'nden mezun olan Mustafa Kemal, 13 Mart 1899 tarihinde İstanbul'da Harbiye Mektebi'ne gitmiştir.²⁴⁶ Mustafa

²⁴¹ Turan, **a.g.e.**, s. 13.

²⁴² Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 70.

²⁴³ Kinross, **a.g.e.**, s. 28.

²⁴⁴ Volkan, Itzkowitz, **a.g.e.**, s. 71-72.

²⁴⁵ **a.g.e.**, s. 55-70.

²⁴⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım 1**, Yenigün Haber Ajansı, 1997.

Kemal burada, Milli Mücadele döneminde yanında bulunan Ali Fethi (Okyar), Kazım (Özalp), Nuri (Conker) ve Ali Fuat (Cebesoy) ile arkadaşlık kurdu.²⁴⁷ Mustafa Kemal, okul hayatı bittikten sonra da arkadaşlarıyla iletişimini kesmemiş ve Milli Mücadele dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluşunda kurucu kadrolarında yer almışlardır.

Mustafa Kemal'in Harbiye'deki öğrencilik yılları Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in en sert baskıları dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde tüm disiplin tedbirlerine rağmen Harbiyeli öğrenciler Genç Türk sürgünlerinin ve Namık Kemal'in eserlerini gizlice okumuşlar ve kendi aralarında ülkenin kötü durumunu tartışmışlardır.²⁴⁸

Sınıfını başarılı şekilde bitiren Mustafa Kemal, Harp Akademisi'ne devam etti. Bu dönemde derslerine önem veren Mustafa Kemal, aynı zamanda memleket meseleleriyle ilgilenerek, siyasi bilgilerini artırmaya çalışmıştır.²⁴⁹ 1902-1905 yıllarında okul hayatında öğrencilerin okumaları için el yazmasıyla gazete yazan Mustafa Kemal aynı zamanda gizli teşkilatçılığın başı haline gelir.²⁵⁰ Mustafa Kemal ve arkadaşları ihbar edildikten sonra birkaç ay tutuklu kaldılar. Daha sonra Mustafa Kemal hem sürgün hem de görev amaçlı Şam'daki Beşinci Ordu kurmayına göreve gönderildi.²⁵¹

2.1.2.2. Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatı

Askeri eğitim hayatı on üç yıl süren Mustafa Kemal, mektepli bir subay olarak mezun oldu. Askeriyede okul eğitimi olmadan yükselen subayların karşısında eğitilmiş bu sınıf yükselmekteydi ve eğitilmiş bu sınıf, eğitimsiz sınıfa karşı meydan

²⁴⁷ Mango, a.g.e., s. 48.

²⁴⁸ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014, s. 244.

²⁴⁹ Aydemir, a.g.e., s. 78.

²⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 3 (1922-1938)*, Remzi Kitabevi, (5. Baskı), İstanbul 1975, s. 503.

²⁵¹ Sandıklı, a.g.e., s. 244.

okuyordu. Bu dönemde, sivil toplum arasında yaşanan tutucular ile ilericiler arasındaki rekabet orduyu da etkilemekteydi.²⁵²

Suriye’de görev yapan Mustafa Kemal, burada da boş durmayıp “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”ni kurmuştur. Kurduğu Cemiyeti, Makedonya’da da devam ettirmek isteyen Mustafa Kemal, kaçak olarak Selanik’e gitmiş ve burada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik ayağını oluşturmuştur. İstedikini yapan Mustafa Kemal, Şam’a geri döndükten sonra yaptığı girişimlerle Selanik’e 3. Ordu’ya nakledildi. Selanik’e geri dönen Mustafa Kemal, kurduğu Cemiyeti’n yerine 1889’da İstanbul Tıbbiye’de kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile karşılaşmıştır. Bu Cemiyet’e arkadaşlarının katılmış olduğunu gören Mustafa Kemal, kendisi de üye olmuştur.

Ancak Mustafa Kemal, bu Cemiyeti’n 23 Temmuz 1908 tarihinde ihtilal yapması ve ardından İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra ayrılmıştır.²⁵³ 1910 yılında Picardie’deki büyük Fransız askeri manevralarına ziyaretini gerçekleştirmiş ve bu ilk Avrupa seyahati olmuştur.²⁵⁴

1911 yılında İtalya’nın Kuzey Afrika’da Osmanlı Devleti’nin kalan son toprakları olan Bingazi ve Trablusgarp’a saldırması üzerine Mustafa Kemal bu bölgeye gitmiştir. 1912 yılında Çarlık Rusya’nın desteğiyle Bulgaristan, Karadağ, Yunanistan ve Sırbistan kendi aralarındaki sorunları çözmüşlerdir. Ardından, 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ettiğini açıklayan Karadağ, diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Balkan Savaşları bu şekilde başlamıştır.²⁵⁵

Balkan Savaşları’nın başlaması nedeniyle İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, İtalya’ya karşı tavizler vermiştir. Romantik vatansever özellikleri taşıyan Mustafa Kemal, bölgede başarılı bir ilerleme yaparken bu antlaşmanın imzalanması ile hayal kırıklığına uğramıştır.²⁵⁶ Bu olay, Mustafa Kemal’in daha gerçekçi bakış açısına sahip olmasını

²⁵² Mango, a.g.e., s. 38.

²⁵³ Bkz. Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 1 (1881-1919)**, s. 100-120; Sandıklı, a.g.e., s. 244-245.

²⁵⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (İngilizceden Çeviren: Metin Kırıatlı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, (5. Baskı), Ankara 1993, s. 244.

²⁵⁵ **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, (Der.: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2007, s. 519.

²⁵⁶ Mango, a.g.e., s. 108-109.

sağlamıştır. Mustafa Kemal için bu bölgede bulunması ileriki yıllar için önemli olmuştur.

8 Ekim 1912 tarihinde Balkan Savaşları'nın başlaması ile Mustafa Kemal, Kasım ayında İstanbul'a geri dönmüştür. Yeni bir savaştan çıkan ve şimdi ise aynı anda birçok devletle savaşmaya çalışan Osmanlı Devleti zayıf kalmıştır. Bu nedenle, Avrupa topraklarının çoğu kısmı kaybedilmiş ve Makedonya tamamen Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı. 3 Aralık 1912 tarihinde Bulgaristan ile ateşkes anlaşması imzalayan Osmanlı Devleti, Çatalca hattını, sınır olarak kabul etmiştir. Bu ateşkes ile Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ı da temsilen ateşkes imzalanmıştır. Ancak Yunanistan sadece barış görüşmelerine katılmış, herhangi bir anlaşma imzalamamıştır.²⁵⁷

Edirne'nin Bulgarlara verileceği İTC subayları tarafından anlaşılınca Talat Paşa ve Enver Paşa yönetimindeki grup, 23 Ocak 1913 tarihinde darbe girişiminde bulunmuşlardır. Kamil Paşa'yı istifaya zorlayan İTC, yeni kabineye sadrazam olarak Mahmut Şevket Paşa'yı getirmiştir. Darbenin ardından Balkan devletleri yeniden harekete geçtiler ve 26 Mart'ta Edirne kaybedilmiştir.²⁵⁸ 30 Mayıs'ta Londra'da imzalanan Londra Antlaşması ile Selanik, Girid ve güney Makedonya'yı Yunanistan; kuzey ve orta Makedonya'yı Sırbistan; Kavala, Dedeağaç ve Edirne ile birlikte tüm Rumeli'yi Bulgaristan almıştır. Ayrıca Arnavutluk bağımsızlığını kazanmıştır.²⁵⁹

Balkan ülkelerinin Londra Antlaşması'nın ardından kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleriyle, yeniden savaş başlamıştır. II. Balkan Savaşı'nın başlamasından faydalanan Enver, Talat ve Cemal Paşa, Edirne'yi ele geçirerek Meriç'i sınır kabul ettirmişlerdir.²⁶⁰

Bulgaristan ile barış antlaşması imzalandıktan sonra ilişkilerin başlamasıyla başkenti Sofya'da büyükelçilik açılmıştır. Sofya'ya büyükelçi olarak atanan Ali Fethi Bey'in yanında askeri ataşe olarak ise Mustafa Kemal gönderilmiştir. Sofya'ya ataşemiliterlik vazifesi ile giden Kaymakam (Yarbay) Mustafa Kemal, bu dönemde

²⁵⁷ Çiftçi, a.g.e., s. 96.

²⁵⁸ Zürcher, a.g.e., s. 159-160.

²⁵⁹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 26.

²⁶⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 680-688.

çalışmalarına ara vermeden Fransızcasını geliştirmiştir. Sofya'da kaldığı süre boyunca çok okuyarak ve Batı dünyasının üstünlüğünü sağlayan sebepler hakkında düşünerek zamanını geçirmiştir.²⁶¹

Bulgaristan'da görev süresi boyunca Bulgar siyasi hayatını yakından takip eden Mustafa Kemal, Sobranie (Bulgar Millet Meclisi)'nin toplantılarını sıkı bir şekilde takip etmiştir.²⁶² Mustafa Kemal, cumhuriyet dönemindeki projelerini biçimlendirmesinde Bulgaristan'ın siyasal, toplumsal ve kültürel modernleşmesini yakından incelemiştir.²⁶³ Bu dönemde iktisadi, siyasi ve kültürel değişimin sancılarını çeken Bulgaristan'ı dikkatle izleyen Mustafa Kemal, Türkiye'nin oluşumunda mutlaka bu deneyimin etkisini görmüştür.²⁶⁴

1915 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından Mustafa Kemal, kendi isteğiyle ülkeye dönmüş ve burada Gelibolu yarımadasına gitmiştir.²⁶⁵ Mustafa Kemal'in adını duyurduğu yer Gelibolu (Gelibolu Kahramanı) olmuştur.

İstanbul'a döndükten sonra Diyarbakır'a nakledilen Mustafa Kemal, önce Suriye, ardından Makedonya, Trablusgarp, Balkan Savaşı ve Çanakkale Savaşını gördükten sonra ilk defa Doğu Anadolu'da görev yapmaya başlamıştır. Doğu Anadolu'da görev sürecinde halkı tanıyan Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Doğu ile Batı arasında bir dengenin tutulmasıyla ilgili fikirleri bu dönemde oluşmuştur. Ayrıca, bölgede Rus ordusu ile savaşan Mustafa Kemal, burada Rus askeri hakkında fikir sahibi olmuş ve gelecekte dış politikada etkisini görmüştür.²⁶⁶

Temmuz 1918 tarihinde sağlık problemleri nedeniyle Avusturya'ya giden Mustafa Kemal, tedavi sürecinde de boş durmadan Osmanlı Devleti'nin nasıl bir siyaset izlemesi gerektiği, Türkistan ve Arabistan'la ilgili nasıl bir yol izlenmeli gibi sorularla boğuşmuştur.²⁶⁷

²⁶¹ Falih Rıfık Atay, **Babanız Atatürk**, Bates Yayınları, İstanbul 1980, s. 34.

²⁶² **a.g.e.**, s. 96.

²⁶³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 94.

²⁶⁴ **a.g.e.**, s. 96.

²⁶⁵ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 245.

²⁶⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 132.

²⁶⁷ **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2 (1915-1919)**, Kaynak Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2003, s. 198.

Yurtdışından dönen Mustafa Kemal, 7 Ağustos 1918 tarihinde padişahın emri ile Suriye'ye tayin edilmiştir. Mustafa Kemal, Suriye'ye vardığında üstünkörü gezdiği Türk mevzilerinde, durumun hiç iç açıcı olmadığına ve yapabileceği en iyi işin en az kayıp vermesi olduğuna karar vermiştir. Bu dönemde ayrıca, sağlık sorunlarıyla uğraşan Mustafa Kemal'in komutasında bulunan Yedinci Ordu yok olmak üzereydi. Bunun üzerine, Yedinci Ordu'dan geri kalan birlikleri Şam'ın gerisine çeken Mustafa Kemal, yaptığı planla, tüm birlikleri Halep'te toplamıştır. İngiliz birliklerinin Halep'i sıkıştırmaya başlaması üzerine Mustafa Kemal, askerleri, tepelere çıkartmaya başlamıştır.²⁶⁸ Burada Ali Fuat (Cebesoy) ile yaptığı sohbette Mustafa Kemal, mecburi barışın derhal yapılması gerektiğini söylemiştir.²⁶⁹

25-26 Ekim tarihlerinde Mustafa Kemal ve askerleri, düşman ile son çarpışmalarını gerçekleştirdikten sonra 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla ateşkes emri verilmiştir. Mustafa Kemal, Suriye'ye gelmeden önce bu cephenin neredeyse bitik durumunda olduğunun farkındaydı. Mustafa Kemal, Ali Fuat ile daha önceden Selanik dönemlerinde yaptığı sohbette, Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklarda kendi başına bir Türk devleti kurulması gerektiğini söylemiştir.²⁷⁰

Lord Kinross 'Atatürk' adlı kitabında bu cephenin sonucuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Mustafa Kemal, her şeyin sona ermek üzere olduğunu çok iyi biliyordu. Osmanlı İmparatorluğu imparatorluk olmaktan çıkmıştı artık. Balkan Savaşları, İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarından etmiş, Dünya Savaşı da bütün Arap eyaletlerini elinden almıştı. Bu yenilgi kendisine acı gelmekle beraber, Mustafa Kemal bu toprakların kaybına o kadar üzülmiyordu; bir bakıma bunun böyle olacağını öteden beri görmüştü. Bu onun, kanserli dış organlarını kesip atmış, atalarının bereketli toprağında yoğun ve sağlam bir beden halinde tekrar hayata kavuşmuş yeni bir Türkiye hayalini daha da elle tutulur hale getirmişti. Yabancı toprağı olan Suriye elden gitmişti. Ama Türk anayurdu, Anadolu henüz yaşıyordu,

²⁶⁸ Volkan, Itzkowitz, a.g.e., s. 150-152.

²⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 13.

²⁷⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk 2**, Yenigün Haber Ajansı, 1997, s. 151-155.

yaşamayı da gerektiydi. Ülkenin geçmişi ve geleceği, işte burada, şu sıradağların ardında yatıyordu."²⁷¹

Mondros Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlaması ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a girmelerinin ardından Yunanlıların İzmir'i işgale başlamalarını kabul edememiş ve Anadolu'ya geçerek düşmanlara karşı harekete geçmeyi aklına koymuştur.²⁷²

Mustafa Kemal'in hayatı, yaşadıkları acılar, Osmanlı Devleti'nde iç örgütlenmede ve dış politikada var olan sorunlar dış politika söyleminin oluşmasında etkili olmuştur. Birçok defa Avrupa'ya giden Mustafa Kemal, oradaki sistemi öğrenmeye çalışmış ve sürekli araştırıp okumuştur. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in okul hayatında aldığı Batıcı eğitim, yasak olmasına rağmen, Fransız yazarların kitaplarına ulaşarak okuması "Kemalist söylem" içerisinde yer alan modernleşme hareketini ve Osmanlı Devleti'nden kırılma ile ayrılan dış politikasının anlaşılmasını sağlamaktadır.

2.1.2.3. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Erzurum-Sivas Kongresi

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in en önemli hedefi, Anadolu'da ortaya çıkan hareketin askeri ve siyasal örgütlenmesini sağlamaktır.²⁷³ Samsun'da Milli Mücadele'nin temelini hazırlama girişimlerine başlayan Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Albay Refet (Bele) ve Hüseyin Rauf (Orbay) ile Amasya'da gizli bir toplantı yapmıştır.

Samsun'dan çıktıktan sonra Erzurum'a gelen Mustafa Kemal, burada ulusal bir kongre yapmaya karar vermiş ve görevinden istifa etmiştir. Erzurum Kongresi'nde alınan Misak-ı Milli kararlarına göre, Barış Konferansı'nda alınan self-determination (kendi kaderini tayin) ilkesi kabul edilmiştir. Halkın çoğunluğunun

²⁷¹ Kinross, **a.g.e.**, s. 158.

²⁷² M. Tekinalp, "Kemalizmin Doğuşu ve Amacı", **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der.: Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 12.

²⁷³ Hüner Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, Analiz Basım Yayın, (2. Basım), İstanbul 2008, s. 6.

anadilinin Türkçe olduğu bölgelerin Türkiye sınırı olarak kalması kabul ediliyor ve Türk olmayan unsurlara herhangi bir ayrıcalık tanınmayacağı öne sürülmüştür.²⁷⁴

Konjonktürü her zaman çok iyi inceleyen ve analiz eden Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye başlamadan önce de konjonktürü çok iyi değerlendirmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan savaş yorgunluğu, ekonomik sorunlar ve halkların artık savaş istememeleri, İtalya'ya verilen bazı vaatlerin Yunanistan'a verilmesi ile İtalya'nın tepkisi, Bolşeviklerin Gürcistan'ı ve Azerbaycan'ı, ardından Ermenistan'ı ele geçirmesi ile İngiltere'nin Kafkaslardan ilerleyememesi ve Ermenistan'a yardım ulaştırılamaması avantajlar arasında olmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da yeni büyük bir savaşı istemeyeceklerini, yeni bir seferberlik ilan ederek Anadolu'ya vatandaşlarını göndermeyeceklerini, demokratik olan bu ülkelerin kamuoyunun izin vermeyeceğini öngören Mustafa Kemal, Anadolu halkının bağımsızlık için yeniden toplanabileceğinin farkındaydı.²⁷⁵ Bu yüzden İngiliz ya da Amerikan manda ve himayesini kabul etmemiş ve “*Milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etmek!*” kararını vermiştir.²⁷⁶

Mustafa Kemal, Erzurum'dan Sivas'a geçerek burada da kongre gerçekleştirmiştir. Erzurum Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı Milli kararları, Sivas Kongresinde genişletilerek Milli Mücadele'nin iç ve dış hedefleri olarak belirlenmiştir. Misak-ı Milli kararlarında belirlenen ilkeler Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur²⁷⁷ ve sonraki yıllarda da bu ilkeler ışığında dış politika çizilmiştir. Misak-ı Milli belgesinde dış politika ile ilgili olan maddeler:

Madde 1- Mondros Ateşkesinde belirlenmiş olan sınır hattının içinde ve dışında kalan “Osmanlı-İslam” çoğunluğu ile yerleşilmiş yerler ayrılmaz bir bütün sayılmıştır. Bu hattın dışında kalan ve Ateşkesin akdi sırasında düşman ordularının işgali altında olan Arap çoğunluğunun olduğu yerlerin kaderi ise bu ülkeler halkının serbest oyu ile belirlenecektir.

²⁷⁴ Kinross, **a.g.e.**, s. 220.

²⁷⁵ Aktaran: Sandıklı, **a.g.e.**, s. 34 (Turhan Feyzioğlu, “Atatürk’ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları”, **Atatürk Türkiye’sinde Dış Politika Sempozyumu**, 1984, s. 1-2.).

²⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, (1. Basım), Ankara 2015, s. 38.

²⁷⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sarı, “1919-1938 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 12.

Madde 2- Daha önce yapılan serbest oy ile anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan “Elviye-i Selase” (Ardahan, Batum, Kars) için gerekli olunursa yeniden serbest oya başvurulması kabul edilir.

Madde 3- Batı Trakya’nın hukuki statüsü de bu bölgede yaşayan halkın serbest oyu ile belirlenmelidir.

Madde 4- Hükümet ve hilafetin merkezi olan Marmara Denizi ile İstanbul her türlü tehlikeden korunmalıdır; bu esas saklı kalmak şartıyla Karadeniz ve Akdeniz Boğazları’nın yabancıların trafik ve ticaretine açılması konusunda ilgili devletlerin tamamıyla beraber belirlenecek karar geçerli sayılacaktır.

Madde 5- Düşmanlar ve Müttefik Devletler arasında yapılan antlaşmalar doğrultusunda azınlıkların hakları, çevre ülkelerde yaşayan Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanması koşuluyla, tarafımızdan korunacaktır.²⁷⁸

Dış politikaya her zaman önem veren Mustafa Kemal, daha cumhuriyet kurulmadan Sivas Kongresi’nin gerçekleştiği zamanda dış devletlerle irtibata geçmiş ve görüşmelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal, bu süreçte hem içeride hem de dışarıda Misak-ı Milli kararlarını kabul ettirmekle ilgilenmekteydi.

Bunun yanında, Mustafa Kemal, Fransızlar, Amerikalılar ve İngilizlerle önemli temaslarda bulunmuş ve bu görüşmelerde bağımsızlık isteklerinin tüm dünyaya duyurulması için çalışmıştır.²⁷⁹ Aynı zamanda Mustafa Kemal, yabancı gazetecilerin görüşme isteklerini bir fırsat olarak değerlendirerek kabul etmiş ve bu görüşmeleri, Misak-ı Milli kararlarını tüm dünyaya duyurmak ve destek bulmak için bir araç olarak görmüştür.

Mustafa Kemal’in Sivas’ta yaptığı en önemli görüşmelerden biri Ermeni ve Ermenistan sorununu incelemek için Erzurum’a gelen General James G. Harbord heyeti ile 22 Eylül 1919 tarihinde yaptığı görüşmedir. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Amerika ile yakın bir ilişkiye hazır olduklarını, ancak bu ilişkinin, sadece bir yardım

²⁷⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Atatürk Türkiye’si’nin Türk Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 8-9.

²⁷⁹ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 136.

temeline dayalı olmasını istiyordu.²⁸⁰ Burada Mustafa Kemal, ABD ile iletişime geçerek Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeye çalışmıştır.²⁸¹

I. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde Çarlık Rusya'da bir darbe gerçekleşmiş ve Bolşevikler bu darbe ile yönetimi ele geçirmişlerdir. Daha sonra Bolşevikler tarafından ülkenin adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak değiştirilmiştir. Komünist ideolojiyi ortaya atan Bolşevikler, emperyalizme karşı çıkmışlar ve emperyalist olan Avrupalı devletler bu nedenle Bolşeviklerin en büyük düşmanları olmuştur. Bolşevikler, iktidarı ele geçirdikten sonra Avrupalılar ile yan yana oldukları I. Dünya Savaşı'ndan da çekilmişlerdir. Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye başlarken emperyalizme karşı her zaman savaşıacaklarını dile getirmiş ve emperyalizmi reddeden Bolşevik Rusya'ya yaklaşarak dış politikada Batıya karşı Bolşevik Rusya'yı yanında tutmaya özen göstermiştir. Mustafa Kemal, Anadolu'ya ilk çıktığı dönemden itibaren aklında Bolşeviklerle iletişime geçmek vardı ve Sivas'ta bulunurken gayrı resmi olarak bir elçiyi Rusya'ya göndermiştir.

İstanbul'a daha yakın olabilmek ve hükümet üzerinde baskı kurabilmek için Ankara'ya geçmeye karar veren Mustafa Kemal, yol üzerinde Kırşehir'e uğramış ve gençlere yönelik bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada gençlere uygarlığa ulaşma ve ulusal bağımsızlık fikrini aşlamaya çalışan Mustafa Kemal, ulusu örgütlemek için aydın kişilerin girişimlerde bulunmalarını ve inisiyatifi ele almaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal'in kalabalık topluluğa Namık Kemal'in 'Vatan Mersiyesi'* adlı şiirinden okuduğu dizeler ile "Kemalist söylem"ın doğduğu söylenebilir.²⁸²

Ankara'ya geçen Mustafa Kemal, yeni bir devlet kurmanın ilk adımı olan Ankara hükümetini kurmuştur.

²⁸⁰ Kinross, *a.g.e.*, s. 230.

²⁸¹ Gönübol, Sar, *Atatürk Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 10.

* Mustafa Kemal bu şiiri Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin bir oturumunda tekrarlayacaktır:

"Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,
Yokmuş kurtaracak bahtı kara maderini!
Vatanın bağına düşman dayasa da hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini!"

²⁸² Mango, *a.g.e.*, s. 256-257.

Yeni kurulan Ankara hükümeti, Milli Mücadele döneminde, dış güçlere karşı mücadele ederken aynı zamanda, içeride gerçekleşen isyanlara karşı da mücadele vermiştir. Anadolu’da gerçekleşen bu isyanların sosyal, psikolojik ve milli yapıdan gelen sebeplerle meydana gelmesinden dolayı Milli Mücadele kahramanlarının ruh hallerine ve Milli Mücadele’nin gidişatına olumsuz yönde etkileri olmuştur. Büyük, küçük neredeyse 60’a yakın olan bu isyanlardan en önemlileri Sakarya, Marmara bölgesi, Bolu-Gerede olayları; Konya, Yozgat isyanları; Ankara’nın batısında meydana gelen ve Ankara’nın en ücra köşesine kadar yayılan Beypazarı, Nallıhan ayaklanmalarıdır.²⁸³

İçeriden veya dışarıdan etkiyle ortaya çıkan isyanlarla, yabancı devletlerden gelen saldırılar arasında bir bağlantı kuran Mustafa Kemal, ‘Nutuk’ adlı vasiyetinde şu şekilde açıklamıştır:

“Efendiler, 1919 senesi içinde milli teşebbüslerimiz aleyhinde başlayan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susıgırlık (Susurluk), Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa), Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır’da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye (İmranlı), Refahiye, Zara, Hafık havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen kargaşalık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları bütün vatan semasını koyu karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyân dalgaları, Ankara’da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu’nun, İzmir’den sonra, yeniden mühim muntıkaları da Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkate değerdir ki, sekiz ay evvel, millet Heyeti Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit hükümetiyle münasebet ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip teşebbüsü gibi münferit vakalardan başka böyle genel ayaklanma olmamış idi.

²⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 2 (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, (5. Baskı), İstanbul 1975, s. 317.

Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay zarfında memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu.”²⁸⁴

Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk’ün ‘Nutuk’ adlı kitabında yer verdiği açıklamasını şu şekilde yorumlamıştır:

“Mustafa Kemal’in bu sözlerinde derin bir hüznün ve kırılganlık vardır. Çünkü o günler; daha önce de değindiğimiz gibi, Ankara’nın dışında Kalaba tepesindeki Ziraat Mektebinde, bir avuç insanla, yalnız, muhafazasız, bunaldığı günlerdi. Günün veya gecenin herhangi bir saatinde bir baskına uğramak ve her şeyi bir anda kaybetmek tehlikesi içinde yaşadığı günlerdi. O günler, karargâhını memlekete, hatta Ankara garnizonuna bağlayan telgraf, telefon telleri bile ikide birde kesilirdi. Karargâhına baskınlar yapılacağıının haber verildiği, etrafta gayri tabii bir durum bulunduğuın garnizon tarafından bildirildiği ve buna karşı elde saldırıları karşılamaya yeterli bir kuvvetin olmadığı o çetin günlerde, çemberin durmadan daraldığını hissediyordu.”²⁸⁵

Mustafa Kemal, Milli Mücadele döneminde çağdaş, modern ve Batıcılık anlayışına sahip yeni bir Türk devletinin kurulmasını hedeflemiştir. Bu amaçla hareket ederken, ortaya çıkan inkılap ve ihtilalde iç isyanlar ise kaçınılmaz gibidir. Çünkü meydana gelen ihtilal, aslında toplum kabuğunun çatlayışı demektir.²⁸⁶

2.2. “KEMALİST SÖYLEM”İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ

2.2.1. “Kemalist Söylem” ve Modernleşme

Modernite kavramı, pozitif akla dayanan ve bu nedenle bilim ve akıllı ana nokta olarak kabul eden ve metafizikten uzak olan bir dünyayı tanımlar. Pozitif akıl; yani pozitivizm, sanayileşme, sekülerizm, uluslaşma ve rasyonalizasyon, modernitenin ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu açıdan modern yaşamın temel öznesi olan insan, yaşadığı evreni ve kendisini, akıl yolu ile yani gelenekselden veya

²⁸⁴ Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s. 341.

²⁸⁵ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 2 (1919-1922)*, s. 318.

²⁸⁶ a.g.e., s. 357.

dinsel referans almadan sahip olduğu bilgiyle şekillendirir. Kısaca insan, bilginin kaynağını dünyada bulur.²⁸⁷

Toplumların modernleşmesi ile birlikte toplumsal çevreyi düzenleyen kurallarda egemen olan dinin hâkimiyeti son bulmuştur. Bu açıdan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen sekülerleşme ile kültürel ve sosyal alandan din soyutlanmıştır. Aynı zamanda modern kavramı, eski dönemden, ‘geçmiş dönem’ olarak bahseder ve modernleşme için geçmişin geride bırakılmasını ve yeniye-ileriye yönelinmesini savunur.²⁸⁸

Modernleşme kavramını kullanmak için sivil toplum aygıtlarını ortaya çıkaran kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ile eğitim, rızaya dayalı siyasal rejimin artması, devletin sivil toplum tarafının genişlemesi ve kentleşme gibi özellikler kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla modernleşme, kültürel, ekonomik, siyasal, ideolojik ve toplumsal alandaki değişimin bir göstergesi olmuştur.²⁸⁹

Fransız İhtilali (1789) ile Avrupa’da ortaya çıkan modernleşme hareketi, bir süre sonra Osmanlı Devleti’nin Avrupalı devletlerden geri kalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde tahta geçen reformcu padişahlar, dağılmakta olan imparatorluğu kurtarabilmek için kurumları modernleştirmeye başlarken orduyu ilk olarak ele almışlardır. Bunun sonucunda ise Batı’yı model olarak alan askeri akademiler ve okullar kurulmuş ve bu kurumlardan yeni reformcu subaylar kuşağı ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde siyasallaşmaya başlayan bu subaylar, anayasayı rafa kaldırarak, devleti despot olarak yönetmeye başlayan II. Abdülhamid döneminde İttihat ve Terakki Komitesi* (İTK) adı verilen gizli bir dernek kurmuşlardır. Bu derneğin üyeleri arasında modern Türkiye tarihinde önemli siyasal rollere sahip olan Mustafa Kemal, Enver Paşa ve Cemal Paşa’da bulunmaktaydı. 1908 yılında İTK önderliğinde yapılan ayaklanma ile rafa kaldırılan anayasa tekrardan yürürlüğe girmiştir. On yıl süre boyunca devam eden bu hareket, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı

²⁸⁷ Osman Öztürk, “Kemalizm, İdeoloji ve Hegemonya: Kuramsal Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 78.

²⁸⁸ a.g.e., s. 78-79.

²⁸⁹ a.g.e., s. 79-80.

* İttihat ve Terakki Komitesi 1889 yılında kurulmuştur.

İmparatorluğu'nun yenilgiye uğramasının ardından, Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in önderliğinde ulusal direniş hareketine yerini bırakmıştır. Üç yıl süren hem askeri hem de diplomatik mücadele sonucunda 29 Ekim 1923 tarihinde yeni modern bir Türkiye ve yeni bir Türk oluşturma dönemi başlamıştır.²⁹⁰

Modern Türkiye tarihi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte 1923 yılından günümüze bir modernleşme tarihidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan modernleşme deneyimleri ile Türkiye modernleşmesi, benzerlikler ve süreklilikler içermesine rağmen, 1923 yılında bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kavramsallaştırılması ve kurumsallaştırılmasıyla önemli bir farklılık ve geçmişle kırılma yaşanmıştır. Cumhuriyetin kurucuları, geçmişten kopmak için mücadele etmişler ve Mustafa Kemal, yeni kurulan devletin, Osmanlı devletinden tamamen bir kopuş olduğunu sürekli vurgulamıştır.²⁹¹

Feroz Ahmad'ın "The Making of Modern Turkey (Modern Türkiye'nin Oluşumu)" adlı eserinde, modern Türkiye tarihi sürecinin sadece Osmanlı Devleti'nde başlayan ve devam eden bir 'geleneksel toplumdan modern topluma geçiş' olarak değerlendirilemeyeceği, geçmişle süreklilik ve kopuş ilişkilerini eş-zamanlı yaşayan bir toplumsal dönüşüm, yani modern bir toplum ortaya çıkarma projesi olduğunu dile getirmiştir.²⁹²

"Kemalist söylem"de yeni bir ulus-devlet kurmayı, devletin ulusunu tanımlamayı ve bu yeni ulusun kimliğini ortaya attığı devrimler ile birlikte oluşturmaya çalışırken, bu amaçlarını pozitivist ve modernleşmecî paradigmlar bağlamında gerçekleştirmeye çalışmıştır.²⁹³ Daha detaylı açıklarsak; İsmet Parlak'a göre, "Kemalist söylem"i pozitivist temelli modernleşme projesi, yeni bir ulus, yeni bir kimlik, yeni bir toplum, yeni bir vatan ve ayrıca yeni bir tarihten oluşmaktadır.²⁹⁴

Ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kavramsallaştırılmaya çalışılması, "Kemalist söylem"i toplumsal bir mühendislik projesi olmasını sağlamıştır. "Kemalist söylem", akıl ve sermayenin var olmasına dayalı modern bir

²⁹⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London 1993, s. 1-10.

²⁹¹ **a.g.e.**, s. 8-10.

²⁹² Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmad, **The Making of Modern Turkey**.

²⁹³ İsmet Parlak, **Kemalist İdeolojide Eğitim**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 112.

²⁹⁴ Çiftçi, **a.g.m.**, s. 121.

ulus yaratmayı hedefleyen modernite projesidir. Ancak bu şekilde yeni kurulan Türk devleti, modern bir ulus ve çağdaş uygarlık seviyesinde olabilir.²⁹⁵

Kemalist seçkinler, bu sebeple, devletin geri kalmışlığının gerekçesi olarak kabul ettikleri ‘İslamik devlet’ unsurlarını dışlamışlar ve çağdaşlaşmanın ana teması olarak ‘ulus-devlet inşasını’ kabul etmişlerdir. Ahmad'a göre, ulus-devlet inşasını Kemalist seçkinler, rasyonellik ve laiklik kavramlarıyla benzer saymışlardır ve bu kavramları ‘Akıl’ yoluyla ilerlemenin ön şartı olarak görmüşlerdir.²⁹⁶ Fuat Keyman, Feroz Ahmad’ın bu yaklaşımını şu şekilde açıklamıştır:

*“Bu tutum, modernitenin sosyolojik çözümlemesinin anahtar gönderim-noktalarının başında gelen Max Weber’in, “sosyal ve ekonomik modernizasyon için siyasal iktidarın rasyonel temelde modernizasyonun gerekli olduğunu” tezinin Atatürk ve arkadaşları tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Ulus-devlet, bu bağlamda, modernite projesinin taşıyıcısı ve “egemen özne”sidir.”*²⁹⁷

Aynı zamanda, yeni bir ulus devlet yaratma yolunda ortaya çıkmış olan devrimlerin, kültürel bir devrim olduğunu dile getiren “Kemalist söylem”, modernleşme sorununu sadece teknoloji ve maddi boyuta indirgememiştir. Kültürel unsurlar olmaksızın modernleşmenin özümselemeyeceğini düşünen “Kemalist söylem”, altı ok olarak bilinen cumhuriyetçilik, laiklik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve (kültürel) devrimcilik ilkeleriyle, modernite projesine kültürel, kurumsal ve siyasal bir bütünsellik vermeyi amaçlamıştır. Yukarıdan-aşağıya ve üst-yapısal olarak topluma nüfuz ettirilmesi amaçlanan bu ilkeler, toplumun çağdaşlaşmasına endeksli olarak ‘ulusal kimlik’ yaratılmaya çalışılmıştır.²⁹⁸

Dolayısıyla, Kemalist modernleşme, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma amacı olarak Batı’nın o zamanki bilgi, kültürel seviyesi ve sermaye birikimine ulaşmaya çalışarak, çağdaş yeni bir ‘ulusal kimlik’ yaratma sürecini, pozitivist ve modernleşmeci bir dünya bakış açısıyla gerçekleştirmiştir.²⁹⁹

²⁹⁵ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 53; E. Fuat Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, (Ed.: Haydar Çakmak), Barış Platin, (1. Baskı), Ankara 2008, s. 158.

²⁹⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 72.

²⁹⁷ Keyman, “**Atatürk ve Dış Politika Vizyonu**”, s. 158.

²⁹⁸ **a.g.m.**, s. 159.

²⁹⁹ Parlak, **a.g.e.**, s. 112.

“Kemalist söylem”in ulus-devlet inşasıyla, modern bir ulusal kimlik ve modern bir ulus yaratma çabası, sınıf ve birey bölümlerinin veya kimliklerin ötesinde, devlete ve topluma ‘hizmet’ etmeyi amaçlayan ve bu hizmetlerin içerisinde de toplumsal bir ‘iş bölümü’ oluşturmayı da tavsiye eden ‘organik toplum’ kavramını da kapsamaktadır. Aynı zamanda ulusal kimliğin temeli olarak, ‘cumhuriyetçi, laik ve çağdaş yurttaşlık’ yaklaşımı görülmektedir. Bu yaklaşımın oluşabilmesi için eğitim seviyesi düşük ve az gelişmiş toplumun hızla kalkınması, sanayileşmesi ve modernleşmesi gerekliydi. Bu sebeple toplumun, modern bir topluma dönüşmesi için ‘ulusal kalkınmacılık’ projesini, o dönemde devletin temel yaklaşımlarından biri yapmışlardır.³⁰⁰

Türkiye’yi çağdaş medeniyet seviyesine hızla ulaştırmayı hedefleyen Mustafa Kemal, cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal kalkınma projesini, ekonomiden sanayileşmeye ve eğitimden sağlığa toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmeyi amaçlayarak, hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu kalkınma projesiyle Mustafa Kemal, modern ulus-devlet inşasıyla ekonomiden kültürel hayata ve yukarıdan aşağıya kadar geniş bir alanda hızla modern bir ulusa dönüşümü sağlamaktadır. Burada Mustafa Kemal’in amacı ülkenin modernleşmesiyle daha güvenli bir ülke haline gelmesidir.³⁰¹

Mustafa Kemal, ulusal kalkınma projesi ile ülkeyi daha güvenli hale getirmek için önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar incelendiğinde dış politikada, 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Nizamnamesi ve Programında yer alan ve ülkenin önemli dış politika yaklaşımı olan ‘*Yurtta sulh, cihanda sulh*’ maddesi³⁰² görülmektedir. Bu dış politika yaklaşımı ile “Kemalist söylem”, hem içeride hem de dışarıda güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, bu yaklaşım ile “Kemalist söylem”, yeni kurulan devletin modernleşmesi için dış politikada barış ortamı sağlayarak, iç politikaya zaman ayırmayı amaçlamıştır.

Ülkenin modernleşmesi için uygulanan ulusal kalkınma projelerinden biri ise İzmir İktisat Kongresi’nde (17 Şubat 1923) alınan kararlarda görülmektedir. Bu

³⁰⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Çağlar Keyder, “The Dilemma of Cultural Identity on the Margin of Europe”, *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 16, No. 1, Winter, 1993, s. 19-33; Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, s. 160-161.

³⁰¹ Keyman “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, s. 157.

³⁰² C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931, s. 38.

kongre ile birlikte; demiryollarının devlet tekelinde yapılması için çalışmaların yapılması, anonim şirketlerin kurulmasında devlet desteği, ülkede ticaretin serbest bırakılması, milli bankaların kurulması, giyimde yerli malına yönelinmesi, sanayiye yönlendirmek için teşvik girişimlerinde bulunulması için kararlar alınmıştır. Milli ekonomiye yönelik birçok çalışmalarda bulunulmuş ve devletçi bir ekonomiye yöneliş gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 1927 yılında ilk Türk şeker fabrikası kuruldu. Demiryollarının devlet tekelinde geçmesiyle, dışardan hiç bir yardım almadan, dar bir milli bütçe ve milli emekle birlikte yeni hatlar inşası gerçekleştirilmiştir. Ayrıca İzmit kâğıt-karton fabrikası 7 Kasım 1936 tarihinde açılırken, Karabük demir-çelik fabrikasının temeli 3 Nisan 1937'de atıldı. Ereğli dokuma 4 Nisan 1937'de, Malatya dokuma 9 Ekim 1937'de, Nazilli basma 9 Ekim 1937'de, Gemlik suni ipek 1 Ocak 1938'de, 2 Ocak 1937'de ise Bursa Merinos fabrikaları açılmıştır. Ayrıca ülkede ilk defa 5 yıllık sanayi planı hazırlandı. O dönemde açılan fabrikalar ulusal kalkınma için Anadolu'nun içlerine serpiştirilerek açılmıştır.³⁰³ Burada amaç, ülkede tek bir yerin değil, tüm Anadolu'nun gelişmesini sağlamaktır.

Milli ekonomiye yönelmede amaç; yabancı sermayeyi engellemek değil, ekonomide güçlü ve bağımsız bir devlet olabilmektir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen dış borçlanmalar, bir süre sonra imparatorluğun gerilemesine ve dış güçlere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal, bağımsız, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmış bir devlet için ekonomiye çok önem vermiş ve ekonomide millileşmeyi desteklemiştir.

Mustafa Kemal, yeni kurulan devletin modernleşmesi için ulusal kalkınma projesinde önemli bir adım olan kanunların, muasır medeniyete ait kanunlardan oluşması gerektiğini savunur. Mustafa Kemal, modernleşme projesinde kanunların, iktisat kadar önemli olduğunu söylemiştir.

Modern bir ulus yaratmak isteyen Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına neden olan her şeyi kaldırmış ve onları ötekileştirerek akıl ve bilim eksenli bir görüş izlemiştir.³⁰⁴ Aynı zamanda, Milli Mücadele döneminde, öncesinde ve sonrasında yaşamış olduğu zorlukları göz önüne alarak, sonraki yıllarda da benzer

³⁰³ Daha detaylı bilgi için bkz. Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 3 (1922-1938)**, s. 361-401.

³⁰⁴ Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, s. 250; Çiftçi, **a.g.e.**, s. 188.

durumlarla karşılaşılması ihtimalinde Cumhuriyetin ve Türk bağımsızlığının kurtarılması için hem iç hem de dış düşmanlarla mücadeleden kaçınılmamasını “*Ey Türk Gençliği!*” hitabında vermiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Osmanlı Devleti’nin sonunu getiren şartların yeniden tekrarlanmaması için Osmanlı Devleti’ni ve yeni kurulan devleti parçalamak isteyen devletleri “öteki”leştirerek yeni devletin ulusunu inşa etmişlerdir.³⁰⁵

Dolayısıyla; “Kemalist söylem”in modernleşme projesi olan Batılılaşma; yani Batı ile özdeşleşerek Batı’nın ‘öteki’si olmaktan kurtulmak ya da Batı gibi olmaya çalışarak farklılığı yok etmeye çalışmak hedefindeydi. Böylece Batılı devletler, kendileriyle özdeş bir ulusu zayıflatmak, içişlerine karışmak, bölmek için değil, gelişmesi ve güçlenmesi için katkı yapacaktır. “Kemalist söylem”in modernleşme projesi, Batılı toplumlar gibi bir toplum oluşturarak, Batılı bireyler gibi düşünebilen bireyler yetiştirerek kendi varlığını, eşitliğini kabul ettirebilmeyi ve bütünlüğünü devam ettirebilmeyi amaçlıyordu.³⁰⁶ Bunun yanı sıra Mustafa Kemal, 23 Ağustos 1925 günü tutucu bir şehir olan Kastamonu’ya Batı tarzı bir şapka ile gelmiş ve burada yaptığı konuşmada “*Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki, ona bigâne (ilgisiz) olanları yakar ve mahveder.*” demiştir. Türkiye’yi Batılı bir devlet yapmak isteyen Mustafa Kemal, zihniyet ve kurumların yanı sıra, görünüş bakımından da Batılı yapmayı amaçlıyordu. “Kemalist söylem”in Batılılaşma projesi, Batıya “Biz de sizin gibiyiz, sömürge devlet olamayız.” izlenimi vermeyi de amaçlamaktadır.³⁰⁷

Batılılaşma projesinde, yeni bir toplum, yeni bir kimlik, yeni bir vatan ve modern bir ulus oluşturmaya çalışan “Kemalist söylem”, modernleşmeyi, devlet-bürokrasi yoluyla toplumu, yukarıdan aşağı ve yeniden inşa ederek oluşturmaya çalışmıştır.³⁰⁸ “Kemalist söylem”, bu modernleşme projesini ise Gramsciyan anlamda hegemonyasını inşa ederek hayata geçirmeye çalışmıştır.

³⁰⁵ Çiftçi, a.g.m., s. 121.

³⁰⁶ Çiftçi, a.g.e., s. 214.

³⁰⁷ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 226.

³⁰⁸ Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, (Ed.: Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2009, s. 59.

2.2.2. “Kemalist Hegemonya”nın İnşası

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan yeni Türk devletinin ilan edilmesinin ardından “Kemalist söylem”, devlet kimliği ile özdeş duruma gelmiştir. Batılı, modern ve laik yeni bir Türk kimliğinin yaratılmasına dayalı olan “Kemalist söylem”, tarihten alınan tecrübeler üzerine kurulmuştur.³⁰⁹ Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti’nin Gramsciyan anlamda hegemon ideolojisi olan “Kemalist söylem”, yaşanan iç savaş, Balkan savaşları, tüm dünyada yıkıma neden olan I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyeti’n ilk yıllarında şekillenmiştir.³¹⁰

Türk kimliğinde egemen paradigma olan “Kemalist söylem”, Gramsciyan anlamda bir “Kemalist hegemonya” çerçevesinde Türk dış politikasına hakimdir. Bir toplumda egemen olan ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkiler sisteminin yeniden üretilerek meşrulaştırılmasına yardımcı olan söylem, pratik ve düşünceler bütünü olarak, eğitim sürecinde ahlaki bir esasa dayanarak bireylere benimsettirilmekte ve bu şekilde çocukluk çağından itibaren bireylerin ‘zor’ değil ‘rıza’ya dayalı olarak, var olan sisteme sadakat göstermeleri ve itaat etmeleri sağlanabilmektedir.³¹¹

Hegemonya, kısaca, bir grubun ya da sınıfın başka gruplar ya da sınıflar üzerinde baskın olması anlamına gelmektedir. Hegemonya, doğrudan güç kullanımı ile kazanılan iktidar değil, zor kullanmadan tahakküm edebilme durumudur. Egemen olan grup, öteki grupların rızası ile iktidarı elde eder ve burada asıl önemli olan kavram ‘rıza’dır.³¹²

Gramsci, rızanın oluşumunun ve devamlılığının eğitim sistemi, bilim, sivil toplum örgütleri, aile, medya, sendikalar, ideolojiler, kültür ve felsefe gibi araçların sivil toplumda üretilmesiyle genel geçer kabul edilmesinin sağlanacağını savunur.

Egemen olan grup, eski üretim ilişkilerinin değiştirilerek, kendi çıkarlarına uygun üretim ilişkilerinin kurulması için toplumu ikna etmelidir.³¹³ Bu nedenle “Kemalist söylem”, sivil toplumun öğelerini ve aydınlar, eğitim, halkevleri, parti ve

³⁰⁹ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, (Ed.: Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2009, s. 76.

³¹⁰ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 187.

³¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Parlak, **Kemalist İdeolojide Eğitim**.

³¹² Mehmet Yetiş, “Antonio Gramsci”, **1900’den Günümüze Büyük Düşünürler Cilt 1**, (Ed.: Çetin Veysel), Etik Yayınları, İstanbul 2009, s. 149-150.

³¹³ Hughes Portelli, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, (Çev.: Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 78.

köy enstitüleri gibi araçları devrimin gerçekleşmesi için kullanmıştır. Aynı zamanda “Kemalist söylem”, toplumu çağdaş uygarlık seviyesine çıkardığına ve toplumun ekonomik gelişimini sağladığına yönelik bilinç oluşturarak sivil toplumda dünya görüşünün rıza görmesiyle hegemonyasını oluşturmuş ve topluma da işlerlik kazandırmıştır.³¹⁴

“Kemalist söylem”, dış politikada Osmanlı Devleti’nin uyguladığı yöntemleri ve o dönem ki kadroları tamamen değiştirmiş ve kendi çıkarlarına uygun olan, farklı bir yol izlemiştir. Osmanlı Devleti’nin dış politikası ile “Kemalist söylem”in dış politika anlayışı taban tabana birbirinden farklıdır. “Kemalist söylem”, dış politikada Batıya karşı dik duruş göstermiş ve Misak-i Milli kararlarından ödün vermeyeceğini açıklayarak görüşmelere başlamıştır. Mustafa Kemal, dış politika kadrolarını Milli Mücadele’ye destek veren yakın arkadaşlarından seçmiştir. Burada dış politika kadrolarında yer alan kişilerin “Kemalist söylem”i benimsemiş ve bu ruhu taşıyan kişiler olmasına Mustafa Kemal özen göstermiştir.

16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a hareket eden Mustafa Kemal’in yanında olan heyette bulunan ve Milli Mücadele döneminde önemli rol oynayan ve yeni kurulan devletin söylemini benimseyen Hüsrev Gerede, savaştan sonra Tahran, Berlin ve Tokyo Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.³¹⁵ Milli Mücadele döneminin başlangıcından itibaren Mustafa Kemal’in yanında bulunan ve yeni kurulan ülkenin kurucu kadrolarından olan Ali Fuat Cebesoy, Moskova’ya Büyükelçi olarak gönderilmiştir.³¹⁶ Yine, Milli Mücadele döneminde ve yeni kurulan ülkenin kurucu kadrolarından olan Ali Fethi Okyar, Londra’ya Büyükelçi olarak gönderilmiştir.³¹⁷ Başka bir örnek ise yine Milli Mücadele döneminde ve yeni kurulan devletin kadrosunda yer alan yazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Prag’a Büyükelçi olarak atanmıştır.³¹⁸

Bir söylemin hegemonyaya dönüşmesi kadar, yeniden üretimi de önemlidir. Kendini yeniden üretemeyen söylem, sürekliliği sağlayamadığı için hegemonya

³¹⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 109.

³¹⁵ Hüsrev Gerede’nin Anıları, **NTV**, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/122161.asp>, Erişim Tarihi: 26.11.2020.

³¹⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 129.

³¹⁷ **a.g.e.**, s. 279.

³¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 1984, s. 12-13.

kuramaz veya kurduğu hegemonyayı bir süre sonra kaybeder.³¹⁹ Kendi sürekliliğini sağlamak isteyen “Kemalist söylem”, yeniden üretimini gerçekleştirmek için birçok araç kullanmıştır. “Kemalist söylem”in gerçekleşmesi ve kendini yeniden üretebilmesi için parti, hegemonik söylemler, eğitim, halkevleri, köy enstitüleri ve aydınlar kullanılmıştır.

Bir parti, söylemin hem siyasi alanda temsili ve yaygınlaşması hem de yeniden üretimi için önemli bir araçtır. “Kemalist söylem” bu açıdan, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin ana ilkeleri olan ve “Kemalist söylem”in temel prensipleri biçimini almış olan “6 ok”, 1931 yılında CHP’nin “Üçüncü Büyük Kongresi”nde CHP programı ve tüzüğüne girmiştir.³²⁰ CHP’nin altı oku, 1937 yılında anayasa girmiş ve Türkiye Cumhuriyeti, laik, halkçı, devletçi, milliyetçi, cumhuriyetçilik ve devrimci bir ülke olarak kabul edilmiştir. Türk devleti ile CHP’nin bütünleşmesi, söylemin parti yoluyla, rızayla kendini kabul ettirmesini ve sonraki yıllarda da sürekliliğini sağlamıştır.

Devletin her bir yurttaşının sosyalleşme sürecinde, bulunduğu toplumun belleğini alması, anlamlandırma, düşünme ve algılama biçimlerini edinmesi ulus inşa süreci için büyük öneme sahiptir. Bu durumun oluşmasında da en önemli araç eğitim kurumları olmaktadır. Bireylerin küçük yaştan itibaren eğitim kurumlarında egemen olan söylemin kavramlarını içselleştirmesine çalışılmaktadır. Bu içselleştirme ne kadar başarılı olursa, egemen olan söylemin devamlılığı da o derece garantilenebilmektedir. Kemalist yaklaşım, eğitim kurumlarının yanı sıra ordu, halkevleri, CHP, hukuk sistemi, köy enstitüleri, kitle iletişim araçları gibi aygıtları kullanarak kendisini kabul ettirmeye çalışmıştır. Ordu, gazeteler, okullar, radyo-televizyon kanalları ve ailelere kadar pek çok yapı ve kurum baskıdan çok rıza üreterek bireyleri egemen olan iktidara bağlamaktadır.³²¹ “Kemalist söylem”, ülkenin ekonomik gelişimini sağladığı ve toplumu muasır medeniyet seviyesine çıkardığı yönünde algı oluşturarak, bireylerin rızayla iktidara bağlanmasını sağlamıştır.

³¹⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Antonio Gramsci, **Felsefe ve Politika Sorunları**, (Fransızcadan Çeviri: Adnan Cemgil), Payel Yayınevi, İstanbul 1975.

³²⁰ Akşin, a.g.e., s. 188; Kemal Çiftçi, “Türkiye’de Kemalizm Karşısında Siyasal İslamcı Hegemonyanın İnşası”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 2015, s. 4-5.

³²¹ Parlak, a.g.e., s. 46; Çiftçi, a.g.e., s. 192.

Böylece “Kemalist söylem”, hegemonyasını kurarak, rıza yoluyla sürekliliğini sağlamıştır.

“Kemalist söylem”in halk tarafından benimsenmesinde ve yeniden üretiminde gazetenin öneminin farkında olan Mustafa Kemal, Milli Mücadele döneminin başında 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı’nı kurmuştur. Bu şekilde, “Kemalist söylem”i ülkenin her tarafında duyurabilecek, bunun yanı sıra dış devletlerin de öğrenmesi kolay olacaktır. Mustafa Kemal, bu ajansla birlikte, halkı Milli Mücadele’ye rızasını alarak katmayı amaçlamıştır.

“Kemalist söylem”in, rıza temelinde yeniden sürdürülebilirliğine yönelik olarak her fırsatta gençlere hitap eden Mustafa Kemal, Kırşehir’de yaptığı konuşmada gençlere, ulusal bağımsızlık fikrini ve uygarlığa ulaşmayı aşlamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal, gençlere yaptığı konuşmada ulusal bağımsızlık için yapılması gerekeni şu şekilde ifade etmiştir: *“Bağımsız yaşamak için vatanı elde etmek zorundayız. Çizdiğimiz bir sınır vardır, bu sınırı yabancılara elinde bırakmayacağız, güvenliğimiz çok önemlidir.”*³²² Bu konuşmadan yola çıkarak, Erzurum ve Sivas Kongresi’nde alınan dış politika kararlarını tüm halka duyurmaya çalışan Mustafa Kemal, ayrıca, dış politikada öncelik olarak kabul edilen ulusal bağımsızlık fikri çerçevesinde, tüm halkı birleştirmeye çalışmıştır. Batı eğitilmiş bu gençlere rıza yoluyla kendi söylemini kabul ettirmeye çalışan Mustafa Kemal, aynı zamanda bu genç aydınlar aracılığıyla söylemini tüm halka rıza yoluyla benimsetmeye çalışmıştır. “Kemalist söylem”, ulusal bağımsızlık için dışarıdan gelen tehlikeye karşı bu aydınların, Milli Mücadele’de yer alması için çalışmış ve ulusu örgütlemek için bu aydın kişilerin girişimlerde bulunmalarını ve inisiyatifi ele almaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal, bu durumu şu sözlerle açıklamıştır:

“Az zamanda istenilen şekilde gerçek yönüne ilerletebilmek için aydın kimseler daha çok görevlidirler. Aydınların görevleri son derece büyüktür. Hiçbir millet yoktur ki ahlâk ilkelerine dayanmadan aydınlansın; ilerleyebilsin. Aydınlarımız vatan ve millet düşüncesini

---

³²² “Kırşehir Gençler Derneğindeki Konuşma”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kirsehir-gencler-dernegindeki-konusma>, Erişim Tarihi: 02.12.2020.

vermekle beraber rakip milletlere karşı varlığını korumak için gereken özellikleri sağlarsa görevlerini daha geniş şekilde yapmış olurlar.”³²³

Mustafa Kemal’in gençlere yaptığı konuşmadan yola çıkılarak, dış politika söylemini aydın gençler aracılığıyla tüm halka rıza yoluyla kabullendirmeye çalıştığı ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda, Mustafa Kemal’in gençlere bıraktığı ‘Ey Türk Gençliği!’ seslenişiyle başlayan “Gençliğe Hitabesi” de gelecek nesillere “Kemalist söylem”i rıza yoluyla kabul ettirmeye çalıştığına işaret etmektedir. Bu söylemde, gelecekte içeriden veya dışarıdan gelebilecek düşmanlara karşı ülkeyi korumayı gençlere bırakan Mustafa Kemal, söyleminin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

“Kemalist söylem”in yeniden üretiminde, önemli bir yere sahip olan ve 1934’te soyadı kanununun kabulünden sonra Atatürk soyadını alan Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemleri, günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır. İlk defa, Atatürk tarafından dile getirilen ‘*Yurtta sulh, cihanda sulh*’ ilkesi, 10 Mayıs 1931 yılında toplanan CHP’nin Üçüncü Kongresi’nde kabul edilen programın yedinci kısmının üçüncü maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre; “*Yurtta sulh ve cihanda sulh, başlıca prensiplerimizdir.*”³²⁴ “Kemalist söylem”in dış politika anlayışında bulunan bu ilkenin 1961 ve 1982 Anayasası’nın başlangıç kısmında yer alması, söylemin kendisini yeniden üretebilmesini sağlamıştır.³²⁵ Atatürk’ün bu söylemi, Türkiye’de kurulan siyasi partilerin programlarında da kendisine yer bulmuştur.

Kemalist yaklaşım egemen bir paradigma olmasına rağmen toplumun tüm bireyleri tarafından aynen benimsenmemektedir ya da içselleştirilememektedir. Çünkü bireyler farklı söylemler doğrultusunda ilerleyebilmektedir ve bu durumda da hegemonik süreç kendi içerisinde karşı hegemonya oluşturabilmektedir.³²⁶ Bu

³²³ “Kırşehir Gençler Derneğindeki Konuşma”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı**, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kirsehir-gencler-dernegindeki-konusma>, Erişim Tarihi: 02.12.2020.

³²⁴ **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931, s. 38.

³²⁵ “Topluca Türk vatandaşlarının milli gurur ve iftiharlarda, milli sevinç ve kederlerde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve “yurtta sulh, cihanda sulh” arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu”, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)**, (Haz.: Yunus Emre Yılmazoğlu, İsmail Emrah Perdecioğlu), Anayasa Mahkemesi Yayınları, (2. Baskı) Ankara 2019, s. 4.

³²⁶ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 192.

durumda, Gramsci'nin hegemonya kavramı gibi “Kemalist söylem”de müttefiklerinin rızasına dayalı iken muhalifleri üzerinde de tahakküm kurmaktadır.³²⁷

Milli Mücadele döneminin en önemli sorunlardan biri askerlikten firar eden askerler, soygun ve yağmacılık yaparak, ülkede ki otoritenin zarar görmesine neden olmaktadır. Bu olayların ardından, olağanüstü mahkemelerin kurulması için 11 Eylül 1920 tarihinde Firariler Hakkında Kanun çıkarıldı. Bu kanunla birlikte, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına ve bu mahkemelerin, firar eden askerlerle ilgilenmesine karar verilmiştir. Ayrıca mahkemenin vereceği kararın temyizi olmayacaktır.³²⁸

Tek partili dönemden, çok partili döneme geçerek demokratikleşme girişimlerinde bulunan Atatürk, Terakkiperver Fırka'nın kurulmasına destek vermiştir. Ancak kurulan bu partinin programında yer alan “*Parti dine saygılıdır*” maddesi, dini, siyasete karıştırmak isteyenler için bir fırsat olmuştur. Aynı zamanda ülke içerisinde çağdaşlaşma hareketi olan kadın hakları, saltanatın kaldırılmasından sonra halifeliğinde kaldırılması ve laikleşme hareketi kimi kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum, yeni kurulan Türk devletinde gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlere karşı olanlar için cesaret vericiydi.³²⁹

Bu dönemde yaşanan gelişmeler ve artan propagandalar sonucunda, 24 Şubat 1925 tarihinde, Doğu bölgesinde ‘Şeyh Sait İsyanı’ ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu ayaklanma ise belli yerlerde sıkıyönetimin ilan edilmesine neden olmuştur. Şeyh Sait İsyanına artan destek üzerine meclisin onayıyla, Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır.³³⁰

‘*Rıza*’ yerine ‘*zor*’ kullanarak İstiklal Mahkemeleri’ni ve Takrir-i Sükûn Kanunu’nu çıkaran “Kemalist söylem”, İstiklal Mahkemeleri’ni, Takrir-i Sükûn Kanunu’nu ve Silahlı Kuvvet’i kullanarak muhalefete karşı baskı uygulamıştır.

“Kemalist söylem”, içeride *rıza* ve *zor* temelinde hegemonya oluştururken, dış politikayı da kendi hegemonyası altında yürütmüştür. Yeni kurulan Türk

³²⁷ Parlak, a.g.e., s. 46; Çiftçi, a.g.e., s. 192.

³²⁸ **İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)**, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. IX.

³²⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Turgut, a.g.e., s. 219-246.

³³⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. a.g.e., s. 219-246.

devletinin, iç politikası, dış politikasını da etkilemiş ve dış politikasını incelerken hem “Kemalist söylem”in içeriğini hem de iç politikanın dış politikaya etkisi incelenmiştir.

2.2.3. “Kemalist Söylem”de Dış Politika

2.2.3.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Atatürk Dönemi’nin Dış Politikası

Yeni Türk Devleti’nin sınırlarını belirleyen Misak-ı Milli belgesinin 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul’da toplanan Mebusan Meclisi’nde onaylanmasının ardından İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920 günü Meclis basılmıştır. Bu olay, Meclis’in kapatılmasına neden olurken, aynı zamanda İstanbul’un resmen işgali anlamına gelmiştir.³³¹ Atatürk, meclisin kapanmasının ardından Ankara’da Büyük Millet Meclisi’ni (BMM) açmış ve yeni kurulan Türk Devleti’nin merkezi Ankara olmuştur.

Anadolu’ya geçtiğinden beri İtilaf Devletleri’ne karşı Sovyetlerle anlaşma yapmayı düşünen Atatürk, Sivas Kongresi sonrasında gayri resmi bir temsilciyi Sovyet Rusya’ya göndererek silah ve para yardımı almak istemiştir.³³² Ayrıca İtilaf Devletleri, Kafkasya Bölgesi’nden Türkiye’ye girerek hem Bolşeviklerle temasa geçmelerini engellemeyi hem de birçok cephe ile Türkiye’yi zayıflatmayı düşünmüşlerdir. Bu nedenle Atatürk, Kafkasya’da Bolşevik istilasını kolaylaştırmaya çalışmış ve istilayı desteklemiştir.³³³ Kemalist hükümet, Bolşeviklerle resmi görüşme teklifinde bulunarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında ve İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey birlikteliğinde bir heyeti 11 Mayıs 1920 tarihinde Moskova’ya göndermiştir.

İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasındaki çekişmeyi yakından takip eden İtilaf Devletleri, 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul hükümetine Sevr Antlaşmasını imzalatmıştır. Atatürk, Türkiye’yi yok edecek olan bu antlaşmayı

³³¹ Ortaylı, a.g.e., s. 172-173.

³³² Kinross, a.g.e., s. 286.

³³³ Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt 6 (1919-1920), Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2003, s. 267.

reddetmiş³³⁴ ve Türkiye'yi neredeyse tamamen parçalayacak olan bu barış antlaşması hiçbir zaman uygulanamamıştır.

Doğu cephesinde, Türk topraklarında hak iddia eden Ermenistan, Kars ve Ardahan'ı işgal etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde önem verdiği Sovyet desteğini ve Türk dünyası ile iletişiminin kapısı olan Nahçıvan'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi üzerine Türk kuvvetlerinin karşılık vermesi sonucu Ermenilerin yenilgiye uğramalarının ardından 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Bolşeviklerin, Ermenistan yönetimini ele geçirmelerinin ardından imzalanan Kars Antlaşması ile beraber Gümrü Antlaşması reddedilmiştir.³³⁵

Batı cephesinde 1920, 1921 ve 1922 taarruzlarına denk gelen Türk-Yunan savaşları üç safhaya ayrılır. İlk safhada Yunan askerlerinin durdurulması sağlanırken; ikinci safha olan Sakarya Savaşı'nda (23 Ağustos-13 Eylül 1921), Türk kuvvetleri kesin bir zafer elde etmiştir. Bu zafer ile birlikte dış devletler, Ankara hükümetinin varlığını kabul ederek temasta bulunmuşlardır.³³⁶ Bu temaslardan en önemlisi Ankara hükümetinin tanınmasını sağlayan Londra Konferansı olmuştur.

Ankara hükümetinin Sovyetler ile temas halinde olması ve ayrıca doğuda ve batıda zaferler elde etmesi, İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'nda bazı değişikliklerin yapılması için 23 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da bir konferans gerçekleştirmesini sağlamıştır. Ancak; Atatürk bu davetin doğrudan olması şartıyla kabul edileceğini bildirmesinin ardından Ankara hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından Londra Konferansı'na davet alması üzerine Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında heyet göndermiştir.

Londra Konferansı'ndan herhangi bir sonuç çıkmamasına rağmen Atatürk'ün amacı olan Ankara hükümetinin tanınması için ilk adım atılmış oldu ve Ankara hükümetinin Misak-ı Milli'yi anlatma imkânı olmuştur.³³⁷

---

³³⁴ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 426.

³³⁵ Hale, **a.g.e.**, s. 42.

³³⁶ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 253-254.

³³⁷ Mango, **a.g.e.**, s. 301.

Sovyetler ile Ankara hükümeti arasında 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'na göre, Sovyetler, Ankara hükümetine askeri ve ekonomik yardımda bulunacaktır. Bu anlaşmayla Türkiye'nin doğu sınırı çizilmiş olsa da 13 Kasım 1921 yılında imzalanan Kars Antlaşması'yla doğu sınırı geçerlilik kazanmıştır.³³⁸ Atatürk'ün Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması'nı imzalamasına önem veren Aydemir, Tek Adam kitabında şu şekilde açıklamıştır:

Prof. Jaschke der ki:

«- 200 sene süren bir harpten sonra, Ruslarla anlaşmak fikri, Mustafa Kemal için ihtilalci bir fıkirdir» .

*200 sene savaş! Evet, bu bir gerçektir. Gerçi bu iki yüzyıl içinde başlıca ve çeşitli sürelerde 12 büyük savaş olmuştur. Ama bu savaşlar arasında geçen yıllar, Türklerle Ruslar arasında ardi arası gelmeyen çekişmelerin, çatışmaların hikâyeleriyle doludur. Bu sebeptendir ki, Türklerde Rus düşmanlığı adeta bir iman, bir gelenek haline gelmişti. Daha doğrusu, yalnız Osmanlı Türkleri için değil, Altınordu Devletinin çöküşünden beri bütün Türk âlemi ve Türk tarihi için Rusya, en büyük tehlike sayılmıştır.*³³⁹

Atatürk, Sovyet Rusya ile imzaladığı Kars Antlaşması'nda Nahçıvan konusunu gündeme getirerek isteklerini kabul ettirmiştir. Atatürk'e göre, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin şekillenmesinde Ermenistan, Karadeniz ve Gürcistan yollarının kapalı olması ile Nahçıvan koridorunun kullanılması ve Nahçıvan'ın Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerinde bir üs haline gelmesinden dolayı önem arz etmektedir. Ayrıca Atatürk, Türk dünyasına karşı ilgili olmuş ve iletişim yollarının açık olmasına önem vermiştir. Bu nedenle, Nahçıvan'ın Ermenistan'a hediye edilmesi meselesinde, Nahçıvan'ın Türk kapısı olduğu ve Ermenistan'a verilmesi durumunda Türk dünyası ile iletişimin kapanacağından dolayı kabul edilmemiştir. Bu isteğini Sovyetler Birliği'ne kabul ettiren Atatürk, Nahçıvan'ın özerk bir yapıya sahip olması ve başka bir devlete bırakmamak şartıyla Azerbaycan himayesine verilmesini kabul etmiştir.

³³⁸ a.g.e., s. 302.

³³⁹ Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 2 (1919-1922), s. 427.

Türk ordusunun başarılı bir şekilde ilerlemesinin ardından İtalyanlar, Haziran 1921 tarihinde kuvvetlerini Antalya'dan çekmeye başlamıştır. Ayrıca, Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun elde ettiği zafer sonucunda, Fransa ile Ankara hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde bir itilafname imzalanmış ve iki ülke arasındaki savaşa son verilmiştir. Türkiye için önemli bir siyasi zafer olan bu itilafname ile Türkiye, Doğu meselesinden sonra Güney meselesini halletmiştir. Aynı zamanda, imzalanan bu itilafname ile Türkiye'nin güney sınırı büyük ölçüde çizilmiştir.³⁴⁰

Atatürk, 1922 yılında üçüncü safha olan Büyük Taarruzdan önce sorunları diplomatik yollarla çözmek istediği için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndermiştir. Misak-i Milli kararlarını barış yoluyla kabul ettirmek isteyen Atatürk, bu sebeple Dâhiliye Vekilini de Avrupa'ya göndermiştir. Bu girişimlere rağmen olumlu cevap alamayan Ankara hükümeti, Batı Anadolu'da ilerleyerek 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir.³⁴¹

Üç yıl süren Milli Mücadele'nin ardından Türk kuvvetleri, 9 Eylül 1923'te İzmir'i alarak Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmıştır. Türkiye'nin Milli Mücadele'yi kazanmasıyla İtilaf Devletleri tarafından ateşkes isteği üzerine 3 Ekim'de Mudanya'da barış görüşmelerine başlanmıştır. 11 Ekim 1922'de sona eren mütareke sonucunda Doğu Trakya Türkiye'ye bırakılmıştır.³⁴² Mudanya Mütarekesi'ne Ankara hükümetini temsilen İsmet İnönü katılmıştır.

20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde başlanan Barış Görüşmeleri 25 Temmuz 1923 tarihinde bitmiştir. Bu konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakanı İsmet İnönü temsil ederken, görüşmeler, konferansı sıkı bir şekilde takip eden Atatürk tarafından yönlendirilmiştir.³⁴³

Lozan Barış Konferansı'nda ele alınan ana konular arasında azınlıkların hakları, bölgesel ve askeri konular, kapitülasyonların yanı sıra ekonomik konular ve Osmanlı borçları olmuştur. Bölgesel ve askeri konularda yapılan müzakerelerde İngiltere, baş aktördü. Özellikle İngiliz temsilciler, petrol zengini bölgesi olan Musul'un ve Boğazlar'ın geleceği hakkındaki konularda söz sahibi olmaya çalıştı.

³⁴⁰ Gönübol, Sar, *Atatürk Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 38-39.

³⁴¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Gönübol, Sar, "1919-1938 Dönemi", s. 41-44.

³⁴² Lewis, *a.g.e.*, s. 254.

³⁴³ Sandıklı, *a.g.e.*, s. 65.

Fransa, Osmanlı borçlarının ödenmesiyle ilgileniyordu. İtalyanlar ise Türkiye’de yaşayan azınlıkların haklarıyla ve kapitülasyonlarla ilgili müzakerelerde aktif rol oynadılar.³⁴⁴

Atatürk, Milli Mücadele’nin sona ermesinin ardından yaptığı konuşmada “*Efendiler, işte şimdi diplomasi sahasına geçebiliriz.*”³⁴⁵ söylemiyle, dış politikada diplomasiye geçildiğini ve dış devletlerle artık masaya oturulacağını göstermiştir. Lozan Konferansı boyunca Atatürk, Türk hükümetinin bağımsızlığının tanıtılmasını, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan da ülkenin, Batılı ülkelerin uygarlık seviyesine ulaşma amacı taşıdığının anlatılmasını istemiştir. Bu amacı gerçekleştirme yolunda konferansın başlama tarihinden önce 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırıldı. Aynı zamanda, konferans devam ederken, 6 Aralık 1922’de Halk Fırkası’nın kurulacağı açıklanmış, kadın hakları gibi sosyal içerikli konulara Batılı bir bakış açısıyla yaklaşılmaya çalışılmış, komünistlere yönelik geniş kapsamlı tutuklamalar başlatılmıştır. Ayrıca konferansın kapitülasyonlar sorunu nedeniyle kesintiye uğradığı dönemde toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde konuşma yapan Atatürk, kapitülasyonlara her zaman karşı olmasının yanı sıra yabancı sermayenin reddedilmeyeceğini açıklamıştır. Bu konferansta egemen ve bağımsız bir devlet olarak Türkiye’nin varlığının kabul ettirilmesi amaçlanmış ve diğer devletlerle eşit hak ve yetkilere sahip olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması ile genel olarak Misak-ı Milli gerçekleştirilmiş, Türk devletinin egemenliği ve bağımsızlığı tanınmış ve Türkiye, saygın ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.³⁴⁶

Milli Mücadele döneminde elde edilen başarının sonucunda İstanbul hükümetine dayatılan Sevr Antlaşması’nın yerini Lozan Antlaşması almıştır. Lozan Antlaşması ile Milli Mücadele sonrasında tam bağımsız bir devlet olarak kurulan yeni Türk ulus-devleti, uluslararası sistemde tanınmıştır. Türkiye’yi parçalamak amaçlı İstanbul hükümetine imzalatılan Sevr Antlaşması ile Trakya sınırı, Çatalca hattından ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı belirlenmişken Lozan

³⁴⁴ Seçkin Barış Gülmez, “Turkish Foreign Policy in the Early Years, 1923-1938”, **Turkish Foreign Policy I**, (Ed.: Nejat Doğan, Ahmet Sözen), Anadolu University Publication Faculty of Open Education Publication, Eskişehir 2019, s. 39.

³⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 517.

³⁴⁶ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 65-66.

Antlaşması'nda Meriç hattı olarak sınır belirlenmiştir. İzmir bölgesi için Sevr'de verilen karara göre sınır olarak Kuşadası, Salihli, Ödemiş ve Kemer iskelesinin olduğu yerler olarak kabul edilirken bölge Türk egemenliğinde kalmasına rağmen egemenliği kullanma yetkisi Yunanistan'a verilecekti. Lozan'da bu sorun hiç olmamıştır. Sevr ile Gaziantep, Urfa, Mardin, Nusaybin, Birecik ve Osmaniye, Suriye topraklarında bırakılırken, Lozan ile 1921 Ankara İtilafnamesi sınırları kabul edilmiştir. Irak sınırı, Sevr'de Musul ilinin kuzey sınırı olarak çizilirken Lozan'da belirlenmemiştir.³⁴⁷ Sevr ile Doğu Anadolu bölgesinde egemen bir Ermeni devleti ve özerk bir Kürdistan kurulmasına karar verilmişti. Lozan ile birlikte bu iki sorunda ortadan kaldırıldı. Ayrıca, Sevr ile İngiltere, İtalya ve Fransa'nın Anadolu'nun geri kalan topraklarından "etki alanları" oluşturulmasına izin verildi. Boğazlar uluslararası bir rejim tarafından yönetilecek ve savaş sırasında kaldırılan kapitülasyonlar yeniden sağlanacaktı. Lozan ile birlikte sömürge bölgeleri sorunu ortadan kaldırılırken, Boğazlar sorunu ise 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle kesinlik kazanmıştır.³⁴⁸

I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran antlaşma olan Lozan Antlaşması, aynı zamanda Mondros ve Sevr'i kabul etmeyen Türkiye'nin o dönemde revizyonist dış politika izlediğini göstermiştir. Almanya ise revizyonist politika davranışını Almanya'da Adolf Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra ve II. Dünya Savaşı'nda göstermiştir.

29 Ekim 1923 tarihinde "Cumhuriyet" yönetimine geçen Türkiye, yeni bir devlet olarak uluslararası sisteme girmiştir. Türkiye'nin 1930'lara kadar ki dış politikasını meşgul eden olaylar, Lozan'da çözilemeyen sorunları çözmek olmuştur. Bu sorunlar; Yunanistan ile nüfus mübadelesi, Fransa ile Suriye sınırı ve borçlar, İngiltere ile ise Musul sorunudur.³⁴⁹

³⁴⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 566-577.

³⁴⁸ Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", **Middle Eastern Studies**, 35:4, 1999, s. 158.

³⁴⁹ Tuncer, **a.g.e.**, s. 18.

Musul sorunu dışındakiler büyük ölçüde Türkiye'nin yararına sonuçlanırken Musul sorunu, Milletler Cemiyeti (MC)'ne götürülmüş ve karar İngiltere'nin lehine sonuçlanarak, Musul, İngiliz mandası altında olan Irak'a bırakılmıştır.³⁵⁰

“Kemalist söylem”, 1930’lu yıllara kadar iç sorunlara odaklanmıştır. Lozan görüşmeleri esnasında Türkiye’de uygulanan şeriat kanunları ele alınmış ve Türkiye’nin kanunlarının azınlıklara uygulanamayacağı için eleştirilmiştir. Bu nedenle, öncelikle içeride yasal mevzuatı Batı ile uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Ülkeyi çağdaş bir devlet haline getirmek isteyen “Kemalist söylem”, bu dönemde ülke içerisinde birçok devrimler gerçekleştirmiştir. İç ve dış siyasette sorunlarını genellikle çözüme kavuşturan Atatürk, uluslararası sistemde daha aktif hale gelmiş ve Batılı devletlerle büyük ölçüde sorunlarını çözerek yakınlaşmaya başlamıştır.³⁵¹ Dış politikada Lozan’dan kalan Boğazlar sorunu ile Hatay sorunu 1930’lu yıllarda çözülmüştür. Aynı zamanda, Türkiye’nin, Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan tek deniz yoluna sahip olması, Asya’dan Avrupa’ya bir köprü görevi görmesi ve bu dönemde güçlü devletlerle sınır komşusu olması Atatürk’ün dış politikada sürekli aktif olmasını sağlamıştır.

Bu dönemde barışçı bir dış politika izleyen Atatürk, iyi komşuluk ilişkilerini ön plana çıkarmıştır. Atatürk, milli siyaset çerçevesinde milli menfaate dayalı dış politika izlemiştir. Misak-ı Milli, yurttan barış dünyada barış, milli bağımsızlık, milli siyaset, uluslararası hukuka saygı ilkelerine uygun olarak belirlenmiştir. Atatürk, akılcılık, gerçekçilik ve bilimsellik prensipleri sayesinde hayalci politikalarla girmemiştir. Uluslararası ilişkiler ortamında meydana gelen değişiklikler dâhili teşkilata ve milli güce uygun olarak değerlendirilerek gerekli değişimler sağlanmıştır. Aynı zamanda Atatürk, uluslararası sistemde saldırgan politikalar karşısında yer alarak bölge ve dünya barışının korunması için uluslararası ilişkilerde aktif rol oynamıştır.³⁵²

Uluslararası ilişkilerde aktif dış politika izlemeye başlayan Türkiye, ilk olarak MC’den davet almasının ardından, 9 Temmuz 1932 tarihinde Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras aracılığıyla davetin kabul edildiğini bildirmiştir. Aynı zamanda

³⁵⁰ a.g.e., s. 18.

³⁵¹ a.g.e., s. 18.

³⁵² Sandıklı, a.g.e., s. 67.

Balkanlarda barışı sağlamak ve saldırgan devletlere karşı güvenliğini oluşturmak için Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da toplanmışlar ve Balkan Antantını kurmuşlardır. İtalya'nın saldırgan dış politika izlemesi ve Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından Akdeniz'de güvenlik endişesi yaşayan Atatürk, Doğu ülkelerinde yaşanan sınır problemlerinin çözülmesi için ve ardından pakt kurmak için girişimlerde bulunmuştur. İran ve Irak arasında 4 Temmuz 1937 yılında yapılan bir antlaşma ile sınır problemi çözülmüş ve 8 Temmuz 1937 yılında Tahran'da Türkiye, Afganistan, Irak ve İran arasında Sadabad Paktı imzalanmıştır. Ayrıca, Akdeniz bölgesinde bazı ticaret gemilerinin denizaltılar tarafından batırılması nedeniyle görüşmek için 10-11 Eylül 1937 tarihlerinde İsviçre'nin Nyon şehrinde bir konferans gerçekleşmiştir. Nyon Konferansı'na Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmazken, birçok Avrupa Devletleri katılmıştır. Akdeniz bölgesinde gerçekleşen korsanlık olaylarından bazılarının Türk karasularına yakın olan bölgelerde ortaya çıkması sebebiyle Türkiye'de bu Konferansa katılmış ve ayrıca önem vermiştir.³⁵³

Avrupa'da ortaya çıkan revizyonist politikaların sonucunda dengelerin bozulmak üzere olduğunu ve uluslararası platformu çok iyi analiz eden Atatürk, Boğazlar ve Hatay sorununu gündeme getirmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 1936'da imzalanması ve Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılması, Türkiye dış politikasında diplomatik bir başarı elde edildiğini göstermiştir.³⁵⁴

Güvenlik ve barış kelimelerini birbirinden ayırmayan “Kemalist söylem”, ayrıca dünya barışı için sorumlulukların alınması gerektiğini ve barışı sağlamak için gerekli işbirliklerin yapılmasını ileri sürmüştür.³⁵⁵

İç ve dış sorunlarını çözüme kavuşturdukça Türkiye, uluslararası sistemde daha aktif hale gelebilmiştir. Batılı devletlerle ilgili sorunların neredeyse çözüme kavuşturulması ile yakın ilişkiler kurmaya başlanması³⁵⁶ ve İtalya'da Mussolini'nin artan revizyonist söylemleri, Türkiye'nin 1932 yılında MC'ye katılmaya karar

³⁵³ Daha detaylı bilgi için bkz. Gönübol, Sar, **Atatürk Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 94-112.

³⁵⁴ Levent Ürer, “Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası”, **Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, (Haz.: Murat Metinsoy, Mustafa Eroğlu), Donkişot Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2003, s. 98.

³⁵⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s. 125.

³⁵⁶ **a.g.e.**, s. 18.

vermesine neden olmuştur. Bu yıla kadar Musul sorunundan itibaren örgütün İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olduğunu söyleyen Kemalist hükümet, Cemiyet'e katılmamıştı.³⁵⁷ Aynı zamanda Kemalist hükümet, Türkiye'nin MC'ye üye olmak için öncelikle davet alması ve devamlı üye olması şartıyla kabul edeceğini önceden bildirmişti. Bu da Atatürk'ün Cemiyet'e girmek için ısrarlı olmadığını gösterir. Ayrıca Kemalist hükümet, üye olmadan önce coğrafi ve askeri konumuna uyum sağlayacak bir şekilde Cemiyet'in kararlaştırdığı zorlama önlemlerine katılabileceğini bildirmiştir. Atatürk, izlediği bu strateji ile Sovyetlerin rahatsızlığını azaltırken, dış politikada Sovyetlere karşı Batı ile ilişkiler geliştirerek dengelemeye çalışmıştır.³⁵⁸

1934 yılında İtalya'nın tarihi emellerinin Afrika ve Asya'da bulunduğunu açıklayan Mussolini, çevre ülkelerde tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Ayrıca İtalya'nın On İki Ada'ya yığınak yapması, Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Buradan hareketle, Almanya'nın ve Bulgaristan'ın revizyonist hareketlerini tehdit olarak gören Kemalist hükümet, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile 1934 yılında Balkan Antantı'nı imzalamıştır. Aynı şekilde İran, Irak ve Afganistan ile Temmuz 1937 tarihinde Sadabad Paktı'nı imzalamıştır. Bu paktlarla birlikte Türkiye'nin amacı Doğu ve Batı bölgesinin güvenliğini sağlamak olmuştur.³⁵⁹

2.2.3.2. “Kemalist Söylem”de Dış Politika

Türk dış politikasının temel ilke ve hedeflerini, Atatürk tarafından belirlenen “Kemalist söylem” oluşturmuştur. Atatürk, 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde yapılan CHP'nin 2. Kongresindeki konuşmasında Türkiye'nin dış politikasının milli bir politika olmasından bahsederek uygulanacak bu politikanın ülkenin “iç siyaseti ile bir uyum halinde ve ona dayalı” olması gerektiğini belirtmiştir. Türk dış politikasının ana hedefi olarak, Türk milleti ve devletinin mutluluğu, refahı ve varlığının devamını Türkiye'nin kendi gücüne dayanarak sağlanabileceğini savunan Atatürk, ülkenin

³⁵⁷ Hale, a.g.e., s. 52.

³⁵⁸ Sandıklı, a.g.e., s. 84.

³⁵⁹ Hale, a.g.e., s. 52-55.

içyapısını şekillendiren ve ‘Kemalizm’ olarak bilinen ‘6 Ok’ ile Türkiye’nin dış politika unsurlarını da belirlemiştir.³⁶⁰

XX. yüzyılın başında siyasi olarak karışmış olan Balkanlarda milliyetçiliğin artması ile Türk hâkimiyeti sallantıya girmiştir. Atatürk’ün düşünceleri de bu ortamda şekillenmiştir. Yaşadığı coğrafyadan etkilenmiş olan Atatürk, dansıyla, folkloruyla, yemeğiyle, içkisiyle bütün Balkan bölgesini biliyordu ve bu coğrafyayı seviyordu. Ayrıca Atatürk, Selanikli olması sebebiyle belli ölçüde Balkanlar bölgesindeki her dile ilgiliydi. Selanik bu dönemde kalabalık, renkli ve Avrupa ve diğer devletlerle en geniş ilişkilere sahip olan bir bölgeydi. Atatürk, bu dönemde Balkanlarda revaçta olan gerilimli, infıratçı ve milliyetçi atmosferden oldukça etkilenmiştir.³⁶¹ Tarihçi İlber Ortaylı ‘Gazi Mustafa Kemal’ kitabında bu durumu şöyle değerlendirmiştir:

*“Bu gibi çözülmelikler içinde yetişen insanların zekâları elbette çabuk gelişir ve olgunlaşır. Genç Mustafa Kemal de bu imparatorluğun bir zabitiydi. Mustafa Kemal, bir sene Suriye’de Vatan Cemiyeti’ni kurmuş, ertesi sene Makedonya’ya gelmiş, oradan Trablusgarp’a gönüllü; ama gayri resmi olarak savunmaya koşmuş ve Trablusgarp’taki görevi sürerken Balkan Savaşı patlayınca tekrar bu tarafa gelmiştir. Bu hareketlilik elbette kendisini çok etkilemiştir.”*³⁶²

Önemli demiryolu ve liman bağlantısı ile Selanik, Avrupa’nın fikri ve ticari etkisine oldukça açık bir şehirdi. Bu durum, Selanik gibi bir şehirde doğup büyümüş olan Atatürk’ün meselelere bakışı, karakteri ve dünya görüşü üzerinde etkili olmuştur. Kozmopolit bir şehir olan Selanik’te yaşayan Atatürk, Bulgarca ve Rumcadan anlamaktaydı. Aynı zamanda askerî görev sürecinde de Farsçayı ve Arapçayı öğrenmiştir. Atatürk, bunun yanı sıra Fransızca ve Almanca da tecrübe sahibidir.³⁶³

Okul hayatında siyasetle ilgili okumaları sürekli yapan ve arkadaşlarıyla önemli tartışmalara katılan Atatürk, Harp Okulu’na gittiği dönemde Osmanlı

³⁶⁰ Mahmut Bali Aykan, “Türkiye’nin Dış Politika Anlayışı”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, (Ed.: Haydar Çakmak), Barış Platin, (1. Baskı), Ankara 2008, s. 31-32.

³⁶¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 23.

³⁶² **a.g.e.**, s. 23.

³⁶³ **a.g.e.**, s. 31-33.

Devleti'nin genel tarihi ile ilgili notlar alırken, Osmanlı Devleti'nin daha önce yaptığı askeri harekâtları, bu harekâtların nedenlerini, Avrupa siyasetine Osmanlı Devleti'nin girişi gibi konuları incelemiş ve genel bilgileri not almıştır.³⁶⁴

Atatürk, not defterlerinde, Osmanlı ordusunun askeri faaliyetlerine ve harplerine sıklıkla yer vermesinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin dış politikasına ve diğer devletlerle olan ilişkilerine de yer vererek önemli bilgileri not almıştır. Atatürk, dış politikada hem Batı hem de Doğulu devletlerle Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini değerlendirerek, dersler ve Osmanlı Devleti'nin dış politikada hatalarına ve bu hataların gerekçelerine yer vermiş ve dersler çıkarmıştır. Aynı zamanda; Osmanlı Devleti'nin önemli anlaşma metinlerini de değerlendirmiştir.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını ve diğer devletlerle ilişkilerini çok iyi değerlendirirken; aynı zamanda diğer devletlerin de hem dış hem de iç politikalarını çok iyi değerlendirerek izlenen yolları not almıştır. Avrupa'da ortaya çıkmış olan mezhep ve veraset savaşlarını, Avrupa devletlerinin hem iç hem de dış politikalarını araştırarak notlar almıştır.

Atatürk, 1901-1902 Harp Akademisi öğrencisi iken dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek daha bu dönemde uluslararası konjonktür ile ilgili notlar almıştır. Gündemi yakından takip eden Atatürk, ülkeler hakkında genel bilgileri kaydetmiş ve ülkelerin ekonomisi, siyaseti, kültürel bilgileri hakkında notlar almıştır. Uzak doğu ülkeleri, Güney Afrika ve birçok ülkeler hakkında bilgileri not etmiştir. Atatürk, aynı zamanda ülkelerin askeri güçleri hakkında da notlar almıştır. Atatürk, öğrencilik zamanında da siyasetle ilgiliydi ve dış politikaya her zaman öncelik vermiştir.³⁶⁵

---

³⁶⁴ Alınan bu notlar, Mustafa Kemal'in Harp Okulu ve Harp Akademisi öğrenciliğinde Osmanlı tarihi dersinde aldığı notlar olabileceği gibi kendisinin hazırlık amaçlı notları da olabilir. Daha detaylı bilgi için bkz. **Atatürk'ün Not Defterleri II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004; **Atatürk'ün Not Defterleri III**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005; **Atatürk'ün Not Defterleri IV**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005; **Atatürk'ün Not Defterleri V**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005.

³⁶⁵ Daha detaylı için bkz. **Atatürk'ün Not Defterleri II**.

Atatürk'ün not defterine aldığı bu notlar, daha 1907 yılında devleti kurtarabilmek için çareler düşündüğünü göstermektedir.³⁶⁶ Ali Fuat Cebesoy'un, 'Sınıf Arkadaşım Atatürk' kitabında,

Selanik'e döndükten sonra Ali Fuat'ı ziyaret eden Atatürk düşünceleri şöyle açıklanmıştır:

*“Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturulmak, düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine ihtilal idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır.”*³⁶⁷

*“Nüfusun yarısı Türk olmayan ve hâlbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün ağırlığı ve müdafaası Türkün omuzlarına yükletilmiş, Hristiyan azınlıklar ise, yalnız kendi çıkarlarını sağlamakta kalmıyorlar, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türk'ten başka olan unsurlar, düşman devletlerinin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan milli bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selameti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görürüm.”*³⁶⁸

Konuşmasına devam eden Atatürk, yapılacak olan tasfiye işini de şu şekilde düşünmekteydi:

“Rumeli'de Doğu ve Batı bizde kalacak, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltililecek. Arnavutluk, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı başkanlığında İstanbul'da toplanacak bir konferansta milliyet çoğunluğu prensibine dayanılarak Osmanlı Rumeli kıtasının Doğu ve Batı Trakya'dan başka kısımları yukarıda adları geçen devletlere bırakılacaktı. Arnavut bağımsız olacak, Bosna-Hersek Sırbistan'la Avusturya-Macaristan arasında adilane surette taksim edilecekti. Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, diğerleri Yunanistan'a verilecekti.

³⁶⁶ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* 2, s. 152-153.

³⁶⁷ a.g.e., s. 153.

³⁶⁸ a.g.e., s. 155.

Güney hudutlarımız Hatay, Halep ve Musul vilayetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terkedilecekti. Anadolu'nun doğu kuzeyinde bir değişiklik olmayacaktı. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti.”³⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve dağılmasını gören Atatürk, Nutuk'ta bu konuya şu şekilde değinmiştir:

“Attila'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına kadar genişletilmiş olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, Selçuk Devleti enkazı üzerinde teşekkül eden Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere dönüp bakalım. Osmanlı tacidaları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ve istila ederek muazzam bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bulunmuş olan vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslam âlemini bir noktaya bağlayarak sevk ve idare etmeyi düşündü. Bu emelin sevkiyle Suriye'yi, Mısır'ı zapt etti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da, hem Avrupa'yı zapt etmek, hem İslam âlemini hükmü ve idaresi altına almak gayesini takip etti. Batı'nın devamlı karşı taarruzu, İslam âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin aynı sınır içine aldığı muhtelif unsurların uyuşmazlıkların, neticede emsali gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine bıraktı.”³⁷⁰

Atatürk, cumhuriyetin kuruluş felsefesini, Türkiye'nin tarihi gelişim sürecini ve jeopolitik konumunu, uluslararası sistemin bulunduğu konjonktürü dikkate alarak Türk dış politikası hedeflerini belirlemiş ve bu kapsamda bağımsızlığını ilan ederek, Misak-ı Milli kararlarını tüm dünyaya kabul ettirmiştir.³⁷¹

“Kemalist söylem”in ortaya koyduğu dış politika hedefi: Modern Türk milliyetçiliği tarafından oluşturulan tam bağımsız bir ulusal devletin kurulması ve korunması, Kemalist ilkelerle Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine yükseltilmesi,

³⁶⁹ **a.g.e.**, s. 156.

³⁷⁰ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 336.

³⁷¹ Bülent Şener, “Atatürk'ün Dış Politika Anlayışında Gerçekçilik ve Pragmatizm Olguları (Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Örneği)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, Şubat 2007, Yıl 5, s. 176.

dış politikada barışçıl ve gerçekçi ilkelerle hareket etmek.³⁷² Kısaca “Kemalist söylem”, “tam bağımsızlık, ulus egemenlik, çağdaşlaşma” üzerine şekillenmiştir.³⁷³

Atatürk’ün tam bağımsızlık politikası;

*“Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temelidir. Bu vazife bütün millet ve tarihe karşı yerine getirilmiştir. Tam bağımsızlık dendiği zaman tabii, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik kasdolunmaktadır. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrum olmak, hakiki manasıyla bütün bağımsızlıktan mahrum olmak demektir.”*³⁷⁴

“Kemalist söylem”in ana amacı, Osmanlı Devleti’nin dağılmasına neden olan gerekçeleri ortadan kaldırmak, tarihten alınan derslerle sağlam temeller üzerine dayanan, milli birlik ve bütünlüğün sağlanmasıyla bağımsızlığın korunduğu ve iç ve dış düşmanlara karşı hazır halde bulunan bir ulusal devlet kurmaktır.³⁷⁵

Fuat Keyman’a göre, Atatürk, “*tarihsel koşulları çok iyi okuyan, bu koşullar içinde neyin mümkün, neyin mümkün olmadığını gören ve bu temelde dün-bugün-gelecek ilişkisini doğru çözümleyen bir vizyonla gerçekçi siyaset üretme kapasitesine sahip olan bir siyasi aktördür*”. “Kemalist söylem”in dış politika anlayışında önemli bir yere sahip olan vizyoner olma ve gerçekçilik ilkeleri pragmatizm (faydacılık)den gelmektedir.³⁷⁶

“Kemalist söylem”in, siyaset ve dış politika anlayışını Keyman şu şekilde açıklamıştır:

“Bugün siyasal kuram içinde çok önemli bir yere sahip olan Machiavelli, Antonio Gramsci ya da Amerikan faydacılığının kurucu düşünürlerinden John Dewey’nin farklı ve özgün siyasal kuramları arasındaki ortak payda-ki bu payda bence Atatürk’ün siyaset anlayışının çok önemli göz ardı edilmiş bir boyutudur, tüm

³⁷² a.g.m., s. 170-171.

³⁷³ Kadri Kaplan, “Atatürkçü Düşünce ve Getirdiği Temel Kavramlar”, **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der.: Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 122.

³⁷⁴ Mustafa Baydar, “Atatürkçülük Deyince”, **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der.: Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 79.

³⁷⁵ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, (10. Baskı), İstanbul 2007, s. 159.

³⁷⁶ Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, s. 156.

bu düşünürlerin tarihi iyi okuyan ve siyaseti gerçekçi bir zeminde mümkün olanı gerçekleştirmek temelinde, ve geleceğe dönük bir vizyon içinde tanımlamalarıdır. Atatürk'ün de, modern bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti tanımı ve bu temelde başlattığı siyasi modernite projesinin başarısı da dogmatik ve geriye dönük olmayan, tam da aksine “vizyoner faydacılık” diyebileceğimiz bir yaklaşımla tarihi çok iyi okumasından ve gerçekçi bir siyaset anlayışıyla toplumsal değişime yaklaşımından kaynaklanmaktadır.”³⁷⁷

Tarihe her zaman büyük önem veren Atatürk, Türk tarihini öğrenmek ve anlamak için dünya tarihinin bilinmesi gerektiğini savunur.³⁷⁸ Aynı zamanda diplomaside tarih bilgisine önem veren Atatürk, tarih alanıyla ilgili sürekli okumuş ve tarihten alması gereken dersleri çıkartabilmiştir.³⁷⁹

Atatürk ve dönem arkadaşları, Batılı devletlerin fikir ve devrimlerinden etkilenmişlerdir. Bu devrim ve fikirler, Fransız-Amerikan Devrimleri'nin ve Aydınlanma Çağı'nın akılcılık fikirleridir. Ayrıca Fransız Devrimi'nin Atatürk'te bırakmış olduğu etki, Türk modernleşmesinde de 1789 Devrimi'nin ışığında, kendine özgü nitelikte kendisini göstermiştir.³⁸⁰ J. J. Rousseau'nun özgürlükçü, cumhuriyetçi ve bireysel olmasından etkilenen Atatürk,³⁸¹ yeni kurulan Türk devletinde bu eksen de ileri sürdüğü ilkeler, zamanla “Kemalist söylem”in ortaya çıkmasını sağlamıştır.

“Kemalist söylem”in dış politikasının belirleyicisi olan Atatürk, kendi döneminin dış politikasını kendisi bizzat belirlemiş ve kendi doğruları doğrultusunda yürütmüştür.³⁸² Bu dönemin dış politikasını incelediğimizde ikiye ayırmak gereklidir. Birincisi Milli Mücadele dönemi dış politika iken, diğeri Türkiye Cumhuriyeti dönemi dış politikasıdır. Birinci dönemde Atatürk, dış politikada ulusal bağımsızlığı korumaya yönelik çalışmış ve önceliği ülkeyi hem içteki hem de dıştaki düşmanlardan kurtarmak olmuştur.

Milli Mücadele dönemi dış politikasında dikkatli davranan Atatürk, bu dönemde Bolşeviklerle görüşmeler yaparken ve emperyalizme karşı ittifak

³⁷⁷ a.g.e., s. 156-157.

³⁷⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 46.

³⁷⁹ Tuncer, a.g.e., s. 25.

³⁸⁰ Turan, a.g.e., s. 9.

³⁸¹ a.g.e., s. 14.

³⁸² Tuncer, a.g.e., s. 21.

oluşturmaya çalışırken, aynı zamanda İtilaf Devletleri'yle de diplomatik ilişkileri tamamen kesmemiş ve açıktan veya gizli görüşmelere devam etmiştir. Atatürk, yüzünü hiçbir zaman tamamen doğuya dönmemiştir. Batı ile ilişkiler kurmaya çalışırken, Sovyetleri de Batıya karşı bir denge unsuru olarak görmüş ve pazarlıklarda elini güçlendirmeye çalışmıştır. Atatürk, dış siyasette ne tamamen batıya ne de tamamen doğuya bağlı kalmıştır.

Askeri stratejide olduğu kadar diplomaside de başarılı olduğunu gösteren Atatürk, Türk ordusunu yeterli cephanelikle donatabilmek için Sovyet Rusya'dan yardım almış ve bu sırada İtalyanlar ile Fransızların kendi müttefiklerine karşı tutumlarından faydalanmaya çalışmıştır.³⁸³

Atatürk, yeni Türk devletinin dış politikasını Osmanlı Devleti'nin dış politikasından çok ayrı bir şekilde yürütmüştür. Diplomatları bizzat kendisi belirleyen Atatürk, öteki devletlerin diplomatlarıyla kendisini eşit görecektir, herhangi bir ülkenin siyasetçilerinin/politikacılarının karşısında, hiçbir zaman boyun eğmeyecek kişileri özellikle seçiyordu. Dış politikada buna çok önem veren Atatürk, cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemde belirlediği elçileri Milli Mücadele'de var olan, bu harekete katkısı olmuş ve bu mücadelenin ruhunu anlayan arkadaşlarından seçmiştir.³⁸⁴ Bunlardan bazıları; Milli Mücadele döneminde önemli rol oynayan Hüsrev Gerede, birçok ülkede büyükelçilik yapmıştır.³⁸⁵ Yeni kurulan devletin kurucu kadrolarından olan Ali Fuat Cebesoy, Moskova'ya Büyükelçi olarak gönderilirken,³⁸⁶ Ali Fethi Okyar ise Londra'ya Büyükelçi olarak gönderilmiştir.³⁸⁷

Bir devletin çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesi gerektiğini savunan "Kemalist söylem", dış politikada da çağdaş uygarlığı temsil eden devletlerle yakın işbirliği içerisinde bulunması gerektiğini ileri sürer. Yüzyıllarca bağımsız olarak var olmuş köklü devlet geleneğine sahip olan Avrupa'nın, çağdaş uygarlığa sahip olmasından dolayı Atatürk, bu durumu şöyle açıklamıştır: "*Biz Garp medeniyetini bir*

---

³⁸³ Mango, **a.g.e.**, s. 325.

³⁸⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸⁵ Hüsrev Gerede'nin Anıları, NTV, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/122161.asp>, Erişim Tarihi: 26.11.2020.

³⁸⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 129.

³⁸⁷ **a.g.e.**, s. 279.

*taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz”.*³⁸⁸

Ülkeyi yeniden yapılandırmak ve Batılı devletler gibi uygar hale getirebilmeyi isteyen Atatürk, dış politikada gerçekçi olmuştur. 29 Ekim 1923 günü, cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen önce yazar Maurice Pernot’ya ile görüşen Atatürk, Türk milliyetçilerinin yabancı düşmanlıklarının olmadığını ve uygar ülkelerle dost olduklarını, aynı zamanda bağımsızlıklarına düşkün olduklarını açıklamıştır. Türklerin her zaman batıya yöneldiklerini ve çağdaş bir hükümetin Batı tarzı bir hükümet demek olduğunu söyleyen Atatürk, Fransa’nın, özgürlük mücadelelerinde örnek oluşturduğunu ileri sürmüştür.³⁸⁹

Doğu ülkeleri ile Türkiye’nin ilişkileri, 1930’lu yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır. Doğu ülkelerinin, Batılı devletlerin sömürgeleri altında olması ve Türkiye’nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmesi, Türkiye’nin Doğu devletleriyle ilişkilerini 1930’lu yıllara kadar geliştirememesinde etken olurken, 1930’lu yıllarla birlikte, Mussolini’nin Asya ve Afrika’ya yönelik saldırgan politikası, Türkiye’nin bu devletlerle ilişkilerini geliştirmede önemli etken olmuştur.³⁹⁰

Atatürk, Doğu ülkeleri açısından Türkiye’nin büyük bir öneme sahip olduğunu ve Doğu ile Batı arasında Türkiye’nin önemli bir coğrafi konuma sahip olduğunu dile getirir. Atatürk, Türkiye’nin bu konumu kendisi için faydalı olmakla birlikte tehlikeli de olduğunu da ileri sürer.³⁹¹

İç politikanın bir uzantısı olarak dış politikayı gören “Kemalist söylem”, yeni kurulan devletin dış politika ile iç örgütlenmesinin birbirine bağlı hayati ilişkisi olduğunu savunur.³⁹²

Dağılmış bir imparatorluktan, yeni savaştan çıkan ve yeni bir devlet kurma çabasının yanında halkın yoksul, yorgun durumda olmaları, savaşın etkilerinin yoğun bir şekilde yaşanması, savaşların ardından Anadolu’ya gelen yoğun Türk göçü,

³⁸⁸ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (8. Baskı), İstanbul 2009, s. 243.

³⁸⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 383.

³⁹⁰ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 92-93.

³⁹¹ **Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt 10 (1920-1921)**, Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2004, s. 356-357.

³⁹² Ferenc Albert Váli, **Bridge across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey**, The Johns Hopkins Press, London 1971, s. 55.

Kemalist hükümetin iç politikaya odaklanmasına neden olmuştur. Ülkede yaşanan bu karmaşanın içerisinde yeni bir savaşın ortaya çıkışı kaybedilecek bir yenilginin işareti olmaktadır. Bunun farkında olan Atatürk, yeni topraklar kazanmak yerine dış politikada barış politikası izlerken iç politikaya odaklanmaktaydı. Ülke içinde yaşanan problemlerin dış politikayı etkilemesi nedeniyle Atatürk “*yurtta sulh, cihanda sulh*” kavramını ortaya atmıştır. Musul sorununu çözme girişimleri sırasında ülke içinde çıkan Şeyh Sait İsyanı, Atatürk’ün iç unsurların dış politikada da etkili olduğunu görmesini sağlamıştır. Bu nedenle Atatürk, “*yurtta sulh, cihanda sulh*” politikasıyla öncelikle ülke içerisindeki yapılanmaya, yeniliklere odaklanmıştır. Savaşın ve saldırganın çok büyük maliyetinin var olması da ekonomik olarak zor durumda olan bir ülke için savaşın büyük bir tehlike oluşturmalarına neden olur.

Savaş döneminde bile düşmanla diyalogu devam ettiren Atatürk, başarılı bir diplomaside kişisel temasların çok büyük öneme sahip olduğuna ve diğer devletlerin devlet başkanlarıyla kuracağı diyalogun dostluğu geliştireceğine inanmıştır. Bunun yanı sıra Atatürk, aşırı düşmanlıktan kaçındığı gibi dostluk ilişkilerine de fazla bel bağlamamış³⁹³ ve tarihi dostluk veya düşmanlık gibi yaklaşımlara karşı çıkmıştır.

Her zaman “*Mesut bir dünya içinde mesut bir Türkiye*” felsefesini savunan Atatürk, Romanya Dışişleri Bakanı Victor Antonescu’na şu sözleri söylemiştir:³⁹⁴

“Bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuştur. Bu itibarla insan, mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün dünya milletlerinin de huzurunu, refahını düşünmeli ve kendi milletin saadetine ne kadar değer veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine de aynı derecede hizmet etmeye çalışmalıdır. Bütün akıllı insanlar takdir ederler ki bu vad’de çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzurunu, saadetini sağlamaya çalışmak demektir. Dünya milletleri arasında huzur, sükûn ve geçim olmazsa, tek başına bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın, huzurdan yoksundur. Milletleri yönetenler, tabii önce kendi milletlerinin mevcudiyet ve saadetine amili olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi

³⁹³ Tuncer, a.g.e., s. 24.

³⁹⁴ Turgut, a.g.e., s. 566.

*istemek lazımdır. Dünyadaki tüm olaylar bunu bize açıktan açığa ispat eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer tüm uzuvlar müteessir olur.”*³⁹⁵

Dış politikada maceradan uzak ve yer yer pasif bir dış politika izleyen Atatürk, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı hayal kırıklıklarını görmüş ve büyük güçler ile yapılan siyasi birlikteliklerde çıkara dayalı ve ihtiyatlı bir dış politika izlemiştir. Bu nedenle, büyük güçlerle yapılan girişimlerde çok istekli olmamış ve bu girişimlere şüpheci yaklaşarak somut çıkara dayalı işbirliklerini tercih etmiştir.³⁹⁶ Atatürk, dış politikada temkinli hareket etmiş ve hiçbir devlete güvenmemeye, kendi gücüne odaklanmaya ve her an savaşa hazır halde olmaya çalışmıştır.³⁹⁷

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yabancılara tanınan ayrıcalıklar ve kapitülasyonlar yüzünden bağımsızlığını büyük ölçüde kaybettiğini ve yabancı devletlerin müdahalesine açık hale geldiğini gören Atatürk, dış ekonomide çok hassas davranmış ve ülkenin egemenliğini ihlal konusunda dikkatli adımlar atmıştır.³⁹⁸ Dış politikada güvensizliği azaltmak ve rakiplerini dengelemek için dış güçlerle ve bölge devletleri ile ittifak arayışına giren Atatürk, bu dönemde birçok pakt ve dostluk bildirileri imzalamıştır.³⁹⁹

Atatürk, dış politikada genellikle statükocu politika izlemiş olsa da yer yer pragmatik bir şekilde irredentist ve revizyonist dış politika izlemiştir.⁴⁰⁰ Revizyonist ve irredentist dış politika, saldırgan politika olarak kabul edilse bile, Türkiye bu politikaları ikili ve çok taraflı diplomatik çabalarla güç kullanmak yerine çözüm odaklı bir yöntemle geçirmiştir.⁴⁰¹ Boğazlar ve Hatay sorununun çözümü Türkiye’nin irredentist ve revizyonist politikaları olarak görülmektedir.⁴⁰²

³⁹⁵ a.g.e., s. 566-567.

³⁹⁶ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, DER Yayınları, İstanbul 2011, s. 255-260.

³⁹⁷ Aydın, a.g.m., s. 162.

³⁹⁸ a.g.m., s. 162.

³⁹⁹ a.g.m., s. 167.

⁴⁰⁰ Baskın Oran, “Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 46-47.

⁴⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, (Third Edition), New York 2013, s. 35-50.

⁴⁰² Seckin Baris Gulmez, “Turkish foreign policy as an anomaly: revisionism and irredentism through diplomacy in the 1930s”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44:1, 2017, s. 35.

Bulunduğu konjonktürü çok iyi bir şekilde analiz eden Atatürk, dış politikayı bu analiz çerçevesinde yönlendirmiştir. Aynı zamanda askeri dehası olan Atatürk, dış politikada da bu deha sayesinde taktiksel ilerlemiştir. Çok iyi bir öngörüye sahip olan Atatürk, dış politikada bir sonraki adımı görebilmektedir.

“Kemalist söylem”, güvenlik kaygılarını her zaman ön planda tutmuştur. Bu kapsamda, yeni kurulan ülkede askeri ve sosyal kaygıların oynadığı rol nedeniyle yatırımlar belli bir bölgede toplanmamış, yurdun dört tarafına dağıtılmışlardır. “Kemalist söylem”, ülkenin sanayileşme çalışmalarını iç kaynaklarla gerçekleştirmeyi planlaması, yabancıların elinde tuttuğu elektrik, demiryolları, telefon, tramvay, limanlar gibi şirketleri satın almaya çalışması ile ülkeyi dış güçlerden tamamen kurtarma anlayışına dayanmaktadır.⁴⁰³

Batıya yönelirken Atatürk, yeni kurulan devletin, modernleşme hedefine ulaşması için bilimsellik ve rasyonalizmi benimseyen Kemalist ilkeler ortaya koymuştur. “Kemalist söylem”, ulaşmak istediği bağımsız, ulusal egemenliğe sahip, demokratik, özgürlükçü ve çoğulcu sistemi kurmakta CHP’yi sorumlu tutmuş ve bu konuda altı oku ortaya çıkarmıştır.

2.2.3.3. “Kemalist Söylem”in Dış Politikasının Belirleyici İlkeleri

“Kemalist söylem”in dış politika ilkeleri, geri kalmış bir ülkenin çağdaşlaşması, Batılı ülkelere bizde sizdeniz, Batılı bir ülkeyiz diyebilmek için Türk toplumunun ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler, içeride geri kalmış bir ülkenin modern, demokratik, bağımsız, çağdaş bir ulus-kimlik inşasıyla ilerlemesini isterken, aynı zamanda bu ilkeler, dış politikada da önemli bir yere sahip olmuştur. “Kemalist söylem”in dış politikası, iç politikasının yansımasıydı. Bu nedenle iç politikadaki hareketler ile dış politika arasında ayrılmaz bir bağ bulunmaktaydı.

Faruk Sönmezoglu, Atatürk dönemini şu şekilde yorumlamıştır:

“Pozitivist bir temele dayanan dönemin ideolojisinin ülkenin toplumsal yapısına ilişkin öğeleri, sınıfsal temelde “halkçı”, kültürel temelde “Batı-laik”,

⁴⁰³ Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, s. 153.

*ekonomik temelde “devletçi”, olarak belirlenebilir. Ülkenin dış politikasının felsefesini etkileyen ideolojik temelde ise “Atatürk milliyetçiliği” olarak adlandırılan zemine dayalı pragmatik milliyetçilik anlayışı kendisini hissettirmektedir.”*⁴⁰⁴

2.2.3.3.1. Batıcılık

Batıcılık ilkesiyle birlikte, Türk dış politikasında, kolektif güvenlik ve uluslararası barış için işbirliklerine dahil olunması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca, “Kemalist söylem”in dış politikada Batıya yönünü çevirmesi, Milli Mücadele sonrasında *“birçok memleket var fakat medeniyet birdir ve bir milletin gelişmesi için de bu yegâne medeniyetin parçası olması lâzımdır. Memleketimizi modernize etmek istiyoruz. Bütün mesaimiz modern, dolayısıyla Batılı bir hükümetin kurulmasına yöneliktir.”* açıklamasında görülmektedir.⁴⁰⁵ Buradan anlaşıldığı gibi, “Kemalist söylem”, Batılılaşma ile modernleşmeyi eş anlamlı olarak kullanmıştır.⁴⁰⁶

“Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” amacı, Batılılaşma-modernleşme yoluyla ilerleme düşüncesidir. Batıcılık ilkesinin hedefi, çağdaş uygarlığa, toplumun eşit koşullarda katkıda bulunabilecek düzeyde olmasıdır. Bu gerekçeyle devlet, sadece ilerlemeyi değil; aynı zamanda toplumun çağdaş uygarlığa eşit katılımını da sağlamakla yükümlüdür.⁴⁰⁷

Türk milletinin uluslararası sistemde düşman ya da yabancı bir topluluk olmasını istemeyen Atatürk, Türk milletinin bu tarz görüşlere sahip bir grupta yer almaması için çalışmıştır. Türkiye’nin medeni dünyanın bir parçası olmasını isteyen Atatürk, bunun için sadece yönetim sistemini değil, aynı zamanda Türk halkının düşünce yapısını da değiştirmeliydi.⁴⁰⁸ Bu nedenle “Kemalist söylem”in siyasal reformları, Türk milletinin cahilliğini ve geri kalmışlığını değiştirerek modern hayata

⁴⁰⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 249.

⁴⁰⁵ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, (Der.: Nimet Arsan), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (5. Baskı), 2006, s. 91-92.

⁴⁰⁶ Aydın, a.g.m., s. 176.

⁴⁰⁷ Çelik, a.g.m., s. 78.

⁴⁰⁸ Vâli, a.g.e., s. 55.

alıştırmaya yöneliktir.⁴⁰⁹ “Kemalist söylem”, bu nedenle, Batıcılık ilkesini önemsemiş ve dış politikada Batılı devletler ile Türkiye’yi eşdeğer konuma getirmeyi amaçlamıştır.

2.2.3.3.2. Cumhuriyetçilik

‘Altı ok’ta en önemli ilkelerden biri olan ve “Kemalist söylem”in temel ilkesi olarak görülen Cumhuriyetçilik, özgürlük, hukuk önünde eşitlik ve halk egemenliği kavramlarını içermektedir. “Kemalist söylem”, imparatorluk kavramına, emperyalist ve revizyonist olan totaliter eğilimlere karşı çıkmıştır. Yeni devletin temeli olarak mevcut statüyü kabul eden Atatürk, “... *devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi... Yani ... Milli sınırlarımız dâhilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve bayındırlığına çalışmak...*” demiştir.⁴¹⁰ Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Türk milletinin kendi isteğiyle kurduğu bir ulus-devlet olmasıyla Türklerin siyaset felsefesinde de önemli bir dönüm noktasıydı. Tarih boyunca hanedanlıklarla yönetilen Türk devletleri için hükümet sistemindeki bu değişiklik, saltanat ve halifelğe dönmeyi arzulayanlar için de bir engel olmuştur.⁴¹¹

2.2.3.3.3. Laiklik

“Kemalist söylem”in düşünce felsefesinde ve gerçekleştirilen Türk Devrimi’nin temellerinde Olguculuk (Pozitivizm) ve Akılcılık (Rasyonalizm)’in izleri bulunmaktadır. Akıl ve bilimi kılavuz eden ve batıl inançlara karşı çıkan “Kemalist söylem”, özellikle din konusunda, inançla ilgili bütün gerçeklerin ölçütü olarak bireysel düşünceyi ilke olarak alan Laiklik anlayışına sahiptir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Aydın, **a.g.m.**, s. 171.

⁴¹⁰ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 337.

⁴¹¹ Aydın, **a.g.m.**, s. 171-172.

⁴¹² Turan, **a.g.e.**, s. 11.

Tüm kültürel ve sosyal hayat ile hükümet ve siyaseti kapsayan Laiklik ilkesi*, modernleşmenin gerekli bir bileşeniydi.⁴¹³ Dış politikada önemli bir yere sahip olan laiklik ilkesi devletin teokrasi ve demokrasi arasındaki fark üzerinedir. Bir yönetim şekli olarak teokratik İslam devleti, İslam inancına göre Hristiyan güçlerini kâfir olarak gördü ve kâfirler ile Müslümanlar arasındaki savaş ortamı hiç dinmedi. Demokratik hükümet şeklini seçen yeni Türk devleti, İslam'ı koruyan ulus fikrine yer vermemiş ve yüzyıllardır devam eden düşmanlığı sona erdirerek Batı Hristiyan ülkelerle barışçıl ilişkilerin önü açılmıştır. Türk dış politikasında laiklik ilkesinin katkısının olduğu başka bir konu ise pan-İslamizm fikrinin reddedilmesi olmuştur. Pan-İslamizme göre farklı Müslüman milletlere eşit haklar vererek tek bir devlet altında birleştirmek ve güçlü bir devlet kurmak son zamanlarda Osmanlı Devleti'nde sorunlara çözüm olarak görünmüşse de “Kemalist söylem” bu düşünceye tamamen karşı çıkmıştır.⁴¹⁴

Şeriatın (İslam hukuku) uygulandığı Osmanlı Devleti'nde Hristiyanların yargılanamaması nedeniyle Hristiyan mahkemelerinde yargılanmalarına izin verilmiş ve bu durum, devletin içişlerine yabancıların müdahaleleriyle sonuçlanırken Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. Bu olaylar sonucunda imparatorluğun gerilemesi ve dağılması hızlanmıştır. Batılı devletlerin Türk devletinin içişlerine karışmasına karşı çıkarak bu gibi durumların tekrar yaşanmaması için “Kemalist söylem”, Laiklik ilkesine büyük önem vermiştir.⁴¹⁵

2.2.3.3.4. Devletçilik

“Kemalist söylem”, Türk milletinin padişahın arkasından fetih amacıyla boşuna gittiğini savunmuştur. Yeni kurulan Türk devletinin bir iktisat devleti olacağını ve dış siyasette daha akılcı hareket etmenin yanı sıra kendi imkânları doğrultusunda dış siyaset uygulayacağını vurgulamıştır.⁴¹⁶ Devletçilik ilkesi, bir

* “Kemalist söylem”de laiklik ilkesiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey**, Hurst & Company, London 1998.

⁴¹³ Berkes, **a.g.e.**, s. 480.

⁴¹⁴ Aydın, **a.g.m.**, s. 172.

⁴¹⁵ Turhan Feyzioğlu, “Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik”, **Atatürk Yolu**, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara 1987, s. 169-225; Aydın, **a.g.m.**, s. 172-173.

⁴¹⁶ Akşin, **a.g.e.**, s. 205-206.

ekonomik kalkınma programıdır ve yeni kurulan Türkiye'ye layık bir mevkii kazanmanın bir yoluydu.⁴¹⁷

Türkiye'nin ekonomik olarak gelişmiş bir ülke olmasını isteyen Atatürk, ekonomik gelişmişliği yalnızca sosyal bir ihtiyaç olarak değil, aynı zamanda ulus için güçlendirilmiş bir güç kaynağı olarak görmüştür. Ayrıca, “Kemalist söylem”e göre ekonomik gelişme, bir Avrupa kimliğinin ön koşullarından biri olmuştur. Bu sebeple, “Kemalist söylem” devletçilik ilkesi ile Avrupalı olarak tanınmak ve üstün olarak kabul gören Avrupa medeniyetine asimile olmak istemiştir.⁴¹⁸

“Kemalist söylem”, dış politikada bağımsız ve güçlü bir devlet olabilmek için milli ekonomiye yönelmiştir. Bu sebeple, “Kemalist söylem”, altı ilkesinden biri olan devletçilik ilkesi ile devletçi bir ekonomiye yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen dış borçlanmalar, bir süre sonra imparatorluğun gerilemesine ve dış güçlere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Atatürk, bağımsız, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmış bir devlet için ekonomiye çok önem vermiş ve ekonomide millileşmeyi desteklemiştir.

2.2.3.3.5. Devrimcilik

“Kemalist söylem”, devrimcilik ilkesiyle, milli mücadelenin başarısını korumak, Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşınca kadar değişimini amaçlamaktadır. Bu sebeple devrimcilik, sürekli bir değişime gerek duymaktadır. Aynı zamanda devrimcilik, var olan eski kurumların yerine, yenilerinin kurulmasını amaçlamaktadır. Bu yeni düzen içerisinde, iç politikada olduğu kadar, dış politikada da sürekli ilerleme amaçlanmaktadır. “Kemalist söylem”, siyasal sistemin kurulmasıyla birlikte ‘ulusal birlik ve beraberlik’, ‘çağdaş uygarlık seviyesine erişmek için halkın siyasal, sosyal ve ekonomik seferberliği’, ‘dayanışma içinde gerçekleştirilecek olan ekonomik ilerleme’ ve ‘güçlü bir ulus-devlet’ konuları etrafında devrimcilik ilkesinin içeriğini doldurmuştur. “Kemalist söylem”in

⁴¹⁷ Aydın, a.g.m., s. 175.

⁴¹⁸ a.g.m., s. 181.

devrimcilik ilkesi, toplumsal değişimin yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesi girişimidir.⁴¹⁹

2.2.3.3.6. Halkçılık

Halkçılık ilkesinin ana temaları olarak, aydınların refahı gerçekleştirmedeki öncü rolü, ulusal kalkınma, ulusal egemenlik ve halkın erdemi olduğunu söyleyebiliriz. Yeni kurulan Türk devletinde ulusal egemenlik ilkesinin tanınmasıyla birlikte, halkın siyasete katılmasında önünde var olan engeller kaldırılmıştır. “*Halkın kendi kaderini tayin hakkı*”, “*egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir*” gibi ifadeler, halkçılık ilkesine aittir.⁴²⁰

Batılılaşma ve Modernleşme amacıyla yapılan reformların temelinde halkçı modernleşme kuramlarının yattığı, halkçılığın Batıcı ve Türkçü politikaların esas söylemi olduğu söylenebilir. Cumhuriyet’e ruhunu veren bir ilke olarak Halkçılık, “Kemalist söylem”in de özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle “Kemalist söylem”in mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayan ana ilke halkçılıktır.⁴²¹

2.2.3.3.7. Milliyetçilik

1789 Fransız Devrimi ile Batı ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik akımları hızla tüm dünyaya yayılmıştır. “*O milleti oluşturan bireylerin, beraber yaşama duygusuna, beraber yaşanmış olan geçmişin ortaya çıkardığı ortak inanç, kültür ve ruh birlikteliği*” olarak adlandırılan çağdaş milliyetçilik XX. yüzyıl başlarında “Bir millete bağlı olmak” duygusu ile tüm dünyaya yayılmıştır. Atatürk’ün savunduğu milliyetçilik kavramı da bu tanıma uymaktadır. Atatürk’e göre “*Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir topluluktur.*”⁴²²

⁴¹⁹ Çelik, **a.g.m.**, s. 87-88.

⁴²⁰ **a.g.m.**, s. 77.

⁴²¹ **a.g.m.**, s. 76.

⁴²² Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2010, s. 40.

“Kemalist söylem”in milliyetçilik anlayışı pan-Turanist, pan-İslamcılık ya da pan-Osmanlıcılık anlayışının aksine Türk ulus devletini temsil ediyordu ve 1920 yılında Misak-ı Milli ile belirlenen ulusal sınırlarla bağlantılıydı. “Kemalist söylem”e göre, bir milletin bağımsızlığının ana şartı, milletin tarihsel bilincinin kamuoyu bilinci olması ve ortak bir amaca yönelik çabasıdır. Avrupalı devletlerin karşısında bağımsızlık mücadelesinin başarılı olması için Avrupa modelinde milliyetçiliğinden⁴²³ esinlenerek, Türkiye’de bir Türk milleti fikri “Kemalist söylem”in en önemli devrimlerinden biriydi.⁴²⁴

“Kemalist söylem”in milliyetçilik ilkesinde halk özgürlüğü ve egemenliği anlamı öne çıkarken, bu ilke öncelik olarak, Türk toplumunun uluslararası topluluk içerisindeki yeri ve statüsüne vurgu yapar. Halk iradesi ve halk egemenliği ile ulusu özdeş sayan milliyetçilik ilkesi, ülke sınırları içerisinde egemenlik hakkını uygulayacak bir devlet ile bu durumu güvence altına alacak bir siyasal toplum öngörür. Bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün, uluslararası topluluk karşısında güvence altına alınması, “Kemalist söylem”in milliyetçilik ilkesinin temel hedeflerinden biridir. Milliyetçilik ilkesi, bunun için kendine “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” söylemini hedef olarak belirler.⁴²⁵

Bu hedef, öncelikle, diğer siyasal toplumların toprak bütünlüklerinin ve egemenlik haklarının Türk devleti tarafından tanındığının ve ayrıca kendi haklarının da benzer şekilde diğer devletler tarafından tanınması gerektiğinin beklentisidir. Aynı zamanda, yeni kurulan Türk devletinin I. Dünya Savaşı sonrasında elinden çıkan topraklar üzerinde herhangi bir hak talep etmeyeceğinin ve Misak-i Millî ile belirlenen sınırlar içerisinde egemenlik hakkını kullanacağına dair uluslararası topluluğa verdiği bir garantidir.⁴²⁶

Türkiye’nin dış politikasının belirlenmesinde “Kemalist söylem”in etkisi, Atatürk döneminden sonra da devam etmiştir. Türk dış politikasında, günümüze kadar kendisini yeniden üretmeyi başarabilen “Kemalist söylem”, hükümetlerin ve diğer aktörlerin dış politika yaklaşımlarında büyük ölçüde etkisini devam ettirmekle

⁴²³ Oral Sander, “Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and of Change”, **Modern Turkey: Continuity and Change**, (Ed.: Ahmet Evin), Opladen, 1984, s. 119.

⁴²⁴ Aydın, **a.g.m.**, s. 173.

⁴²⁵ Çelik, **a.g.m.**, s. 80-81.

⁴²⁶ **a.g.m.**, s. 81-82.

birlikte, dönem dönem “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımının “öteki”leştirildiği de anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. “KEMALİST SÖYLEM” ÜZERİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3.1. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

10 Kasım 1938 günü Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve cumhurbaşkanı olan Atatürk’ün ölümünün ardından 11 Kasım’da Meclis’te yapılan oylamada İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1950 yılında yapılan seçimlere kadar İnönü, cumhurbaşkanlığı görevini devam ettirmiştir. Atatürk döneminin son başbakanı olan Celal Bayar ise başbakanlık görevinden 25 Ocak 1939 tarihinde istifa etmiş ve yerine Refik Saydam gelmiştir.

İnönü, cumhurbaşkanlığı görevine geldikten sonra kadro değişikliği yapmış ve Atatürk dönemi Dışişleri Bakanlığı görevini 13 yıldır yürütmekte olan Tefik Rüşti Aras yerine, Şükrü Saraçoğlu’nu getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı görevinde yapılan bu önemli değişiklik, Atatürk dönemi dış politika seyrinden uzaklaşmanın belirtileri gibi görünse de Saraçoğlu, Atatürk döneminde Milli Eğitim Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı görevlerini yürütmüştür.

1939-1950 yılları arasında Türk dış politikasını İnönü, bizzat kendisi yönlendirmiştir. İnönü, dış politikada karar alıcı rol oynarken; aynı zamanda bu dönemde ortaya çıkan önemli gelişmeler doğrultusunda Türk dış politikasını belirlemiştir.

Dış politikada meydana gelen gelişmelerden en önemlisi, hem Türk dış politikasını hem de uluslararası konjonktürü etkileyen 1939-1945 yılları arasında süren II. Dünya Savaşı ve ardından 1945 yılında başlayan Soğuk Savaş dönemi olmuştur.

1938 yılında Atatürk’ün vefatı ve 1950 yılında yapılan seçimlerle birlikte Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi sürecine kadar olan dönemde, cumhurbaşkanlığı görevini yürüten İnönü, aynı zamanda bu yıllar arasında dış politikada belirleyici bir

rol oynamasından dolayı Türk dış politikasını yıllara ayırırken bu dönem, İnönü dönemi olarak ele alınmıştır.

3.1.1. II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası

Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırmasıyla başlayan II. Dünya Savaşı'nın, Avrupa bölgesindeki bölümü 8 Mayıs 1945 gecesi sona ermiştir. Altı yıl süren bu savaş, beş kıta üzerinde gerçekleşerek tüm dünya üzerinde çok büyük bir etki yaratmıştır.⁴²⁷

11 Kasım'da cumhurbaşkanlığı görevine seçilen İnönü'nün göreve başladığı dönemde, savaşın yaklaştığı ancak ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı belli değildi. İnönü, göreve başladığı andan itibaren savaşa yönelik dış politika izlemiştir. Eylül 1939 yılında patlak veren savaş, tüm dünyada etkisini gösterirken, Türkiye'nin jeopolitik konumu kritik bir ülke olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İtalya'da Mussolini'nin ve Almanya'da Hitler'in yayılcı söylemleri ve 1936 yılında Mussolini'nin On İki Adalar'ı silahlandırmaya başlamasıyla endişeye düşen Ankara, Fransa ve İngiltere'ye yaklaşmıştır. İtalya'nın 7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'a saldırması üzerine kurulduğu tarihten beri Türkiye'nin dış politikasında izlenen askeri ittifaklara katılmama ve tarafsızlık politikasından vazgeçilmiştir.⁴²⁸

Arnavutluk'un işgali ve Mussolini ile Hitler'in saldırgan bir dış politika izlemelerinden endişe eden İnönü, kaos ortamına doğru ilerleyen uluslararası sistemde Batılı devletlerle ve Sovyetler Birliği ile görüşmeleri hızlandırmıştır. İnönü ilerleyen yıllarda yaptığı konuşmada bu dönemde uygulanan dış politikayı şöyle açıklamıştır:

“İtalya Nazilerle birleşmişti ve her ikisi açıktan, Batı âleminin ve Sovyetlerin karşısındaydılar. Bu çatışma, iki saf halinde olacaktı. Biz, Batı âlemi ile beraber bulunmalıydık ve ben cumhur reisi olduğum zaman, Batı âlemi, Sovyetler ile yakın

⁴²⁷ Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu, 1939-1945”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 387.

⁴²⁸ Ali Balcı, **Türkiye'nin Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa Basım Yayım, (3. Baskı), İstanbul 2017, s. 80.

bir kader yoluna, hemen hemen girmişlerdi. Biz, gelecek olan savaşta, bu grupla yakın bulunmalıydık. Yani onlarla ittifaklar düşünmeliydik."⁴²⁹

"Nazilerin ve özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını, fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlara hemen hemen hâkim olma yolundaydılar. Bizim selametimiz, Batıyla beraber olmaktaydı."⁴³⁰

Batılı devletlerle yapılan görüşmelerin ve yakınlaşmanın yanı sıra Sovyetler Birliği'nin de tepkisini çekmek istemeyen İnönü, Batılı devletlerin yanında Sovyet Rusya'yla da görüşmelere başlamış ve iki taraf arasında ittifak kurulması için girişimlerde bulunmuştur.⁴³¹ Bu süreçte, İngiltere ile imzalayacağı bir ittifak antlaşmasının, Sovyetlerinde Batılı devletlere yakınlaşmasını sağlayacağını düşünen İnönü, 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Deklarasyonunu ilan etmiştir.⁴³² Bu deklarasyona göre, Akdeniz bölgesinde ortaya çıkabilecek herhangi bir saldırı durumunda iki devlet, birbirine yardım etmeye taahhüt vermişlerdir. Deklarasyonda yer alan bu maddeler, askeri bir özelliğe sahip olmasına sebep vermiştir.⁴³³

1930'lu yılların ikinci yarısında tekrar ortaya çıkan Hatay sorunu, Fransa ve Türkiye arasında yapılan görüşmelerde çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu ortamda, Avrupa'da ortaya çıkabilecek olan savaş ihtimalinin artmasından endişe eden İngiltere'nin ısrarıyla, Fransa, Türkiye ile Hatay sorununu Türkiye lehine çözmüştür. Ayrıca, Hatay sorununun çözüldüğü 23 Haziran 1939 tarihinde bir Türk-Fransız Ortak Deklarasyon ilan edilmiştir.⁴³⁴

Fransa ve İngiltere ile Ortak Demeçler veren Türkiye, ardından, üçlü ittifak imzalanması için hazırlık yapmaya başlamıştır. İnönü, bu anlaşma imzalanmadan önce Sovyet Rusya'nın üçlü ittifak içerisinde yer alması için girişimlerde

⁴²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, (6. Basım), İstanbul 1991, s. 105-106.

⁴³⁰ Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, s. 107.

⁴³¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt I, İletişim Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 1996, s. 247.

⁴³² **a.g.e.**, s. 250.

⁴³³ Balcı, **a.g.e.**, s. 80-81.

⁴³⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 - 14 Mayıs 1950)**, (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, (1. Basım), Ankara 1999, s. 131-132.

bulunmuştur.⁴³⁵ Ancak İnönü'nün beklentisinin aksine, Fransa ve İngiltere'nin kışkırtmasıyla, Sovyetlerin Almanya ile karşı karşıya geldiğine yönelik şüphelere sahip olan Sovyetler Birliği, Almanya ile bir anlaşma yapabilmek ve ileride gerçekleşebilecek herhangi bir saldırıya karşı kendisini güvence altına alabilmek için görüşmelere başlamıştır.⁴³⁶ Bu görüşmelerin ardından iki devlet arasında 23 Ağustos 1939 tarihinde Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. SSCB ile saldırılmazlık paktı imzalayan Almanya, 1 Eylül'de Polonya'ya saldırmıştır. Bu olayın ardından İngiltere ve Fransa, 3 Eylül günü Almanya'ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı'nı başlatmışlardır. Bu sırada İnönü, SSCB'nin de dâhil olduğu İngiltere-Fransa-Türkiye'den oluşan bir ittifak oluşturmak için girişimlerde bulunmaktaydı.⁴³⁷

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'dan davet alması üzerine 25 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya ulaşmıştır. Saraçoğlu'nun Moskova görüşmesinden umduğu sonuç İngiliz-Fransız-Türk İttifakı'na Rusya'yı da dahil etmek olmuştur. Ancak SSCB'nin bu görüşmede ki niyeti ise Almanya'nın istekleri doğrultusunda Türkiye'nin bu savaşta tarafsızlığı, imzaya hazır halde olan Üçlü İttifak'ın içeriği hakkında bilgi edinmek ve Montreux Antlaşması'nda Sovyetlerin lehine değişiklik yapılması olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Montreux Antlaşması'nda yapılmasını istediği değişiklikler; Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelere ait savaş gemilerinin Boğazları kullanmalarının engellenmesi, Boğazların Sovyetler ve Türkiye arasında ortak savunulması ve İngiliz-Türk-Fransız ittifak antlaşması taslağında bazı değişikliklerin olması olmuştur. Saraçoğlu, ittifak antlaşmasında yapılması istenen değişiklikleri kabul etse de, Montreux Antlaşması'nda herhangi bir değişikliği reddetmiş ve bu görüşmeden olumlu sonuç alamamasının ardından 17 Ekim günü Moskova'dan ayrılmıştır.

Fransa ve İngiltere ile imzalanmasına karar verilen; ancak Sovyetler ziyareti nedeniyle ertelenen Üçlü İttifak Antlaşması, Saraçoğlu dönüş yolundayken 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmıştır. İmzalanan bu Üçlü İttifak, 9 madde içeren bir ana

⁴³⁵ a.g.e., s. 133.

⁴³⁶ İlhan Uzgöl, Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler, 1923-1939", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 275.

⁴³⁷ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 417-418.

metin, özel bir antlaşma, gizli bir askeri sözleşmeden oluşmaktadır. Bu antlaşmaya göre, Avrupalı bir devletin saldırısı durumunda ve bu üç devletten birinin katılımıyla Akdeniz bölgesine savaş sıçrarsa, tarafların yardım etme yükümlülüğü yer almaktaydı. Türkiye'nin bir Avrupalı devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda, İngiltere ve Fransa yardım edeceklerdir. Türkiye ise böyle bir durumda Akdeniz'e savaş sıçramadığı durumda tarafsızlık politikası izleyecektir. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye, çeşitli askeri ve maddi yardımlarda bulunması antlaşmanın içeriğinde yer alırken, Türkiye'nin antlaşmada yer alan yükümlülüklerinin, tarafların sorumluluklarını yerine getirmelerinin ardından başlayacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin eklettiği ek protokol ise SSCB ile arasında neden olacak herhangi bir çatışma durumunda yükümlülükler konusunda Türkiye'nin zorlanmayacağı yer almıştır.⁴³⁸

Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde Türkiye ile bir ittifak antlaşmasının yapılması için Stalin'in öne sunduğu şartlar, Çarlık Rusya'nın emelleri ile benzerlik göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgili istekleri, Türkiye'nin Moskova ile çatışmaya neden olacak adımlardan kaçınmasına neden olmuştur.⁴³⁹ Bu nedenle Türk hükümeti, Üçlü İttifak Antlaşması'na eklettiği ek protokol ile imzalanan antlaşma gereğinden doğan yükümlülüklerin Sovyetler Birliği ile arasında sebep olacak herhangi bir çatışma durumunda zorlanamayacağı yer almıştır. Türkiye, kuzeyinde önemli bir devlet olarak bulunan Sovyetler ile savaşa girecek herhangi bir yükümlülükten kendini uzak tutmuştur. Ayrıca Türkiye, imzalanan ittifaka vaat edilen askeri malzemelerin ve yardımların tamamen verilmesi şartıyla yükümlülükleri yerine getireceği maddesini ekletmiştir. Savaş yılları boyunca Türkiye bu iki hükmü savaş dışı kalmak için bahane olarak çok sık kullanmıştır.⁴⁴⁰

Türkiye-İngiltere-Fransa arasında imzalanan bu Üçlü İttifak Antlaşması'nın içeriği incelendiğinde İnönü, dış politikada temkinli davranarak, ülkenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Dış politikada güvenlik öncelikli kararlar alan İnönü'nün izlediği bu strateji, "Kemalist söylem" in temkinli ve güvenlik odaklı dış politikasıyla benzerlik taşımaktadır.

⁴³⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.m.**, s. 42-424.

⁴³⁹ Süleyman Seydi, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)", **Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi**, I, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), Bilimevi Basım Yayın, (2. Baskı), İstanbul 2015, s. 546.

⁴⁴⁰ Balcı, **a.g.e.**, s. 82.

Almanya'nın saldırısıyla birlikte Fransa'nın gerilemeye başlamasının ardından, 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı'na katılmıştır.⁴⁴¹ İtalya'nın savaşa katılmasıyla birlikte, Üçlü İttifak'ta yer alan "Akdeniz bölgesine savaşın sıçraması durumunda müttefik devletler birbirine yardım edecektir" ibaresinden dolayı İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmaya başlamıştır. İnönü, baskıların karşısında antlaşma da yer alan 'Sovyet Çekincesi'ni ve vaat edilen askeri malzemelerin gelmemesinden dolayı savaşa katılması durumunda Mihver devletler tarafından çok kolay saldırıya uğrayabileceğini savunmuştur.⁴⁴²

İtalya'nın savaşa katılmasıyla birlikte, tüm gelişmeleri inceleyen İnönü, tarafsızlığını korumak için 14 Haziran'da yaptığı açıklamada, Üçlü İttifak'ın 2 nolu protokolünü uygulamaya karar verdiğini bildirmiştir. Bu açıklamaya göre, Türkiye'nin savaşa katılması durumunda Sovyetlerle bir savaşa neden olabileceği için tarafsızlığını korumaya devam edecektir.⁴⁴³

Fransa'nın Almanya karşısında savaşı kaybetmesi, Avrupa'da Alman nüfuzunun artması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı sert politika izlemesi ve meydana gelebilecek bir Alman istilasından endişe duyan İnönü, 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak'ın bağladığı yükümlülükleri yerine getirmemeye karar vererek, savaş dışı kalacağını açıklamıştır. İnönü'nün bu kararı almasında I. Dünya Savaşı'nda yaşanan hataların tekrarlanmaması amaçlanmaktaydı.⁴⁴⁴ I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yöneticilerinin hızlı karar vermesi sonucu büyük kayıpların yaşanması, II. Dünya Savaşı dönemi yönetici kadrolarının tedbirli yaklaşmasına yol açmıştır.

Almanya'nın Balkanlar bölgesinde yayılması ve Bulgaristan'ı ele geçirerek Türkiye sınırına yaklaşmasıyla endişeye düşen Ankara, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayarak ileride gerçekleşebilecek bir saldırıyı bertaraf etmeye çalışmıştır.⁴⁴⁵ Almanya'nın Balkanlara inme politikasıyla Sovyetlerin bu bölgedeki çıkarlarının çatışmaya başlaması nedeniyle, Almanya, saldırmazlık paktı olmasına

⁴⁴¹ Çiftçi, a.g.e., s. 240.

⁴⁴² Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", s. 426; Turan, **Türk Devrim Tarihi...**, s. 135.

⁴⁴³ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", s. 426.

⁴⁴⁴ Lewis, a.g.e., s. 294.

⁴⁴⁵ a.g.e., s. 294.

rağmen 1941 yılının Haziran ayında Sovyetlere saldırmıştır.⁴⁴⁶ 22 Haziran'da Rusya'ya savaş ilan eden Almanya, birkaç gün öncesinden 18 Haziran'da Türkiye ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.⁴⁴⁷ Bu gelişmeler sonucunda Sovyet tehdidine karşı rahatlayan Türk hükümetinin, aynı zamanda müttefiklere karşı elinde tuttuğu en önemli gerekçe olan 'Sovyet Çekincesi' önemini kaybetmiş ve kullanılamaz hale gelmiştir.⁴⁴⁸ Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Türk hükümetinin gerekçe olarak sunduğu Sovyet tehdidi önemini kaybetmiş ve İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmaya başlamıştır.⁴⁴⁹

1941 yılının sonlarına doğru savaşın gidişatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aralık ayıyla birlikte kış mevsiminin gelmesiyle tecrübesiz olan Alman ordusu, doğu cephesinde ilerleyememiştir. Bu dönemde ayrıca, ABD'nin Müttefik devletlerin yanında savaşa girmesiyle savaşın gidişatı Almanya'nın aleyhine olmaya başlamıştır.⁴⁵⁰

Sovyetlerin Alman ordusunu Stalingrad'da durdurması ve savaşın müttefik devletler lehine ilerlemesiyle, Türkiye'ye yapılan baskılar artmıştır. ABD ve İngiltere'nin yanı sıra Sovyetler Birliği de Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı uygulamıştır. Ayrıca ABD ve İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması için birçok girişimlerde bulunmuştur.⁴⁵¹ Bu kapsamda Churchill ve Roosevelt, 14 Ocak 1943 tarihinde Fas'ın Casablanca şehrinde bir araya gelerek Türkiye'nin savaşa katılması konusunu konuşmuşlardır. Görüşmede alınan karara göre, Çin ile ABD ve Türkiye ile İngiltere ilgilenecektir. Bu bağlamda da Churchill, Adana'ya gelerek 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihlerinde İnönü ile görüşmüştür.

Önemli kararların alındığı Adana Görüşmeleri'ne göre; Türk askeri birliklerinin bir yıllık ihtiyacına denk gelecek olan silah malzemeleri karşılanacak ve Türkiye'nin savaşa katılması durumunda İngiltere, belli bölgelerin korunması amacıyla hava savunma gücüne destekte bulunacaktır. Aynı zamanda, Türkiye, savaşa girdikten sonra İngiliz komutası altındaki hava filosu ile Türk askeri

---

⁴⁴⁶ Seydi, **a.g.m.**, s. 550.

⁴⁴⁷ Koçak, **a.g.e.**, s. 587.

⁴⁴⁸ **a.g.e.**, s. 599.

⁴⁴⁹ Balcı, **a.g.e.**, s. 83.

⁴⁵⁰ Koçak, **a.g.e.**, s. 613.

⁴⁵¹ Turan, **a.g.e.**, s. 137.

birliklerinin komutası altına girecek olan İngiliz uçaksavar, tanksavar ve kara birlikleri gönderilecektir.⁴⁵² Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya ile aynı hedefleri taşımasından endişe eden İnönü, görüşmede alınan kararlara rağmen savaşın Türk topraklarına sıçramaması için savaş dışı kalmaya çalışmıştır.⁴⁵³ Bu süreçte İnönü, anlaşmada var olan askeri malzemelerin tamamının gönderilmemesini öne atarak savaş dışı kalmayı başarmıştır.

1943 yılının Kasım ve Aralık aylarında yapılan Birinci ve İkinci Kahire görüşmeleri sonucunda müttefik devletler, Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı uygulamıştır. Türkiye'nin savaşa girmemesi durumunda savaş sonrası sistemde yalnız kalacağına yönelik tehditler karşısında İnönü, prensip olarak savaşa dâhil olmuştur. Ancak İnönü, Türkiye'nin savaşa girmesi için savunma gücünün artırılması, askeri malzeme yardımı ve ortak harekât planının Türkiye'ye bildirilmesi koşuluyla katılmayı kabul etmiştir.⁴⁵⁴

İnönü, yapılan görüşmelerin sonucunda yaptığı açıklamada görüşmelerde verilen vaatlerin çoğunun gerçekleştirilmemesi, yapılması belirlenen yardımların gönderilmemesi, gönderilenlerin yetersiz olması veya zamanının geçmiş olmasından dolayı kullanılamaz halde olması ve Balkanlarda ortak hareket edecek bir işbirliği planı verilmemesini savaşa girmemek için gerekçe olarak göstermiştir.⁴⁵⁵ Bunun yanı sıra, Sovyetlerden emin olmadıklarını ve bu yüzden savaşa katılmak için yeterli askeri malzeme verilmesi sebebiyle savaşa katılmayarak savaş dışı kalacağını belirtmiştir.⁴⁵⁶

Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı ticaret antlaşmasının 30 Nisan 1944 tarihinde bitecek olması Müttefik Devletler'in Türkiye'ye karşı baskıları artırmasına neden olmuş ve bu devletler ticaret antlaşmasının durdurulmasını istemiştir. ABD ve İngiltere'nin baskıları sonucunda İnönü, 20 Nisan'da antlaşmayı sona erdirmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵² Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II**, (Çev.: M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 34.

⁴⁵³ **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁵⁴ Seydi, **a.g.m.**, s. 561.

⁴⁵⁵ Weisband, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁵⁶ Balci, **a.g.e.**, s. 83.

⁴⁵⁷ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "1939-1945 Dönemi", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 181-182.

Hitler'in yenilgiye uğradığının kesinleştiği dönemde İnönü, müttefik devletlerin baskılarının sonucunda Almanya'ya krom ihracını durdurmuş, Boğazları Mihver devletlerin gemilerine kapatmış, Alman yanlısı görülen Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu görevden almış ve Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini 2 Ağustos 1944 tarihinde kesmiştir.⁴⁵⁸ Ardından, 6 Ocak 1945 tarihinde Japonya ile ilişkilerini kesmiştir.⁴⁵⁹

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Roosevelt, Stalin ve Churchill, Sovyetler Birliği'nin Yalta şehrinde toplanarak savaş sonrası düzen hakkında görüşmüşlerdir. Yalta konferansında alınan önemli kararlardan biri, San Francisco'da Nisan ayında toplanılacak olan Birleşmiş Milletler (BM) toplantısına, yalnızca 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ülkeler kurucu üye olarak katılacaktır. Bunun ardından 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Savaşın sona erdiği zamanda Türkiye'nin savaş ilan etmesi sadece sembolik kalmıştır.⁴⁶⁰

Savaşın bitimine yakın tarih olan 19 Mart 1945'de Sovyetler Birliği, Türkiye'ye bir nota göndererek süresi dolmakta olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı uzatmayacağını bildirmiştir. İlerleyen zamanda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i davet eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, görüşmede Türkiye'nin doğu sınırında Sovyet Rusya lehine sınır değişikliği yapılmasını (Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere bırakılması), Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini, Boğazları Sovyetler ile Türkiye'nin ortak savunmasını ve Rusya'ya Boğazlar'da üs verilmesini talep etmiştir.⁴⁶¹

7 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın ve 14 Ağustos günü de Japonya'nın teslim olmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Türkiye, tüm dünyada büyük bir yıkıma neden olan bu savaşta savaş dışı kalmayı başarmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III**, (Çev.: M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 53.

⁴⁵⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁶⁰ Seydi, **a.g.m.**, s. 562-563.

⁴⁶¹ Balcı, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁶² Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", s. 472.

3.1.2. Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası

Savaşın sona ermesiyle birlikte savaş sonrası düzeni konuşmak için ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Almanya'nın kuzeydoğusunda bir şehir olan Potsdam'da yapılan görüşmede Boğazlar konusu gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılabileceğine yönelik karar verilmiş ve bu kapsamda, Kasım ayında İngiltere ve ABD, Türkiye'ye birer nota göndererek Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden masaya yatırılmasını istemişlerdir.⁴⁶³

Sovyetler Birliği'nin 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notada, Karadeniz devletleri tarafından Boğazlar'ın statüsünün belirlenmesini ve Boğazlar'ın Türkiye ile Rusya'nın birlikte ortak savunulması yer almaktadır.⁴⁶⁴ Sovyetler Birliği, Boğazlar sorununu Karadeniz devletlerini ilgilendiren bir sorun olarak görmekte ve diğer devletlerin dahil olmasını istememektedir. Stalin'in bu yaklaşımı, ABD ve İngiltere'nin SSCB'yi desteklemekten yavaşça uzaklaşmasına ve Türkiye'nin görüşlerine yaklaşmasına sebep olmuştur.

22 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetlerin notasını cevaplayan Türk hükümeti, Montreux Sözleşmesi'nde ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili olan hükümlerde istekler doğrultusunda belli değişikliklerin yapılabileceğini kabul etmesiyle birlikte, Boğazlarla ilgili yeni bir rejimin kurulmasına ve Sovyetlerle Türkiye'nin Boğazları ortak savunmasına yönelik teklifini reddetmiştir.⁴⁶⁵

24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye tekrar nota göndermiş olan Sovyetler Birliği, Boğazlarda yeni kurulacak rejime sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin karar vermesini ve İngiltere ile Amerika'nın karışmamasını istemiştir. Amerikan ve İngiliz hükümetleri tarafından desteklendiğini gören İnönü, bu notaya karşılık eski görüşlerini tekrarlayan cevabını 18 Ekim'de göndermiştir.⁴⁶⁶

Sovyetler Birliği'nin uluslararası sistemde, ideolojik bir çerçeve içerisinde hareket etmesi ve ABD ile SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrası Boğazlar konusunda

⁴⁶³ Balcı, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁴⁶⁴ **a.g.e.**, s. 89.

⁴⁶⁵ Mehmet Gönübol, vd., "1945-1965 Dönemi", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 207.

⁴⁶⁶ **a.g.m.**, s. 208-209.

ters düşmesi Amerikan hükümetinde “Rus tehlikesi”nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD Başkanı Harry Truman’ın kongrede ilk kez iki farklı ideoloji çerçevesinde dünyanın bölüneceğine yönelik konuşması “Truman Doktrini” olarak tarihe geçmiştir.⁴⁶⁷

Truman, II. Dünya Savaşı sonrasında ki dönemde Stalin’in baskıcı bir dış politika izlediği Türkiye ve Yunanistan’a, Rus tehlikesinden dolayı askeri ve ekonomik yardım yapılması gerektiğini savunmuştur. Kongre tarafından kabul edilen Truman Doktrini’nin Türkiye meclisinden 22 Mayıs 1947’de geçmesinden bir gün sonra, Amerikalı General Lunsford Oliver başkanlığında bir heyet Ankara’ya gelmiştir. “Oliver Heyeti”, Türkiye’de kaldıkları süre boyunca yaptıkları incelemelerle hangi alanlarda verilecek olan yardımların kullanılması gerektiği konusunda görüşlerini bildirmişlerdir.⁴⁶⁸

5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi’nde konuşma yapan ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa’nın durumuna değinerek iktisadi yardım yapılması gerektiğine değinmiştir. Kendi adıyla anılacak olan Marshall Yardımı, Truman Doktrini’nden sonra ayrı olarak, Avrupalı devletlerin ekonomisinin düzeltilmesine yöneliktir.⁴⁶⁹

Sovyetler Birliği, savaş sonrası yıllarda da Boğazlar konusunda Türkiye’ye siyasi baskı uygulamaya devam etmiştir. Savaş döneminden itibaren uzun dönemdir endişeye neden olan Sovyetler karşısında Türkiye, savaş sonrasında da ordusunu savaş sırasındaki mevcudiyetinde bulundurmıştır. Bu durum Türkiye’nin ekonomisini geliştirmesini engellemiştir. İktisadi olarak zorlanmaya başlayan Türkiye, dış yardımlara yönelmek zorunda kalmıştır. Savaş sırasında İngiltere ve ABD’den yardım alan Türkiye, savaşın bitişinin ardından sadece İngiltere’den yardım alabilmiştir.⁴⁷⁰ Bu nedenle Türk hükümeti, Avrupa’ya yapılacak Marshall yardımından faydalanmak için önemli adımlar atmıştır.

⁴⁶⁷ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 528.

⁴⁶⁸ a.g.m., s. 528-532.

⁴⁶⁹ a.g.m., s. 538-539.

⁴⁷⁰ Gönübol, vd., a.g.m., s. 211.

Marshall Yardımı'ndan faydalanmak isteyen İnönü, bu kapsamda ekonomiyi hızlı bir şekilde dışarı açmıştır. Marshall Planı'nın Türkiye'ye yaklaşımındaki temel amacı; bu bölgeyi dünya ticaretine açarak Batı Avrupa'nın hammadde ve gıda sağlayıcısı konumuna getirmektir.⁴⁷¹ Bu sebeple Marshall Yardımından Türkiye'nin de yararlanmasına ABD'nin karar vermesinin ardından Türkiye'ye inceleme yapması için heyet gönderilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye gelen Amerikalı M. Thornburg'un "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi" adlı raporunda, Türkiye'de devletçilik anlayışının terk edilmesi, lokomotif yapımının bırakılıp el aletleri ve çelik sapan yapılması, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın satılması tavsiye edilmiştir. Thornburg'a göre Türkiye, yabancı sermayeyi teşvik eden, yerli sermayeyle eşit haklara sahip olan yasa çıkarmalıydı. Dünya Bankası'ndan gelen heyetin başkanıyla aynı ismi taşıyan Barker Raporu'nda ise Türkiye'nin sanayiye öncelik vermemesi, geniş içerikli bir planlamaya gidilmemesi, hammaddeye ve tarıma öncelik verilmesi önerilmekteydi.⁴⁷²

Marshall Yardımı, Türkiye'nin tarım alanında kullanılması ve tarım ülkesi olması şartıyla verilmiştir. Türkiye bu yardımla sanayiye yatırım yapmayacak ve Avrupa'nın tarım ülkesi olacaktır.

BM'ye dâhil olan, 1946 yılında çok partili sisteme geçen, Truman ve Marshall yardımlarından faydalanan Türkiye, Batılı devletler tarafından kurulan Avrupa Konseyi'ne 1949 yılında katılmıştır. Ayrıca Türkiye, 1949 yılında Sovyetlere karşı oluşturulan Kuzey Atlantik Paktı'na (North Atlantic Treaty Organisation – NATO) üyelik için girişimlerde bulunmuştur.⁴⁷³

3.1.3. İnönü Dönemi Dış Politika Söylemi

II. Dünya Savaşı dönemine kadar Türk dış politikasında, Lozan Antlaşması ile sağlanan statükonun sürdürülmesi amaçlanırken; savaş yıllarında dış politikada

⁴⁷¹ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu, 1945-1960" , **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 487.

⁴⁷² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün - Bugün - Yarın), Birinci Kitap**, Tekin Yayınevi, (Onuncu Basım), İstanbul 1976, s. 558-561.

⁴⁷³ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 261.

yeni bir ilke olan “aktif tarafsızlık” uygulanmıştır.⁴⁷⁴ Savaş döneminde müttefik ya da mihver devletler arasında savaşa girmemek tarafsızlık olarak kabul edilmiştir. Aktif tarafsızlık politikası ise Türkiye’nin savaş yıllarında birbiriyle çelişen pazarlıklar ve ittifaklara katılmasına sebep olmasının yanı sıra, taraf olduğu ittifakların getirdiği maddeleri de yerine getirmemiştir. Türkiye’nin imzaladığı Üçlü İttifak sonucunda, “taraplardan herhangi birine saldırı olması durumunda diğer taraflar yardım edecektir” maddesinin var olmasına rağmen, kendi toprak güvenliğini korumak amaçlı, Fransa işgale uğradığı sırada, savaş dışı olacağını açıklamış ve anlaşmanın maddelerini yerine getirmemiştir. Türkiye, savaşın son anına kadar savaş dışı kalmayı tercih etmiş; ancak müttefik devletlerin kazandığı kesinleşince yeni oluşan uluslararası sistemde yer alabilmek için Almanya’ya savaş ilan etmiştir.⁴⁷⁵

Atatürk dönemi dış politikada ana ilke, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ile Türk halkının kendi kaderlerini belirlemeleri olmuştur. İnönü dönemi dış politikasının ana ilkesi olarak da bu düşünce devam etmiş ve İnönü, bu ilkeyi dış politikanın bir amacı olarak görmüştür.⁴⁷⁶ Bu nedenle, Türk dış politikasında ittifak yapılan devletlerin desteğine bağımlı olmaktan ziyade ülkenin kendi güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlamaya dayalı bir savunma stratejisi geliştirilerek izlenmiştir.⁴⁷⁷

II. Dünya Savaşı döneminde ülkenin ulusal güvenliğinin öncelik olduğu bir politika izleyen İnönü’nün dış politika amacı, ülkeyi savaştan uzak tutmak ve gerekmediği sürece savaşa katılmamak olmuştur.⁴⁷⁸ Ayrıca, dış politikayı savaşın gidişatına göre şekillendirmeye, konumunu buna göre belirlemeye ve ülkeye yönelik herhangi bir saldırı olmadığı sürece, savaşın dışında kalmayı başlıca stratejisi olarak belirleyen İnönü, izlediği bu dış politikayla Türkiye’nin büyük yıkımlara neden olan savaşın dışında kalabilmesini sağlamıştır.⁴⁷⁹

İnönü, dış politikada Almanya’yı karşısına almamaya çalışmış; aynı zamanda Almanya’nın gücünü İngiltere ve Fransa’yla yapılan girişimlerle dengelemeye

⁴⁷⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Metin Tamkoç, “Turkey’s Quest for Security Through Defensive Alliances”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Volume 2 (1961), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s. 1-39.

⁴⁷⁵ Balcı, a.g.e., s. 75.

⁴⁷⁶ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası I**, (Çev.: M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 23.

⁴⁷⁷ Kemal Çiftçi, **Westphalia-Sistemi’ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019, s. 102.

⁴⁷⁸ Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel...**, s. 245.

⁴⁷⁹ Çiftçi, **“Westphalia-Sistemi”ne...**, s. 102.

çalışmıştır.⁴⁸⁰ II. Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikasında “ulusal çıkar” kavramını en önde tutarak savaş dışı kalmaya çaba gösteren Ankara, bu nedenle iki tarafı dengelemeye çalışmıştır.⁴⁸¹ Bu kapsamda İnönü, savaş zamanı ve öncesinde savaşa girmesine neden olabilecek düzenlemelerden kendisini uzak tutmaya çalışmıştır. İnönü, bu dönemde güvenlik taahhütleri ve karşılıklı saldırmazlık içeren anlaşmalara veya ittifaklara taraf olarak, Avrupa’da ortaya çıkan gruplaşmalardan uzak kalmayı başararak güvenliğini sağlamıştır.⁴⁸² Aynı zamanda bu dönemde hem iç hem de dış politikasını savaşın gidişatına göre ayarlayan İnönü savaş dışı kalmayı başarmıştır.⁴⁸³

İnönü’nün dış politikada izlediği savaş dışı kalma siyaseti, ayrıca güç dengesi politikasının uygulanmasını da beraberinde getirmiştir. İnönü izlediği güç dengesi politikası ile hem İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamış, hem de İngiltere’nin savaştığı Almanya ile dostluk paktı imzalamıştır.⁴⁸⁴

İnönü döneminin savaş yıllarındaki dış politikasının en önemli özelliklerinden biri komşu devletlere gelebilecek tehlikelerin, bir sonraki adımı kendilerine yapılacaktı gibi görülmesidir. 29 Mayıs 1939 günü yapılan CHP’nin Beşinci Büyük Kurultayı’nın açış konuşmasını yapan İnönü, “*Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için, iktidarımızda olan bütün tedbirleri alacağız.*” söyleminde bulunmuştur.⁴⁸⁵ Bu kapsamda Almanya ve İtalya’nın yayılmacı politikasını dengelemek için ittifaklara katılmıştır. Bu sebeple Fransa ile görüşmelere başlayan Türk hükümeti, Hatay sorununun çözüldüğü 23 Haziran 1939 günü Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu’nu ilan etmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca İnönü, savaş dışı kalmayı tercih etmesine rağmen, Balkanlar bölgesine Almanya ve İtalya’nın girmesinin ardından ülkenin güvenliğini sağlamak için Adana, İzmir ve Trakya bölgesinde Türk askeri birlikleri toplamıştır.

Türk devletinin kurulduğu ilk dönemden beri izlediği tarafsızlık politikası, Türkiye’nin Batılı devletlerle yaptığı ittifak antlaşmasıyla sona ermiştir. Ankara, bu

⁴⁸⁰ Balcı, a.g.e., s. 85.

⁴⁸¹ Oran, “Dönemin Bilançosu, 1939-1945”, s. 398.

⁴⁸² Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, s. 399.

⁴⁸³ Oran, “Dönemin Bilançosu, 1939-1945”, s. 398.

⁴⁸⁴ Weisband, İkinci Dünya Savaşı..., I, s. 38.

⁴⁸⁵ Koçak, a.g.e., s. 296.

⁴⁸⁶ Balcı, a.g.e., s. 81.

ittifak antlaşmasıyla birlikte bazı askeri yükümlülükleri kabul ederek tarafsız olmaktan çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Atatürk dönemi dış politikasında barışın korunması için bölgesel savunma ittifaklarına üye olunmuştur. İnönü dönemi dış politikasına bakıldığında da “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımıyla benzerlikler görülmektedir. İki dönemde de Batı yönlü dış politika ön planda olurken⁴⁸⁷ ayrıca, ülkenin güvenliği için ittifaklara dâhil olunmuş ve saldırgan girişimlerden, ittifaklardan uzak durulmuştur. İnönü, Üçlü İttifak Antlaşması’nın imzalanmasının ardından bu girişimin herhangi bir ülkeye karşı olmadığını belirtmiştir.

Türkiye’nin dış ticaret hacmi, 1939 yılına gelindiğinde neredeyse yarısı Almanya ile yapılan ticaret antlaşmasını oluşturmaktadır. Savaşın yaklaştığı dönemde dikkat çeken bu sorunu vurgulayan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, “*dış politikaya yön verme, tehdit ve tehlikesinin de dış ticaretin tekelleşmesi*” sonucunda ortaya çıktığını belirtmiştir. 1939 yılında, Türkiye’nin dış ticaret istatistiklerine göre, toplam ithalatında % 50 paya sahip olurken, ihracatında ise % 37 paya sahip olan Almanya, Türkiye’nin dış ticaretinde çok önemli bir paya sahiptir.⁴⁸⁸ Bu nedenle, Ankara yönetiminin dış politikadaki öncelikleri arasında Almanya yayılmacılığının yanı sıra Türkiye üzerindeki Alman ekonomisinin nüfuzunu da dengelemeye çalışmak olmuştur.⁴⁸⁹ Bu kapsamda, 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan askeri antlaşmaların yanı sıra yapılan mali antlaşmalar ve 1940 yılında yapılan krom antlaşmasıyla Türkiye’nin dış ticaretinde Almanya’nın nüfuzu azaltılmaya çalışılmıştır. Bu girişimler sonucunda, Türkiye’nin dış ticaret hacminde Almanya’nın payı 1940 yılında %15’in altına indirilmiştir. İnönü, Almanya’nın İngiltere ve Fransa ile yapılan antlaşmalardan rahatsız olmaması için 25 Temmuz 1940 tarihinde Almanya ile ticaret antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ilişkileri iyi tutmak adına yapılmış olsa da Türk hükümeti, bu anlaşma ile dış ticaretin tekelleşmesine izin vermemiştir.⁴⁹⁰

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca müttefiklere daha yakın bir dış politika izlemiş olsa da, savaş boyunca tarafsız kalma isteğiyle ticari ilişkilerini iki tarafla

⁴⁸⁷ Koçak, a.g.e., s. 282-283.

⁴⁸⁸ a.g.e., s. 484-485.

⁴⁸⁹ Balci, a.g.e., s. 85.

⁴⁹⁰ Koçak, a.g.e., s. 498-500.

yürütmüştür.⁴⁹¹ Ayrıca Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ortak ittifakla birlikte askeri ve mali antlaşmalar imzalamaya bile savaş boyunca Sovyet Rusya'yla çatışmaya neden olacak girişimlerden uzak kalmaya dikkat etmiştir.

İnönü, çağdaş bir Türk devleti için gerekli çalışmalarda bulunmasına rağmen bu dönemde tüm dünyada etkisini gösteren ve olumsuz sonuçlar doğuran II. Dünya Savaşı, Türkiye'nin girmemesine rağmen, ekonomik olarak zor bir sürece girmesine neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı'yla birlikte ekonomik olarak zor bir sürece giren Türkiye'nin siyasi yaşamının da durması, İnönü'yü belli girişimlere itmiştir. Bu bağlamda İnönü, yayılmacı politika izleyen Stalin'e karşı destek istediği İngiltere ve ABD'ye yanaşmaya çalışmıştır. Bu devletlerin demokratik müttefikler istemesi ve Türkiye'ye demokrasi konusunda yaptıkları ısrarlar, Türkiye'nin iç politikasında etkisini göstermiştir.⁴⁹²

“Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımında önemli bir yer edinmiş olan dış politikanın iç politikayla bağlantısı, İnönü'nün dış politika yaklaşımında da önemli bir yere sahiptir.⁴⁹³ İnönü, iç ve dış politikanın birbirinden ayrı olarak değerlendirilemeyeceğini ve Türk siyasal kimliğinin meydana gelme süreçlerini incelemeyen Türk dış politikasının anlaşılamayacağını savunur.⁴⁹⁴ İnönü bu dış politika söylemini şöyle açıklamıştır:

*“Ben uzun deneylerimle şunu görmüşümdür; hiçbir dış sorunu iç sorunlarla karşılaştırmadan ve hiçbir iç sorunu da dış sorunlarla karşılaştırmaksızın çözümlendiğini bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini etkiler.”*⁴⁹⁵

Bu kapsamda, 2 Kasım 1945 tarihinde Meclis'in açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı İnönü, demokratik devletlerin faşizm üzerindeki başarılı mücadelesine değinerek, Türkiye'nin iç politikasında da muhalefet partisinin eksikliğine değinmiştir. İnönü'ye göre Türkiye, yeni dünya sisteminde demokratik

⁴⁹¹ Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, s. 424.

⁴⁹² Ortaylı, a.g.e., s. 509.

⁴⁹³ Çiftçi, Tarih, Kimlik ve Eleştirel..., s. 252.

⁴⁹⁴ a.g.e., s. 253.

⁴⁹⁵ Aktaran: Çiftçi, Tarih, Kimlik ve Eleştirel..., s. 252 (Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar 1939-1954, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 316).

devletlerin yanında yer almalıydı ve bunun için muhalefet partisinin kurulması gerekiyordu.⁴⁹⁶

Savaş yılları döneminde savaş dışı kalabilme çabasıyla uygulanan aktif tarafsızlık politikası, savaş sonrası dönemde Sovyetlerin Türkiye'den Boğazların statüsünde değişiklik istemesi ve toprak talebinde bulunması sonucunda Sovyetler Birliği'ni dengeleyecek bir ittifak arayışına girmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Türk dış politikasının temel ilkesi olan Batıcılık, yeni kurulan Türk devletinin Batılı devletlerle aynı medeniyet seviyesine gelmeyi amaçlarken, bu tarihten sonra Batıcılık ilkesi Türkiye'nin güvenliğini korumak amacı da taşımıştır.⁴⁹⁷

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde meydana gelen iki kutuplu sistem içerisinde Sovyet tehdidine karşı, Batı blokunda yer edinmeye çalışan İnönü, demokrasiyi temsil eden bu blok içerisinde yer alabilmek için iç politikada demokratikleşme hareketine gerek duymuştur. İç politika da ortaya çıkan bu ihtiyaç, ülke içerisinde iki partili ya da çok partili sisteme geçişi hızlandırmıştır.⁴⁹⁸ Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası konjonktür, devletlerin ve Türkiye'nin uzun dönem dış politikasının belirleyicisi olmuştur.

Bu dönemde Sovyet tehdidine karşı ABD'ye yaklaşan Türk hükümeti Truman Yardımı'ndan yararlanmıştır. Bununla birlikte Truman Doktrini, Türk dış politikasında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, İngiltere'nin etkisi ve Moskova'nın Orta Doğu'ya yönelik politikaları, Ankara'nın Batı yanlısı, özellikle Amerikan yanlısı bir dış politika izlemesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Truman Yardımı kapsamında ABD'den aldığı askeri malzemelerin yedek parçası ve bakımının Amerika'dan karşılanması, kısa bir süre sonra pahalı hale gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin askeri malzemelerin bakımı ve yedek parçalarının ABD'den karşılanması sonucu ithalatta artışa ve dış ticaret dengesinin de zamanla bozulmasına neden olmuştur. Truman Doktrini ile birlikte Türkiye, ekonomik ve askeri olarak dışa bağımlı hale gelmiştir. Bu durum sonucunda, Türkiye'nin ABD'ye

⁴⁹⁶ Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 251.

⁴⁹⁷ Balcı, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁴⁹⁸ Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 251.

ekonomik ve askeri olarak bağımlılığına, Amerikan yanlısı bir dış politika izlemesine ve kendi tercihlerini, Amerikan tercihleri yönünde değiştirmesine neden olmuştur.⁴⁹⁹

Sovyetler Birliğinin savaş sonrası dönemde gönderdiği notalar ve Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışması, Ankara yönetiminin dış politika belirlemede önemli bir role sahip olmuş⁵⁰⁰ ve Sovyet tehdidine karşı NATO'ya girmeye çalışarak savaş süreci boyunca izlediği oyalama politikası sonrasında, savaşın galiplerinin oluşturduğu yeni dünya sisteminde yer alarak yalnız kalmamaya çalışmıştır.⁵⁰¹

İnönü'nün savaş döneminde izlediği tarafsızlık politikası, savaş sonrası dönemde müttefik devletler tarafından eleştirilmiştir. Bu dönemde Sovyetlerin tehditkâr notalarından tedirgin olan İnönü, dış politikada Türkiye'nin yalnız kalacağına yönelik endişe duymasından dolayı, demokratik devletlerin yanında yer alabilmek için iç ve dış politikada önemli adımlar atmak zorunda kalmış ve bu süreçte çok partili hayata geçmiştir. İnönü'nün attığı bu adımlar; aynı zamanda “Kemalist söylem”in güvenlik ve modernleşme eksenli politikalarına benzemektedir. 1945 yılında başlayan Soğuk Savaş döneminde İnönü'nün Türk dış politikasında temel amacı, Sovyet tehdidini önleyebilmek ve Batıyla siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliğini geliştirmek olmuştur.⁵⁰² İnönü'nün dış politikada ki temel amacı, sonradan gelen hükümetler tarafından da dış politikada temel amaçlardan biri olarak görülmüş ve bu nedenle Türk dış politikası uzun yıllar ABD çizgisinde ilerlemiştir.⁵⁰³

14 Mayıs 1950 yılında yapılan ilk demokratik seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasının ardından ülkede yeni bir döneme girilmiştir. 1945 yılında başlayan Soğuk Savaş döneminde, İnönü'nün dış politikada izlediği Sovyet tehdidine karşı Batıcılık ve Amerika'ya yakınlaşma, Menderes döneminde de devam ettirilmiş ve İnönü döneminden farklı olarak bu süreçte aktif Amerikancı bir dış politika izlenmiştir. İnönü döneminde savaş sonrası süreçte dış politikada izlenen tarafsızlık politikası, eski önemini kaybetmiş ve Menderes döneminde tamamen son bulmuştur.

⁴⁹⁹ Erhan, **a.g.m.**, s. 535-537.

⁵⁰⁰ Balci, **a.g.e.**, s. 89-90.

⁵⁰¹ Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel...**, s. 261.

⁵⁰² Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Bilig**, Kış 2015, Sayı 12, s. 198.

⁵⁰³ Balci, **a.g.e.**, s. 90.

10 yıl iktidarda kalmayı başaran Menderes'in dış politika söylemi Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının da rotasını belirlemiştir.

3.2. 1950-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin kurucu liderleri; Milli Mücadelede yer almış, 1937-1939 yılları arasında Başbakanlık görevini yürütmüş olan iktisatçı ve bankacı Celal Bayar, hukukçu Adnan Menderes, tarihçi Fuat Köprülü ile vali ve yargıç olarak geniş tecrübesi olan Refik Koraltan'dan oluşmaktadır.⁵⁰⁴

14 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye'de yapılan seçimleri Demokrat Parti kazanmış ve parti, 1960 yılına kadar iktidarda kalmayı başarabilmiştir. 1960 yılına kadar iktidarda kalan partinin Cumhurbaşkanlığı görevini Celal Bayar, Başbakanlık görevini de Adnan Menderes yürütmüştür. Dışişleri Bakanlığı görevini ise 1956 yılına kadar Fuat Köprülü yürütmüş, ardından göreve gelen Fatin Rüştü Zorlu bu görevi devam ettirmiştir.

1950-1960 dönemi dış politikasında belirleyici role Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ile bu yıllar arasında dışişleri bakanlığı görevini yürüten Fuat Köprülü ve ardından Fatin Rüştü Zorlu sahip olmuştur.⁵⁰⁵

22 Mayıs 1950 tarihinde Menderes hükümetinin açıklanan Hükümet Programı'nda yer alan Türk dış politikasında, "güvenlik" kavramına özellikle vurgu yapılmaktaydı. Hükümet Programı'nda, Batıyla ve "büyük dostumuz" olarak nitelendirilmiş olan ABD ile ilişkileri geliştirmeyi ana hedefleri arasında gösteren Menderes hükümeti, 1950-1960 yılları arasında Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin yönlendirmesiyle dinamik ve aktif bir dış politika izlemiştir.⁵⁰⁶

Menderes döneminde Türk dış politikasına hâkim olan ana mesele, savaş sonrasındaki dönemde gönderdiği notalarla toprak isteklerinde bulunan ve

⁵⁰⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 303.

⁵⁰⁵ Balcı, **a.g.e.**, s. 103.

⁵⁰⁶ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt 2 (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961), (Haz.: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 759-760; Göktepe, Seydi, **a.g.m.**, s. 198; Gül Tuba Dağcı, "Adnan Menderes Dönemi Türk Dış Politikası", **Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi**, 1, (Ed.: Mustafa Bıyıklı), Bilimevi Basım Yayın, (2. Baskı), İstanbul 2015, s. 575.

Boğazlarda üs elde etmek isteyen Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlamaya çalışmak olmuştur. Bu kapsamda NATO'ya giren Türkiye, güvenliğini sağlamış olsa da komünizmin dünyada geniş anlamda yayılması sonucu tehlike oluşturmaması Menderes'i Balkan ve Bağdat Paketi'nin kuruluşunda aktif rol oynayarak kendi güvenlik sistemini genişletmeye çalışmasına sebep olmuştur. 1950-1960 yılları Türk dış politikasında bu gelişmeler yaşanırken ayrıca 1950'li yılların ikinci döneminde Kıbrıs meselesi önemli bir yer teşkil etmiştir.⁵⁰⁷

Türk dış politikasını yıllara ayırırken, 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, 1960 yılına kadar iktidarda kalması sebebiyle 1950-1960 yılları arası bir başlık altında incelenmiştir.

3.2.1. Kore Savaşı ve NATO'ya Giriş

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren hükümetler, "kendi sınırları dışında" gerçekleşen herhangi bir askeri müdahaleye veya harekâta girmekten kaçınmıştır. Menderes hükümetinin Kore'ye asker göndermesi ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ilk kez dış politikasında önemli değişimlerin meydana geldiğini göstermiştir.⁵⁰⁸ Menderes hükümetinin bu hareketi, dış politikada dinamik ve aktif bir siyaset izleneceğinin göstergesi olmuştur.⁵⁰⁹

Kuzey ve Güney olarak ayrılmış olan Kore yarımadasının birbirlerine karşı saldırıya geçmesiyle başlayan Kore Savaşı'nda Kuzey Kore komünizm ideolojisi çerçevesinde Güney'e karşı saldırmıştır. Bu gelişmenin ardından BM, 1950 yılının Haziran ayında komünist işgalini durdurmak için Kore'ye uluslararası güç göndermeye karar verdiğini açıklamıştır. Menderes yönetimi, alınan bu kararın ardından Batıya yaklaşabilmek, NATO'ya üyeliğini gerçekleştirebilmek, savaşta Sovyetlerin Kuzey'de desteklediği komünizmi durdurmak ve ileride Türkiye topraklarında ortaya çıkabilecek herhangi bir saldırıyı bertaraf etmek amacıyla, 25

⁵⁰⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (5. Baskı), Ankara 1988, s. 517.

⁵⁰⁸ Aktaran: Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 1990, s. 24 ("Public Record Office", Londra Dökümanları, Foreign Office Correspondence, F.O.371, Political, Southern, Turkey, Vol. FO 371/87948-92669/RK-1071/20).

⁵⁰⁹ Bağcı, **a.g.e.**, s. 24.

Temmuz 1950 tarihinde Kore'ye askeri birlik göndereceğini bildirmiştir.⁵¹⁰ Aynı zamanda Menderes hükümeti, Kore'ye asker gönderirken ekonomik olarak Amerika'dan yardım alabilmeyi de amaçlamıştır.⁵¹¹

Menderes yönetimi, Kore'ye asker göndermesinin ardından ikinci kez NATO'ya başvurusunu 1 Ağustos 1950 tarihinde yapmış; ancak reddedilmiştir. Türk askeri birliklerinin Kore savaşında elde ettiği başarılar ve Türkiye'nin Washington yönetiminin çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini yorumlayan ABD, 15 Mayıs 1951 tarihinde Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği için öneride bulunmuştur. Bu gelişmeler ışığında 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye'nin, NATO'ya üyeliği gerçekleşmiştir.⁵¹²

3.2.2. ABD ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde terkedilmeye başlanan tarafsızlık politikası, Demokrat Parti döneminde yerini aktif Amerikancılığa bırakmıştır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından Menderes hükümeti, dış politikada Türkiye'nin çıkarlarını ABD ile özdeş tutmaya başlamış ve bu dönemde dış politikada, Washington yönetimine yakın bir dış politika izlemenin Türkiye'nin çıkarlarına uygun olacağına inanmıştır.⁵¹³ Ayrıca, Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmasının ardından ABD'nin Türkiye topraklarında asker bulundurmasının, askeri tesisler ve üsler kurmasının zemini de oluşturulmuştur.

Bu dönemde politik ve ekonomik sloganlardan biri olarak “Küçük Amerika” olmak istediklerini belirten Menderes hükümeti, siyasi, askeri ve iktisadi alanda Washington yönetiminin istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Menderes yönetiminin izlediği bu dış politika söyleminin karşılığında ABD'den beklentisi ise daha fazla yardım olmuştur. Ancak, istedikleri ekonomik yardımın beklentilerini karşılayamaması dış politikada Menderes hükümeti'nin endişelenmesine neden olmuştur. Demokrat Parti döneminde Amerika'dan istenilen yardımın alınması ile

⁵¹⁰ Bağcı, **a.g.e.**, s. 107.

⁵¹¹ Göktepe, Seydi, **a.g.m.**, s. 209.

⁵¹² Daha detaylı bilgi için bkz. Erhan, **a.g.m.**, 545-550.

⁵¹³ Daha detaylı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayın, (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 498-511.

Washington yönetiminin Türkiye’den beklediği çıkarların gerçekleşmesi özdeş kabul edilmiştir. Bu nedenle, Washington yönetiminin Türk hükümetinden beklentisinin azalması durumunda gelecek olan yardımların da sona ereceği yönünde bir endişe var olmuştur.⁵¹⁴

ABD’den gelen yardımlara güvenen Türk hükümetinin ekonomide plansız hareket etmesinin sonucunda 1954 yılında ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu nedenle, ABD’ye, verilen ekonomik yardımın artırılması isteğiyle giden Bayar ve Menderes beklediği sonucu alamamıştır. Bunun yanı sıra ilk kez ABD, Türkiye’nin ekonomi politikalarına müdahalede bulunmuştur.⁵¹⁵

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra NATO’ya üyeliğinin gündeme gelmesinin ardından Amerika ile çok sayıda teknik, askeri ve ekonomik ikili antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmaların ekonomik ve askeri alanda Türkiye’ye önemli yararları olmasının yanı sıra çok fazla olumsuz gelişmelere de neden olmuştur.⁵¹⁶

Menderes hükümeti, 1958 yılında Irak’ta gerçekleşen darbe girişimiyle Kral Faysal’ın devrilmesine endişeyle yaklaşmış ve ülke içerisinde kendi otoritesini koruyabilmek için 5 Mart 1959 yılında ABD ile İkili Antlaşmalar imzalamıştır.

ABD ile imzalanan ikili antlaşmalara göre Türkiye’de ortaya çıkabilecek iç tehdit veya dış tehdit durumunda Amerika, Türkiye’nin talebi üzerine yardım etmek için silahlı birliklerin kullanılması da dahil olmak üzere gerekli her türlü harekete geçebilecektir.⁵¹⁷ Ayrıca imzalanan bu antlaşmalarla Türk topraklarında rahatça hareket edebilen Washington yönetimi, istediği üsleri elde edebilmesinin yanı sıra Amerikan askerlerinin de rahatça girip çıkabilme kolaylığını da elde etmiştir.⁵¹⁸ ABD ile imzalanan ikili antlaşmalar, Türk tarafının taviz vermesine neden olmuştur. İmzalanan bu antlaşmalarla birlikte Türk topraklarında doksanın üzerinde Amerikan askeri tesisi kurulmuştur.⁵¹⁹ Ayrıca, ABD’nin Türkiye ile imzaladığı antlaşmalar

⁵¹⁴ Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin...**, s. 332; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 576.

⁵¹⁵ Erhan, **a.g.m.**, s. 553.

⁵¹⁶ **a.g.m.**, s. 555-556.

⁵¹⁷ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 509.

⁵¹⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 579.

⁵¹⁹ Erhan, **a.g.m.**, s. 555-556.

sonucunda topraklarında bulunan askerler üzerinde Türk hükümetinin herhangi bir kontrol hakkı yoktur.

Demokrat Parti dönemi ABD'den alınan ekonomik yardımlar, Menderes'in aktif Amerikancılık dış politikası izlemesinde en önemli gerekçe olmuştur. Bu nedenle Menderes dönemi dış politikada ekonomik kalkınmayı destekleyecek ve devamlılığını sağlayacak dış yardım kaynaklarının güvende olması, en önemli dış politika ilkelerinden biri olmuştur. Bu kapsamda, asker gönderilen Kore Savaşı, katılmakta ısrar edilen NATO ve ABD'nin isteği doğrultusunda Türkiye'de kurulmasına izin verilen ABD üslerinin amacı, Washington yönetiminden gelmekte olan dış yardımın devamlılığını ve bunun yanı sıra bu yardımın artırılmasını sağlamak olmuştur.⁵²⁰

3.2.3. Balkan Paktı

NATO'ya girdikten sonra yeni ittifaklar kurmaya yönelik istekleri olan Menderes, jeopolitik konumu sayesinde Türkiye'nin Güney Akdeniz'in lideri rolüne sahip olduğunu savunmuştur.⁵²¹ Bu kapsamda, Balkanlar bölgesinde güç boşluğunu doldurmak, istikrarı sürdürmek ve Sovyetler Birliği tehlikesine karşı bir ittifak olan Balkan Paktı'nın oluşması için çalışmalarda bulunan Türk hükümeti, 7 Ağustos 1952 tarihinde Belgrad'a bir heyet göndermiştir.⁵²²

Türkiye'nin 1953 yılına girerken, Paktı'n kurulması için Yunanistan ve Yugoslavya ile görüşmeleri hızlandırmasıyla birlikte, Ocak ayında Belgrad'a ve ardından Atina'ya ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bu ülkeleri ittifak oluşumu için ikna etmiştir. 28 Şubat 1953 tarihinde, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Paktı, ortak savunma amaçlı kurulmasının yanı sıra 9 Ağustos 1954'te yapılan görüşmelerde Pakt, askeri ittifaka dönüştürülmüştür.⁵²³

⁵²⁰ Çağlar Erder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, (19. Baskı), İstanbul 2014, s. 166-167.

⁵²¹ Bağcı, *a.g.e.*, s. 54.

⁵²² *a.g.e.*, s. 54.

⁵²³ Balcı, *a.g.e.*, s. 114-115.

Ancak Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nin dış politikada Yugoslavya ile ilişkileri geliştirmeye çalışmasının ardından Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun Bağlantısızlar Hareketi'ne katılması ve Kıbrıs meselesi nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmasıyla Balkan Paktı etkisini tamamen kaybetmiştir.

3.2.4. Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

Atatürk döneminde dış politikada Batıya yönelinmiş ve Orta Doğu'yla ilişkiler Musul ve Hatay sorunları dışında en alt seviyede tutulmuştur.⁵²⁴ Menderes hükümeti, önceki dönemlerin aksine iktidara gelmesinin ardından, Orta Doğu'da aktif bir dış politika izlemiştir.

1950-1960 yılları arasında Menderes hükümeti, Orta Doğu devletlerine Batı'nın ve Amerika'nın çıkarları ile Türkiye'nin çıkarlarını örtüştürerek yaklaşırken, esasında Türkiye'nin aleyhine bir dış politika izlemiştir.

Demokrat Parti, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Doğu ülkelerince "Batı'nın sözcüsü" ya da "Batı'nın temsilcisi" olarak algılanmış ve bu ülkelerin Batı emperyalizmine karşı verilen mücadele sonucu bağımsızlıklarını kazandıklarını göz ardı etmiştir. Ayrıca Menderes, bu devletlerin Doğu ve Batı blokuna karşı oluşturmaya çalıştıkları Bağlantısızlar Hareketi'ni görmezden gelmiştir.⁵²⁵ Arap devletleri, Türkiye'yi bir ortaktan ziyade Batılı devletlerin çıkarlarının temsilcisi olarak görmüştür. Bu sebepler sonucunda Orta Doğu devletleri açısından Türkiye, dini, kültürel ve tarihsel olarak bir lider olarak kabul edilmemiş⁵²⁶ ve Menderes'in Orta Doğu bölgesinde izlediği politika başarısız olmuştur.

⁵²⁴ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1945-1960", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 615.

⁵²⁵ Fırat, Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1945-1960", s. 615-616.

⁵²⁶ Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin...**, s. 334.

3.2.5. Bağdat Paktı

Uluslararası sistemde var olan bu durum karşısında, Menderes'in Sovyet karşıtı ve Arap devletlerine de açık olan bir ittifak oluşturma girişimi sonucunda, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Irak ve Türkiye arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır. Taraflar arasında "savunma ve güvenlik" konusunda işbirliğinde bulunmaya yönelik olan bu Pakt'a İngiltere 4 Nisan 1955 tarihinde, Pakistan 23 Eylül'de ve İran ise 3 Kasım günü katılmıştır.⁵²⁷

Bu pakta İngiltere'nin katılması, Arap devletlerini ve özellikle Mısır ile Suriye'yi rahatsız etmiş ve İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını korumak için Bağdat Paktı'nın kurulduğunu düşünmelerine neden olmuştur. Bu sebeple paktın kurulmasına sert tepki gösteren Arap devletleri, Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamışlardır. Bölgeden Sovyetleri uzak tutmak isteyen Batılı devletler, izledikleri politikalar nedeniyle, Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmış oldular.⁵²⁸

14 Temmuz 1958 günü, Irak'ta askeri darbe gerçekleşmiş ve yönetimde değişiklikler meydana gelmiştir. Irak'ta kurulan yeni hükümetin, pakttan ayrıldığını açıklamasının ardından Irak'ın Bağdat şehrinden adını alan paktın yerini, 21 Ağustos 1959 tarihinde CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) almıştır.

3.2.6. Kıbrıs Sorunu

1947 yılında Kıbrıs meselesinin ortaya çıkmasının ardından, Türk kamuoyu, Kıbrıs meselesiyle yakından ilgilenmiş ve süreci takip etmiştir. Ancak 1955 yılına kadar Türkiye, Kıbrıs meselesinden uzak kalmaya çalışarak İngiltere'nin iç meselesi olarak kabul etmiştir. Savaşın ardından, 1952 yılına kadar dış politikada Türkiye'nin önceliği Sovyet tehlikesine karşı güvenliğini sağlamak olmuştur. 1952 yılında NATO'ya girmesiyle, Sovyet tehlikesine karşı rahatlayan Menderes hükümeti, İngiltere'nin adada statükoyu devam ettirmek istemesinden dolayı Kıbrıs meselesine ilgisiz kalmıştır. Bu dönemde, Menderes hükümeti, Yunanistan'ın İngiltere'ye resmi olarak başvurup adayı istemesine rağmen, meseleye karşı sessiz kalmayı tercih

⁵²⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 526-527.

⁵²⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 504-505.

ederek, Yunanistan ile Balkan Paktı'na girmeye öncelik vermiş ve paktın oluşumunda bir engelin ortaya çıkmasını istememiştir.⁵²⁹

Kıbrıs meselesini çözüme kavuşturmayı isteyen İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a bir araya gelmek için davet göndermiştir. Bundan dolayı, Londra'da bir araya gelen üç devlet, 29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihleri arasında Kıbrıs meselesini çözmek için Londra Konferansı'nı gerçekleştirmişlerdir. Konferansta Türkiye statükonun devamını savunduğunu açıklamasına rağmen, eğer İngiltere'nin adadan çekilmesi gibi bir durum meydana gelirse adanın Türkiye'ye verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁵³⁰ Yunanistan ise adanın kendisine verilmesini savaş sonrası dönemden beri istemekteydi. Konferansın gerçekleştiği 6 Eylül 1955 tarihinde Türkiye'de basında yer alan "*Selânik'te Atatürk'ün doğduğu ev bombalandı*" haberi, kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve 6-7 Eylül'de Ankara, İstanbul ve İzmir'de Rumlara karşı saldırıların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu gelişme nedeniyle, konferans bir sonuca ulaşamamış ve dağılmıştır.

Kıbrıs sorununun çözümü için İngiltere'nin davetiyle, 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında Zürih'te yapılan konferansta üç devlet, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermiş ve 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da yapılan konferansta, tarafların imzalamasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.⁵³¹

Zürih'te ve ardından Londra'da yapılan konferanslar sonucu İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Garantörlük Antlaşması'na göre, garantör devletler, ortak bir eylem konusunda anlaşamazlarsa devletlerden biri eyleme geçebilmektedir. Antlaşmada yer alan bu madde, Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesinin gerekçelerinden biri olmuştur.⁵³²

3.2.7. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

13 Kasım 1951 tarihinde, Türkiye'nin NATO'ya girişini protesto eden bir nota gönderen Sovyetler, kendilerine yönelik "saldırgan" bir blok tarafından

⁵²⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 529-530.

⁵³⁰ Bağcı, **a.g.e.**, s. 108.

⁵³¹ Bkz. Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel...**, s. 262-263.

⁵³² Balcı, **a.g.e.**, s. 126.

oluşturulmuş bu örgüte Türkiye'nin katılması, ABD'ye topraklarında üs vermesine sebep olacak sorumluluğu da kabul etmesi anlamına geleceğini bildirmiştir.⁵³³ Türkiye'nin NATO'ya girişiyle birlikte, Ankara ve Moskova arasındaki ilişkiler, bu gelişmeden sonra daha da bozulmuştur.

5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümünün ardından, Georgi Malenkov'un göreve gelmesi ile SSCB'nin dış politika söyleminde önemli değişimler meydana gelmiştir.⁵³⁴ Sovyetler Birliği'nin dış politika söyleminde meydana gelen değişimlerden etkilenen bir ülke de Türkiye olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, 1925 tarihli Türk-Sovyet Muahedesi'nin süresinin dolmasına kısa bir süre kala, yenilemeyeceğini bildiren Stalin, ayrıca gönderdiği notalarla Türkiye'ye karşı bazı toprak iddialarında bulunmuş ve Boğazlar üzerinde Türkiye'ye ve Sovyetler Birliği'ne ait üs bulunmasını istemiştir. Malenkov göreve geldikten kısa bir süre sonra, 30 Mayıs 1953 tarihinde Ankara'ya gönderdiği bir notada, Stalin döneminde Türkiye'den talep edilen isteklerden vazgeçildiğini bildirmiştir. Ayrıca yeni gelen Moskova kadrosu, gönderdiği notada, Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesini umduklarını da belirtmiştir. Malenkov yaptığı konuşmalarda, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için demeçlerde bulunmuştur.⁵³⁵

Sovyetlerden gelen yakınlaşma önerilerine rağmen Menderes hükümeti, bu dönemde, ABD ve Batılı devletlerle ilişkilerini en iyi seviyede tutmak ve NATO içerisinde konumunu güçlendirerek yeterince ekonomik yardım alabilmekle meşgul olmuştur. Bu kapsamda, 1957 yılının Aralık ayında Jüpiter füzelerinin Türkiye'de konuşlandırılması gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği, bu durumdan rahatsızlığını belirten notayı Türkiye'ye göndermiş ve notada iyi komşuluk, iyi ilişkiler ve daha fazla ticaret yapma isteğini belirtmiştir.⁵³⁶ Buna rağmen, 1960 yılının Mayıs ayında İncirlik Üssü'nden kalkan U-2 Casus Uçağının, Sovyetler Birliği hava sahasını ihlal ederken düşürülmesi olayı meydana gelmiştir. Türkiye, sorumluluğu kendi üzerine

⁵³³ Armaoğlu, a.g.e., s. 519.

⁵³⁴ Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler, 1945-1960", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 509.

⁵³⁵ Tellal, "SSCB'yle İlişkiler, 1945-1960", 511-513.

⁵³⁶ a.g.m., s. 514-516.

almak istememesine rağmen Moskova yönetimi, Türkiye'yi sert bir dille uyararak nota göndermiştir.⁵³⁷

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Ankara ve Moskova arasında devletler düzeyinde ilişkilerde önemli bir gelişme göstermemesine rağmen, özel sektör üzerinden ekonomik ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁵³⁸

Menderes, Amerikan dış politikasıyla uyumlu bir dış politika izlediği takdirde, Amerikan yardımlarının devam edeceğini ve bunun yanı sıra yardımların artacağını düşünüyordu. Bu nedenle Menderes yönetimi, Washington'a güvenerek ekonomide plansız hareket etmiştir. 1953 yılına gelindiğinde, Marshall Yardımı'nın bitmesinin ardından ABD'den gelen yardımların azalması ve Menderes hükümetinin plansız yaptığı harcamalar sebebiyle 1954 yılından itibaren Türk ekonomisinde önemli ölçüde problemler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵³⁹ Bu dönemde Menderes yönetiminin ABD'den beklediği yeterli yardımı alamaması, 1950'li yılların sonlarına doğru farklı alternatiflere yönelmeye başlamasına sebep olmuştur.

Bu kapsamda 1959 yılında Menderes, dış borçlanmanın artması ile ülkede olumsuz etki göstermeye başlayan ekonomik sorunlar karşısında, ABD'den istediği ekonomik yardımı da alamayınca Moskova yönetimine yönelmiştir. Sovyetlerin daveti üzerine Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı'nın Aralık 1959 tarihinde Moskova'yı ziyaret etmesinin ardından Menderes, 1960 yılının Temmuz ayında Moskova'ya ziyarette bulunacağını bildirmiştir. Ancak; 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale sonucunda Menderes hükümetinin indirilmesi neticesinde bu ziyaret gerçekleştirilememiştir.

3.2.8. 1950-1960 Dönemi Dış Politika Söylemi

Ölümünden kısa bir zaman önce Atatürk, dünyada büyük yıkımlara neden olacak bir savaşın yakın olduğunu ve bu savaş sonrası uluslararası sistemin tamamen

⁵³⁷ Selin Muzaffer Bölme, "ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 274-276.

⁵³⁸ Balci, **a.g.e.**, s. 123.

⁵³⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Erhan, **a.g.m.**, s. 552-560.

bozulacağını ve değişeceğini söylemiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin bir hata yapması durumunda, büyük felaketlerle uğraşacağını dile getirmiştir.⁵⁴⁰ Bu nedenle Atatürk dönemi ve sonrasında İnönü döneminde, Fransız ve İngilizlerle yakın ilişkiler kurulurken, SSCB ile de ilişkilerin bozulmaması için çaba gösterilmiştir. Ancak; savaşın ilk dönemlerinde Sovyetlerin dış politikada ani kararlar ile değişime gitmeleri, Türk dış politikasında, uygulamalarda kararsızlıklara ve sorunlara neden olmuştur. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile “Üçlü İttifak” imzalayan⁵⁴¹ İnönü, bu dönemde savaşa dâhil olmak istemese de savaşın neden olacağı zararları giderebilmek için Fransa ve İngiltere ile imzaladığı üçlü ittifak ile ekonomik ve askeri yardımı kabul etmiştir. İnönü, yine de izlediği dış politika ile tam anlamıyla tarafsızlık politikasından vazgeçmemiş ve savaş döneminde Sovyetler Birliği'ni karşısına almak istemediğinden, bu süreçte denge politikasını izlemeye çalışmıştır. İnönü'nün savaşın bitmesinin ardından, “Sovyet çekincesi”nden dolayı Batıya yaklaşmasıyla, dış politikada gelenekselleşmiş olan tarafsızlık politikasının sona ermekte olduğu anlaşılmıştır.⁵⁴² Ancak, Atatürk'ün dış politikada izlediği tarafsızlık politikası, Menderes yönetiminin dış politika söylemiyle tamamen terkedilmiştir.⁵⁴³

Bu dönemde hem Sovyet tehdidine karşı destek arayışı hem de Truman ve Marshall yardımlarının devamının gelmesinin beklenmesinin sonucunda ABD'ye yaklaşan Menderes hükümeti, dış politikada ABD'ye bağılılık ve bağımlılık göstermiş ve diğer uluslararası gelişmeleri önemsememiştir. Menderes'in dış politikada sadece ABD ile kendini sınırlandırması, Atatürk döneminden beri izlenen, Batılı devletlerin kendi arasında ve Doğu/Batı devletleri arasında izlenen dengecilik politikasından ayrılmasına neden olmuştur. Ayrıca, Atatürk döneminden beri dış politikada izlenen ihtiyat ve meşruiyet faktörlerinden uzaklaşan Menderes, ihtiyatlı davranmadan aktif dış politika izlemiştir.⁵⁴⁴

Menderes hükümetinin yakın bölgelere yönelik dış politikası, NATO kapsamında kurulacak ittifaklarla Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğini

⁵⁴⁰ Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, s. 87.

⁵⁴¹ Daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2000, s. 599-617; Dilek Yiğit Yüksel, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporunda Türkiye’de Demokrat Parti (1954-1957)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2011, Cilt 27, Sayı 79, s. 112.

⁵⁴² Yüksel, *a.g.m.*, s. 112.

⁵⁴³ Bağcı, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁴⁴ Oran, “*Dönemin Bilançosu, 1945-1960*”, s. 498.

azaltmak ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamak olmuştur. Menderes'in bu dış politika yaklaşımı, Atatürk'ün 1930'lu yıllarda dahil olduğu ittifaklarla etrafında oluşturmaya çalıştığı güvenlik çemberi politikasına benzerlik göstermesine rağmen, Menderes'in taraf olduğu bu ittifakların özelliği ABD'den gelen öneriler çerçevesinde yapılmasıdır.⁵⁴⁵

“Kemalist söylem” bağımsız bir dış politika izlemeye önem vermiş olması, bu dönemde izlenen politikalarla birlikte sapmalara neden olmuştur. Bu kapsamda izlenen dış politikada Menderes hükümeti, Orta Doğu bölgesinde kendi çıkarlarından ziyade Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda var olmaya çalışmıştır. Menderes hükümetinin burada amacı; bölgede Batı'nın temsilcisi olarak yer alabilmek ve Orta Doğu devletlerinin lideri konumunda Batılı devletlerle ilişkileri geliştirmek olmuştur. Batılı devletlerin karşısında Orta Doğu bölgesindeki devletlerin lideri olarak yer almak isteyen Menderes hükümeti, izlediği bu politikada Batılı devletlerden ekonomik yardım alabilmek isteği önemli bir yere sahip olmuştur.

“Kemalist söylem”, dış politikada bağımsız ve güçlü bir devlet olabilmek için milli ekonomiye yönelmiştir. Bu kapsamda, “Kemalist söylem”in altı ilkesinden biri olan devletçilik ilkesi ile devletçi bir ekonomi ön plana çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen dış borçlanmalar, bir süre sonra imparatorluğun gerilemesine ve dış güçlere bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Atatürk, bağımsız, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmış bir devlet için ekonomiye çok önem vermiş ve ekonomide millileşmeyi desteklemiştir.

Menderes döneminde ise dış borçlanmaya gidilmiş ve bu arada yapılan harcamalar önemsizlenmiştir. “Kemalist söylem”in önem verdiği devletçi ekonominin, bağımsız bir dış politika için önemli olduğuna dikkat çekerken; Menderes döneminde, Batılı devletlere olan ekonomik bağımlılık, dış politikada da kendisini göstermiştir. Ayrıca, bu dönemde ekonomi politikalarında ABD'nin müdahalede bulunması, “Kemalist söylem”in özellikle vurgu yaptığı bağımsızlık olgusunun geri plana atıldığını göstermiştir.

---

⁵⁴⁵ Balcı, a.g.e., s. 114.

Batılı devletlere ekonomik alanda bağımlı hale gelen ve devletçi ekonomiden uzaklaşmaya başlayan Menderes, dış politikada, Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve bu kapsamda, örgütlere ve paktlara katılmıştır. “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımında önemli bir yere sahip olan paktlarda, amaç, güvenli bir bölge oluşturmak iken; Menderes döneminde ise Batılı devletlerin istekleri doğrultusunda dahil olunmuştur. Bu kapsamda, Menderes döneminde, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımından uzaklaşma görülmüş ve bağımlı bir dış politika ortaya çıkmıştır.

1950-1960 döneminde ABD ile imzalanan ikili antlaşmalarla birlikte, Türkiye’nin iç ve dış meselelerinde müdahalede bulunabilme hakkını elde etmesi, ABD askerlerinin Türk topraklarına rahatça girip çıkabilmesi ve bu askerlerin üzerinde Türk hükümetinin herhangi bir hakkının olmaması, “Kemalist söylem”in bağımsızlık politikasından önemli ölçüde sapmaya neden olmaktadır. Neticede, yeni kurulan ülkenin temelinde görülen bağımsızlık politikasında bu dönemde izlenen dış politika ve ekonomik politikalarında büyük ölçüde sapmalar belirmeye başlamıştır.

Atatürk döneminden itibaren izlenen Batıcılık anlayışı, modern, çağdaş, demokrasiye adım atmış, sanayide ve ekonomide gelişmiş olan Batılı devletlerin kültürel, ekonomik ve siyasi yapısını örnek almak olmuştur. Ancak Demokrat Parti döneminde bu anlayış tamamen genelde Batının, özelde ise ABD’nin çıkarlarına uyumlu olarak izlenen dış politika hareketine dönüşmüştür. Bu nedenle 1950-1960 yılları arasında izlenen dış politika, ABD ekseninde ve ABD’nin çıkarlarına uygun olarak hareket edilirken, Türkiye’nin dış politikadaki çıkarları önemsenmemiş ve göz ardı edilmiştir.

Ayrıca; dış politikada temkinli olan Atatürk, başka devletlerin özgürlüklerini tanıyarak iç işlerine karışmamış ve “*kendi sınırları dışında*” gerçekleşen herhangi bir askeri harekâta ya da müdahaleye girmekten uzak kalmıştır. Ancak Menderes hükümetinin Kore’ye asker göndermesi ise ilk kez Türk dış politikasında böyle bir girişimin gerçekleşerek, Menderes hükümetinin “Kemalist söylem”in dış politikasından uzaklaştığını da göstermiştir.

3.3. 1960-1980 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1960'lı yıllara doğru ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi ile birlikte uluslararası konjonktürde iki kutuplu sistemden çok merkezli bir sisteme geçilmiş ve Soğuk Savaşın devam ettiği ortamda detant (yumuşama) dönemi başlamıştır.⁵⁴⁶ Bununla birlikte, 1960-1980 yılları arasında iki kutuplu sistemin devam etmesine rağmen, detant döneminin başlamasıyla birlikte bloklar arası ilişkilerde de artış yaşanmıştır.⁵⁴⁷ Uluslararası sistemdeki bu ortam, Türk dış politikasında çok yönlü bir dış politika stratejisi izlemenin de önünü açmıştır.

Demokrat Parti'nin ABD eksenli ve tek yönlü dış politika izlemesini eleştiren subaylar, 27 Mayıs müdahalesiyle iktidara geldikten hemen sonra, ABD'nin Türkiye'ye müdahalede bulunmasından duydukları endişeden dolayı yaptıkları ilk açıklamalarda, NATO'ya ve CENTO'ya, ayrıca "Kemalist söylem"in dış politika felsefesi olan "*yurtta sulh, cihanda sulh*" ilkesine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Askeri müdahale sonucu kurulan yeni hükümet, 30 Mayıs günü yapılan toplantıda dış politika söylemine de değinmiştir.⁵⁴⁸ Buna göre:

*"Müttefik ve dost devletler başta olmak üzere komşu devletler ve dünya milletlerinin tamamı ile dostça ilişkilerde bulunulması ve barışın sağlanması için çabalanması dış politikanın temel ilkesi olarak kabul edilmiştir."*⁵⁴⁹

Yeni kurulan hükümetin açıkladığı bu dış politika yaklaşımı ile önceki dönemden farklı bir dış politika stratejisinin izleneceği görülmektedir. 1960'lara kadar izlenen tek yönlü dış politika, 1960'larla birlikte yerini çok yönlü dış politikaya bırakacağının işaretlerini vermeye başlamıştır.

Türk dış politikasında II. Dünya Savaşı sonrası izlenen Batı yönlü dış politika, bu dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte çok yönlü dış politikaya doğru kaymıştır. 1960'lı yıllarla birlikte Türk dış politikasını etkileyen füzeler krizi, petrol

⁵⁴⁶ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2000, Cilt 16, Sayı 48, s. 870.

⁵⁴⁷ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu, 1960-1980", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 657.

⁵⁴⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 785; Gönübol, vd., **a.g.m.**, s. 323.

⁵⁴⁹ Gönübol, vd., **a.g.m.**, s. 323.

krizi, Kıbrıs sorunu, silah ambargosu ve dış politikada yalnız kalınması, dış politika söyleminde önemli değişimleri meydana getirmiştir.

1960-1980 yılları arasında Türk dış politikasında en önemli konu olan Kıbrıs sorunu ile Yunanistan-Türkiye arasındaki ilişkiler, sık sık savaş noktasına gelmiştir. ABD ile ilişkilerin de Kıbrıs sorunu nedeniyle bozulmasıyla birlikte, tek yönlü dış politikadan çok yönlü dış politikaya yönelme gerçekleşmiş ve SSCB, Orta Doğu devletleri ve Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

Türk dış politikasını yıllara ayırırken 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale başlangıç olarak kabul edilmiş ve 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahaleye kadar bir dönem olarak ele alınmıştır.

3.3.1. ABD ile İlişkiler

1960-1980 yılları arasında Türkiye-ABD ilişkilerini belirleyen en önemli konular Jüpiter füzeleri krizi, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu ve 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra 1975-1978 yılları arasında uygulanan silah ambargosu olmuştur. Bu meseleler Türk dış politikasında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. ABD ile olan gelişmeler, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'yle ve Orta Doğu devletleriyle ilişkileri yeniden değerlendirmesine sebep olmuştur.⁵⁵⁰

1960'lı yılların başlarında, Küba krizinin ardından İzmir Çiğli'ye konuşlandırılmış olan Jüpiter füzelerinin, Türkiye tarafının bilgilendirilmeden sökülmesi, dış politikanın ABD'nin tekelinde olduğuna yönelik ortaya çıkmış olan hoşnutsuzluğun artmasına ve kamuoyunun, Amerika'ya yönelik eleştirilerini alevlendirmesine neden olmuştur. Ayrıca füze krizi, Ankara yönetimine, Washington'un vereceği bir kararın Türkiye'nin güvenliğini ve hatta varlığını tehlikeye atabileceğini fark ettirmiştir.⁵⁵¹

Füzeler kriziyle beraber, Türk dış politikasında tek yönlü hareket etmenin ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini sadece Washington yönetimine bağlamanın problemli

⁵⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 819.

⁵⁵¹ Vâli, a.g.e., s. 129.

bir dış politika stratejisi olduğu düşüncesi, Türkiye'deki dış politika yapımcıları arasında yerini almıştır.⁵⁵² Dolayısıyla, ABD haricindeki devletlerle de yakın ilişkiler içinde olunması gerektiği düşüncesini ortaya koyan bu olay, 1960'lı yıllarla birlikte, Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçişi hızlandırmıştır.⁵⁵³

Jüpiter füzeleri krizi ile 1964 Kıbrıs krizi, Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilemesi için katalizör olarak kabul edilebilirse de, tepkiyi tetikleyen spesifik olay, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubu olmuştur.⁵⁵⁴

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'un Zürih-Londra Anlaşmaları kapsamında kabul edilen 1960 Kıbrıs Anayasası'nı 1963 yılının sonlarına doğru reddettiğini açıklamasının ardından, Kıbrıslı Türklerin kaderi, Türkiye'de derin endişelere neden olmuştur. Bu nedenle, 1964 baharında birkaç kez Ankara hükümeti Kıbrıs adasına askeri müdahaleyi düşünmüş⁵⁵⁵ ve bu gerekçeyle Meclis'ten adaya askeri müdahalede bulunma yetkisini almıştır.

Bu kapsamda Türk hükümetinin, Amerikan büyükelçisine yaklaşan askeri operasyon hakkında uyarı vermesi, Başkan Johnson'ın mektubunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁵⁶ Türk dış politikasında, "Johnson mektubu" krizi olarak yer alan bu mektup, özelde Türk-Amerikan ilişkilerini ve genelde ise Türk dış politikasını uzun yıllar etkilemiştir. Bu mektubun genelde Türk dış politikasında etkisi, Ankara yönetiminin çok yönlü dış politika stratejisine yönelmesine ve Sovyetler Birliği ile Üçüncü Dünya ülkeleriyle en alt seviyede tuttuğu siyasal ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesine önemli bir gerekçe olmuştur.⁵⁵⁷ Özelde Türkiye-ABD ilişkilerinde ise en önemli etkilerinden biri Ankara yönetimi ile Washington yönetimi arasında imzalanan "ikili anlaşmaların" ıslah edilmesi yönünde Türkiye'den gelen istek olmuştur.

⁵⁵² Balcı, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁵³ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1960-1980", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 684.

⁵⁵⁴ Vâli, *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁵⁵ *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁵⁶ *a.g.e.*, s. 129-130.

⁵⁵⁷ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1960-1980", s. 689-690.

Türkiye'nin NATO'ya girmesinin ardından, Türkiye ile ABD arasında doksanın üstünde "ikili antlaşmalar" imzalanmıştır. Bu antlaşmalar genel olarak, Türk topraklarında ABD'ye sağlanan üs ve tesisler ile Türkiye'de bulunan Amerikan personelinin sahip olacağı yetkiler ve ayrıcalıklar üzerine olmuştur. Bu personellere verilen ayrıcalıklar, zamanla, Türkiye'nin egemenlik haklarına ters düşecek seviyede genişletilmiştir.⁵⁵⁸

1965 yılının Ekim ayında iktidara gelen Süleyman Demirel hükümeti, kamuoyunda oluşan baskı üzerine Amerikan personelinin statüsünün düzenlenmesi ve çok sayıda imzalanan ikili antlaşmaların tek bir metinde birleşmesi için ABD'ye nota göndermiştir. Bu kapsamda iki ülke arasında görüşmeler başlamış ve bu görüşmeler sonucunda 3 Temmuz 1969 tarihinde Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (OSIA) imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'de bulunan üslerin, yalnızca NATO kapsamında operasyonlar için kullanımına izin verilmiş ve alan dışı kullanımlarına izin verilmemiştir. Bu üslerin ve tesislerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu belirtilmiş ve bunların denetim yetkisinin Türkiye'ye verilmesinin yanı sıra, Türkiye, bu üslerin kullanımında sınırlandırma getirebilme hakkına da sahip olmuştur.⁵⁵⁹ Ayrıca Türkiye'de bulunan Amerikalı personellerin görev ve yetkileri Türkiye'nin egemenliği ile uyum sağlayacak şekilde belirlenmiş ve kontrol altına alınmıştır.⁵⁶⁰

Uluslararası sistemde ABD'nin girişimlerini sorgusuz destekleyen Türk hükümeti, bu gelişmelerin ardından, Türkiye'nin çıkarlarına ve amaçlarına göre girişimlerde bulunmaya başlamıştır.⁵⁶¹ Bu çerçevede 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerini destekleyen Ankara, İncirlik üssünün ABD'nin İsrail'e yardım etmek için kullanmak istemesine izin vermemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uyuşturucu kullanımıyla mücadele eden ABD, haşhaş ekiminin yasaklanması için girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, 1971 yılında Anadolu'daki çiftçiler için önemli bir geçim kaynağı olan haşhaşın, eroinin hammaddesi olmasından dolayı, Türkiye'den haşhaş ekiminin tamamen

⁵⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 822-823.

⁵⁵⁹ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1960-1980", s. 693-698; Balcı, a.g.e., s. 145.

⁵⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 823.

⁵⁶¹ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1960-1980", s. 690.

yasaklanmasını istese de dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, seçmenlerin desteğini alabilmek için bu isteği reddetmiş ve ABD’den gelen baskılara uzun süre dayanmıştır. Bu mesele Türkiye ile ABD arasında bir krize neden olmuştur.⁵⁶²

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin 12 Mart 1971 günü muhtıra vererek Demirel hükümetini düşürmesi ile Nihat Erim başkanlığında kurulan yeni hükümet, haşhaş üretimini tamamen yasaklamıştır. Ardından, 1973 yılının Ekim ayında yapılan seçimler sonucunda CHP ve Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonunda Bülent Ecevit’in Başbakanlığında kurulan hükümet, 1 Temmuz 1974 tarihinde haşhaş üretiminin serbest bırakıldığını açıklamıştır.⁵⁶³ Bu karara çok sert tepki veren ABD, Türkiye’ye karşı ambargo uygulama kararı almıştır. 1974 yılında Türkiye’nin Kıbrıs’a harekât gerçekleştirmesinin ardından da ABD’nin Türkiye’ye yönelik ambargo kararı yürürlüğe girmiştir.

1974 yılında Kıbrıs’a askeri müdahalede bulunan Türkiye’nin bu müdahalede ABD silahlarını kullanmasına tepki gösteren Amerikan Kongresi, silah ambargosu uygulanmasına karar vermiştir. 5 Şubat 1975 tarihinde silah ambargosunun yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye’de ABD’ye karşı sert bir kamuoyu tepkisi oluşmuştur.⁵⁶⁴ ABD’nin silah ambargosu kararına, Demirel hükümeti tepki olarak, 1969 yılında imzalanan Savunma İşbirliği Antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiştir. Ayrıca, Türkiye’de bulunan bütün Amerikan üs ve tesislerine 25 Temmuz 1975 tarihinden itibaren el koyan Türk hükümeti⁵⁶⁵, bu tesislerin kontrol ve gözetimini de tamamen TSK’ya bırakmıştır.⁵⁶⁶

1978 yılında ABD Başkanı Jimmy Carter döneminde, silah ambargosu yasağının yürürlükten kaldırılmasının ardından iki devlet arasında yeni bir anlaşmanın yapılması için 1979 yılında görüşmeler başlamıştır. Bu kapsamda, 29 Mart 1980 tarihinde üs ve tesislerin statüsünü belirleyen Savunma Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) imzalanmıştır. Ancak, Türkiye’de askeri müdahalenin gerçekleşmesinden dolayı, 1 Şubat 1981’de antlaşma yürürlüğe girebilmiştir.

⁵⁶² Daha detaylı bilgi için bkz. Haydar Çakmak, “Haşhaş Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)*, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 135-143; Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1960-1980”, s. 701-702.

⁵⁶³ Çakmak, *a.g.m.*, s. 141-143; Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1960-1980”, s. 703.

⁵⁶⁴ Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 282.

⁵⁶⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 824.

⁵⁶⁶ Balcı, *ag.e.*, s. 171.

Yürürlüğe giren bu antlaşma ile Türkiye, üs ve tesisler üzerinde egemenlik haklarını tam manası ile gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁷

3.3.2. Kıbrıs Sorunu

1960 yılında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan Zürih ve Londra antlaşmaları doğrultusunda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesine rağmen Rumların, Türklere yönelik saldırgan tavırları devam etmiştir.⁵⁶⁸

Bu doğrultuda, 30 Kasım 1963 günü Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios, 1960 Kıbrıs Anayasası'nın değiştirilmesini ilgili garantör devletlere ve Türk kesimine teklif etmiştir. Bu teklifi Ankara yönetimi, 6 Aralık'ta yayımlanan bir bildiriyle reddetmiştir. Makarios'un anayasayı değiştirme teklifi ve bu teklifin reddi ile ortaya çıkan gerilimli ortam, Kıbrıs adasında toplumlararası çatışmalara neden olmuştur. Bu çatışmaların yayılması sonucu, Türklere ait köylere yapılan saldırıların ardından, 1960 Antlaşması doğrultusunda adada bulunan Türk askeri güçlerinin Lefkoşa-Gönyeli hattını oluşturarak Türk tarafını bir yerde toplamasıyla iki ayrı bölge meydana gelmiştir.⁵⁶⁹

24 Aralık 1963 tarihinde, Kıbrıs adasındaki Rumların Türklere yönelik saldırılarının ardından, Kıbrıs'a müdahalede bulunmayı düşünmüş ve hazırlıklara başlamıştır. Ayrıca bu sırada Yunanistan ile İngiltere'ye nota göndererek adadaki çatışmaların engellenmesini istemiştir. Bu gelişmelerin ardından üç garantör devlet, 15 Ocak 1964 tarihinde Londra Konferansı'nı gerçekleştirmişlerdir. Bu konferansta bir sonuca varılamaması üzerine İngiltere, BM Güvenlik Konseyine başvurmuştur. 4 Mart 1964 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi, adaya, BM Barış Gücünün gönderilmesine karar vermiştir. Ancak, Barış Gücünün adada çatışmaları

⁵⁶⁷ a.g.e., s. 173-174; Armaoğlu, a.g.e., s. 824.

⁵⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 787; Balcı, a.g.e., s. 137.

⁵⁶⁹ Gönlübol, vd., a.g.m., s. 376; Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 723.

engelleyememesi üzerine 16 Mart 1964 tarihinde toplanan TBMM, adaya müdahalede bulunma yetkisini hükümete vermiştir.⁵⁷⁰

Adada Rumların silahlanma faaliyetleri karşısında, 2 Haziran 1964 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu, adaya müdahalede bulunma kararı almıştır. Bu kapsamda Türk hükümeti 7 Haziran için Kıbrıs'a müdahalede bulunmaya hazırlanırken, 5 Haziran günü ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen sert ve tehdit içerikli mektup gündeme oturmuştur. "Johnson Mektubu" olarak bilinen bu mektupta, ABD Başkanı, Türkiye'yi açıkça uyarmış ve Kıbrıs'a müdahale durumunda, herhangi bir Sovyet saldırısı ihtimali ortaya çıkarsa, NATO'nun Türkiye'yi korumayacağını bildirmiştir. Bu mektup, Türkiye'nin herhangi bir girişimde bulunmasını engellemiş ve Kıbrıs harekâtının bir süre daha ertelenmesine neden olmuştur.⁵⁷¹

1965-1973 yılları arasında hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da istikrarsız olan ortam sebebiyle Kıbrıs meselesinde herhangi bir gelişme olmamıştır. Bu süreçte Yunanistan'da askeri darbe gerçekleşmiş, Türkiye'de ise koalisyon hükümetleri iktidara gelmiştir.

Atina'dan bağımsız bir politika izlemeye başlayan Makarios, 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan'daki Albaylar Cuntası tarafından darbeye indirilmiştir. Bu gelişmeler tüm dünyada tepkiye neden olurken, askeri müdahale hazırlıklarına başlayan Başbakan Ecevit, 20 Temmuz günü, Kıbrıs'a askeri müdahaleye başladıklarını dünya kamuoyuna açıklamıştır.⁵⁷² Kıbrıs Harekâtı'nın gerçekleşmesinin ardından aynı gün içerisinde toplanan BM Güvenlik Konseyi, ateşkes çağrısında bulunmuştur.⁵⁷³

ABD'nin baskısı ve Yunanistan'ın Batı Trakya'dan taarruza geçeceğine yönelik ortaya çıkan endişe, Ankara yönetiminin 22 Temmuz 1974 tarihinde ateşkesi kabul etmesine sebep olmuştur. Başbakan Bülent Ecevit, BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla, Yunanistan ve İngiltere ile Cenevre'de yapılacak olan konferansa

⁵⁷⁰ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 724-725; Armaoğlu, a.g.e., s. 787; Balcı, a.g.e., s. 138.

⁵⁷¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 788-789; Balcı, a.g.e., s. 138.

⁵⁷² Çiftçi, Tarih, Kimlik ve Eleştirel..., s. 281; Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 742; Balcı, a.g.e., s. 164.

⁵⁷³ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 743.

katılmayı kabul etmiştir. Bu çerçevede 25-30 Temmuz tarihleri arasında süren Birinci Cenevre Konferansı, Dışişleri Bakanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir.⁵⁷⁴

Beş gün süren bu konferans sonucunda 30 Temmuz'da kabul edilen protokolle neredeyse tüm isteklerini Türkiye kabul ettirmiştir. İmzalanan Cenevre Deklarasyonu'na göre Türkiye, Kıbrıs Harekâtı'nın hukuksal ve meşru olduğunu, Kıbrıs'ta iki toplumun varlığını ve Kıbrıs Türk toplumunun özerk olduğunu kabul ettirmiştir.⁵⁷⁵

Birinci Cenevre Konferansı'nın ardından gerçekleşen İkinci Cenevre Konferansı'ndan hiçbir sonuç alınamamasının yanı sıra, 30 Temmuz 1974 tarihli Cenevre Deklarasyonu'na rağmen Yunan ile Rum kuvvetlerinin adadaki kuşatmaları kaldırmaması ve ateşkese uymamaları üzerine Türk heyeti, 14 Ağustos günü müzakereyi keserek, aynı gün İkinci Kıbrıs Harekâtı'na başlamışlardır.⁵⁷⁶

14-16 Ağustos tarihleri arasında ilerleyen Türkiye, TSK'nın yeni sınırlara kavuşmasının ardından ateşkes ilan ederek askeri harekâtı durdurmuştur. Türkiye'nin görüşmeler sürerken adaya ikinci kez müdahalede bulunması dünya kamuoyu tarafından ilk müdahale gibi olumlu karşılanmamış ve bu harekât Türk dış politikasında uzun süre etkisini göstererek bazı sorunlara neden olmuştur.⁵⁷⁷

1974 Harekâtlarının ardından Kıbrıs adasının %40'ına yakın bir alana sahip olan Türk kesimi, 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurmuştur. Kıbrıs adasının iki bölgeyi bir federasyon olması savını savunan Türkiye ve Türk kesimi, ilk adımını atmış ve böylece Devlet Başkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve diğer kuruluşlarıyla bağımsız bir ülke olmaya yaklaşan siyasal bir varlık olarak meydana gelmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Umut Arık, "Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs Krizi", **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 127.

⁵⁷⁵ Bkz. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 744-746.

⁵⁷⁶ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 576-577.

⁵⁷⁷ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 747-748; Balcı, a.g.e., s. 166-167.

⁵⁷⁸ Gönübol, Kürkçüoğlu, "1973-1983 Dönemi", s. 578.

3.3.3. Yunanistan ile İlişkiler

1960-1980 yılları arasında Yunanistan ile ilişkiler, 1974 yılına kadar Kıbrıs meselesi etrafında dönerken, 1974 yılından sonra Ege Denizi üzerinde, iki devlet arasında kıta sahanlığı, hava kontrol sahası, karasularının genişliği, adaların silahlandırılması gibi sorunlar olmuştur.⁵⁷⁹

3.3.3.1. Karasuları sorunu

Yunanistan ile Türkiye arasındaki karasuları Lozan Antlaşması'nda 3'er mil olarak çizilmiştir.⁵⁸⁰ 1936 yılına gelindiğinde Yunanistan'ın karasularını 3 milden 6 mile çıkarttığını duyurmasına rağmen ikili ilişkilerin bu dönemde iyi olmasından dolayı herhangi bir tepki gösterilmemiştir. Ancak; 1964 yılına gelindiğinde ikili ilişkilerin bozulmasının ardından Türkiye, mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde karasularını 3 milden 6 mile çıkardığını duyurmuştur.⁵⁸¹

Yunanistan'ın Ege Denizi'nde petrol bulması ile Ege'nin öneminin artmasının ardından Yunanistan, karasuları genişliğini 6 milden 12 mile çıkarmayı düşünmeye başlamıştır. Bu gelişmenin ardından Yunanistan, Ege'de bulunan adalarına da bu genişliği uygulamayı düşünmüştür. Böyle bir girişim, Türkiye'nin güvenlik sorununu ortaya çıkarırken, aynı zamanda Ege Denizi'nden de daha az ekonomik fayda sağlamasına neden olacaktır. Ayrıca bu durum, Ege Denizi'nin bir Yunan gölü haline gelmesine neden olmakta ve Türkiye'nin Ege'den geçmekte olan bir gemisinin Yunanistan sınırlarına girmemesi neredeyse imkânsız hale gelecektir.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 833.

⁵⁸⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 98.

⁵⁸¹ Cem Karadeli, "Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1976)", **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 146.

⁵⁸² Gönübol, Kürkçüoğlu, "**1973-1983 Dönemi**", s. 581.

3.3.3.2. Hava sahası sorunu

1974 yılında Kıbrıs sorunuyla ortaya çıkan hava kontrol sahası konusundaki anlaşmazlık, FIR* (Flight Information Region) Hattı sorunu ile Yunan adaları üzerindeki milli hava sahasının yüksekliği sorunu olmuştur.⁵⁸³

ICAO (International Civil Aviation Organization-Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü) bölge toplantısına katılan Yunanistan ve Türkiye, Ege Denizi'nin üzerinden uçan bütün uçakların, uçuş bilgilerini Atina kontrol kulesine bildirmelerine karar vermiştir.* 1974 yılına gelindiğinde yaşanan Kıbrıs sorunu ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin gergin bir hal almasından dolayı FIR Hattı bir sorun haline gelmiştir. 1952 yılında kabul edilen FIR antlaşmasına göre, Ege Denizi üzerinden gelen uçaklar, Türkiye'nin karasularına girerken, yani birkaç dakika öncesinden İstanbul kontrol kulesine bilgi verecektir. Bu durum, Türkiye'yi savunmasız bırakmasından dolayı 6 Ağustos 1974 tarihinde 714 sayılı NOTAM (Notice To All Airmen-Bütün Havacılara Tebliğ) yayımlayan Türk hükümeti, Ege hava sahasını kuzeyden güneye ortadan bir çizgi ile ikiye ayırmış ve bu çizginin doğusuna geçecek olan askeri uçaklarda dahil tüm hava ulaşım araçlarının önceden İstanbul kontrol kulesine uçuş bilgilerini vermeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu gelişmenin ardından, 13 Eylül 1974 günü 1157 sayılı NOTAM yayımlayan Yunan hükümeti, Ege hava sahasının tehlikeli hale gelmesi sebebiyle Ege Denizi üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapattığını bildirerek bütün hava trafiğini durdurmuştur. Bu sorun, 22 Şubat 1980 yılında Yunanistan'ın NATO'ya yeniden girmesinin ardından iki ülkenin de yayımladığı NOTAM'ı kaldırması ile çözülmüştür.⁵⁸⁴

Bir ülkenin toprağı ve karasuları üzerinde yükselen hava sütununa hava sahası denir. 6 Eylül 1931'de Yunanistan'ın hava sahasını 3 milden 10 mile

---

* FIR (Flight Information Region-Uçuş Bildirim Bölgesi), sivil havacılık uçuşlarının güvenliğini sağlamak için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü çerçevesinde kurulan ve yine bu örgüt tarafından sınırları onaylanan, içerisinde arama-kurtarma, uçuş bilgisi ve ikaz sistemlerinin sağlandığı bir hava sahasıdır. (Fırat, **“Yunanistan’la İlişkiler, 1960-1980”**, s. 760.)

⁵⁸³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 838.

* ICAO'nun üyesi olan Orta Doğu bölgesi devletlerinin Ege Denizi'nde uçuş güvenliğinin sağlanması için 18 Ekim 1950 - 4 Kasım 1950 tarihleri arasında İstanbul'da yaptığı toplantıda FIR Hattı sınırı belirlenmiş ve Paris'te 1952 yılında yapılan Üçüncü Avrupa Bölgesel Seyrüsefer Antlaşması'nda Yunanistan'a bırakıldığı kabul edilmiştir.

⁵⁸⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 838-840.

çıkarmasına 1974 yılında Türkiye karşı çıkmıştır. Yunanistan bu olay üzerine, hava sahasını karasuları gibi 6 mil olarak kabul edeceğini bildirmiştir.⁵⁸⁵

3.3.3.3. Kıta sahanlığı sorunu

1 Kasım 1973 tarihinde Türkiye'nin resmi gazetesinde yayımlanan Ege Denizi'nde kıta sahanlığında ve Türk karasuları dışında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) petrol arama ruhsatının verilmesi,⁵⁸⁶ Yunanistan ile kıta sahanlığı problemini ortaya çıkarmıştır.

Türk hükümetinin, Ege Denizi'nde Temmuz 1976 tarihinde, araştırmalar yapmak için Sismik-1 araştırma gemisinin hazırlandığını duyurmasının ardından iki ülke arasında ilişkiler gerilmeye başlamıştır. 6 Ağustos 1976 tarihinde Ege Denizi'nde çalışmaya başlayan Sismik-1 araştırma gemisi, Türkiye tarafından uluslararası sular olarak kabul edilen alanda araştırma yaparken, Yunanistan bu alanı kendi kıta sahanlığı içinde kabul etmiştir. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler 1976 yılında, savaş konumuna yakın duruma gelmiştir.⁵⁸⁷

Yunanistan, 10 Ağustos 1976 tarihinde konuyu Uluslararası Adalet Divanı ile BM Güvenlik Konseyi'ne getirmiştir. Ancak Güvenlik Konseyi'nin kararı, bu sorunun Divan'a götürülmesi yönünde olmasının ardından Divan'dan da yetkisizlik kararının çıkmasının ardından iki ülke görüşmelere başladıysa da bir sonuç alınamamıştır.⁵⁸⁸

3.3.3.4. Adaların silahlandırılması

1960'lı yıllarda adaların silahlandırılması konusu gündeme gelmiş ve 1969 yılında ilk kez Yunanistan, adaları silahlandırma hakkının Montreux Boğazlar Sözleşmesi kapsamında var olduğunu açıklamıştır. 1974 yılında Kıbrıs

⁵⁸⁵ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 758-759.

⁵⁸⁶ "1 Kasım 1973 Kararnameler", T.C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14699.pdf>, s. 29, Erişim Tarihi: 23.03.2021.

⁵⁸⁷ Karadeli, a.g.m., s. 149.

⁵⁸⁸ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1960-1980", s. 757; Karadeli, a.g.m., s. 150.

Harekâtı'ndan sonra adaların silahlandırılması konusu iki ülke arasında önemli bir sorun olmuştur. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden dahil olmasının ardından iki ülke arasında bu sorun krize dönüşmüştür.⁵⁸⁹

3.3.4. Bağlantısızlar ve Orta Doğu ile İlişkiler

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin bölgesel ölçekli, çevre ülkesi olmayı seçerek stratejik tercihini kullanmıştır. Bu dönemde kaçınılmaz olarak görülen bu tercih, eksen dışında olan bölgelere ve ülkelere yönelik uygulanan dış politikanın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu kapsamda, Batı ittifakı dışında kalan Afrika ve Asya ülkeleriyle ilişki kurmayan Türkiye, bu durumun olumsuz neticeleriyle ilerleyen zamanlarda karşılaşmıştır.⁵⁹⁰ 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan bu sonuçlar Kıbrıs meselesi, Johnson Mektubu ve silah ambargosunda kendisini göstermiştir.

Bu kapsamda 16 Aralık 1965 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs meselesiyle ilgili yapılan oylamada, Türkiye'nin yalnız kalmasının ardından dış politikasında yaptığı önemli değişimlerle Arap ülkeleriyle kültürel, ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca, 1965 yılında yapılan seçimlerle iktidara gelen Adalet Partisi (AP) ile kurulan Süleyman Demirel hükümeti, hükümet programında öncelikle Orta Doğu devletleri ve Asya ile Afrika devletleriyle çok yönlü bir dış politika izleyeceğini belirtmiştir.⁵⁹¹

BM'de yapılan toplantıda, tek yönlü ve ABD eksenli dış politika izlemenin uluslararası sistemde kendisini yalnızlığa ittiğini açık bir şekilde gören Demirel hükümeti, çok boyutlu dış politika izleyeceğini belirtmiştir. Bu gelişmelerin ardından gerçekleşen 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda açık bir şekilde, Arap devletlerini destekleyen açıklamalarda bulunan Demirel hükümeti, bu ülkelere gıda, giyecek ve ilaç yardımında bulunmuştur. Ayrıca Türk hükümeti, savaş sırasında Araplara karşı üslerin kullanılmayacağını açıklayarak, ABD'nin İsrail'e yardım amaçlı

⁵⁸⁹ Balci, a.g.e., s. 170.

⁵⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, (82. Baskı), İstanbul 2013, s. 71.

⁵⁹¹ Fırat, Kırkcıoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980", s. 788.

kullanmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra BM’de yapılan müzakerelerde, Arap ülkelerinin tezlerini destekleyen Türk hükümeti, Arap devletlerinin lehine oy vermeye önem vermiş ve İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi tezini savaş döneminden beri savunmaya başlamıştır.⁵⁹²

1967 Savaşı’nın ardından, Arap devletleri ile İsrail arasında yaşanan sınır olayları karşısında Türkiye, İsrail’i protesto eden bir yaklaşım sergilemiştir. Türkiye’nin Arap-İsrail sorununda sergilediği bu yaklaşım, Arap ülkeleriyle karşılıklı resmi ziyaretlerde ve diplomatik ilişkilerde önemli bir artışın olmasını sağlamıştır. Gerçekleştirilen bu ziyaretlerin hemen ardından yayımlanan bildirilerde, Türkiye’nin İsrail’e karşı Arap ülkelerinin savını desteklemesinin yanında, Arap ülkeleri de Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin savına yaklaşmışlardır.⁵⁹³

Türkiye, 1973 yılında meydana gelen petrol kriziyle birlikte, Arap devletleriyle önemli ölçüde, ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1973 yılının Ekim ayında ortaya çıkan Arap-İsrail Savaşıyla birlikte OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ülkelerinin* İsrail’e destek veren ülkelere petrol ambargosu uygulamaya başlamasının ardından gerçekleşen petrol fiyatlarındaki artış, Türk ekonomisinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bu sebeple Arap devletleriyle ilişkilerini en üst seviyede tutan Türk hükümeti, dışa bağımlı bir ülke olması sebebiyle ihtiyaç duyduğu petrol ithalatında ortaya çıkan dış ticaret açığını gidermeyi, petrol krizinin olumsuz havasını azaltmayı ve Arap devletleriyle ticaretini geliştirerek dış ticaretini artırmayı amaçlamıştır.⁵⁹⁴

1973 Arap-İsrail Savaşı’nda açıkça Arap devletlerini destekleyen Türkiye, İncirlik üssünün İsrail’e yardım amaçlı ABD tarafından kullanılmasına izin verilmeyeceğini açıkladıktan sonra, Arap devletlerine yardım götüren Sovyet

⁵⁹² Armaoğlu, a.g.e., s. 847; Balcı, a.g.e., s. 153-155; Fırat, Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980”, s. 790.

⁵⁹³ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “1965-1973 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 536-537.

* İran İslam Cumhuriyeti, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezuela, Katar, Endonezya, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Ekvador.

⁵⁹⁴ Balcı, a.g.e., s. 175-176; Fırat, Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980”, s. 794-795.

uçaklarına hava sahasını açmıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımına karşılık OPEC ülkeleri, Türkiye'yi petrol ambargosundan muaf tutmuştur.⁵⁹⁵

Ayrıca 1969 yılında kurulan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ne ilk zamanlar alt düzeyde katılırken, 1970'li yılların yarısından itibaren üst düzey seviyede, bütün toplantılarına katılmaya başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye, bu örgütle birlikte Afrika, Asya ve Orta Doğu devletleriyle dış ticaretini geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁶

İslam Zirvesi'ne katılmasıyla Türkiye, Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin ötesinde, dış politikada ABD eksenli dışında yeni stratejilerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

3.3.5. SSCB ile İlişkiler

1960'lı yılların ilk başlarında Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek ve barışçıl ilişkiler oluşturmak için birçok adım atmasına rağmen, bu dönemdeki Türk hükümetleri tarafından bu istekler kibarca reddedilmiştir.

1964 yılında gerçekleşen ve Türk dış politikasını uzun yıllar etkileyecek olan Johnson Mektubu, Türkiye ile ABD ilişkilerinde önemli değişimlere neden olurken, bu değişimler, Sovyetler Birliği ile ilişkileri de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kapsamda, iki ülke arasında 1964 yılından itibaren üst seviye ziyaretler gerçekleşmiş ve bu ziyaretler sırasında önemli ekonomik adımlar atılmıştır. Ayrıca Türkiye, SSCB ile ilişkilerini geliştirirken, karşılıklılık ilkesine önem vermiştir. Kısaca, Türkiye SSCB'den karşılık bulduğu sürece ilişkilerini devam ettirmiştir.⁵⁹⁷

1964-1979 yılları arasında, ABD eksenli izlenen dış politikanın olumsuz yönlerinin ortaya çıkması, Batı ile ilişkilerin olumsuz havada olması, yaşanan ekonomik sorunlarda beklediği desteği alamaması, Kıbrıs meselesinde uluslararası konjonktürde yalnız kalması ve detant döneminin etkisi ile Türk hükümetleri, SSCB ile ilişkileri geliştirmeye odaklı bir dış politika izlemiştir. Ancak; 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a saldırısı ve 1980 askeri müdahalesi ile kurulan yeni

⁵⁹⁵ Fırat, Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980", s. 795.

⁵⁹⁶ Sarıay, a.g.m., s. 872.

⁵⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 828-830.

hükümetin, Batı ile yakın ilişkiler yürütmesi sonucu 1979 yılından sonra ilişkiler de bozulmaya başlamıştır.

3.3.6. 1960-1980 Dönemi Dış Politika Söylemi

Yeni kurulan ülkenin bağımsızlığına önem veren Atatürk, tam bağımsız bir dış politika temeli üzerine “Kemalist söylem”i şekillendirmiştir. Atatürk’ün tam bağımsız bir dış politikadan kastı siyasi, ticari, askeri, adli, ekonomi ve her konuda bağımsız karar verebilmek olmuştur.

1960’lı yıllarda ortaya çıkan Johnson Mektubu, ambargolarla karşılaşılması, füze krizi sorunu ve Kıbrıs Barış Harekâtı, Ankara’nın ABD’den uzaklaşmasını ve daha bağımsız bir dış politika izlemesini sağlamıştır. Demokrat Parti dönemiyle birlikte izlenen ABD yanlısı bir dış politikadan, bu dönemde geri adım atılmış ve bağımsız, çok yönlü bir dış politika geliştirilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, 1950’li yıllarda ABD ile imzalanan ikili antlaşmalar, tek bir antlaşma altında toplanmış ve bu antlaşmada, Türkiye’nin çıkarları güvence altına alınmıştır.

1960-1980 dönemini incelediğimizde, ABD’nin tehditkâr uyarılarına ve silah ambargosuna, Batılı devletlerin karşı çıkmasına, NATO’nun Sovyetler’e karşı Türkiye’nin güvenliğini korumayacağı yönündeki tehditlere ve uluslararası konjonktürde yalnız kalmasına rağmen, Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiş ve bağımsız bir dış politika hayata geçirilebilmiştir.

Bu dönemde, dış politikada bağımsız kararların verilmesi, “Kemalist söylem”in bağımsızlık ilkesiyle benzerlik taşımakta ve ülkenin kendi çıkarlarını ön planda tutan bir söylem olmuştur.

Milli Mücadele sonrası dönemde “Kemalist söylem”, dış politikada çok yönlü ve dengeye dayalı bir dış politika izlemiştir. Bu kapsamda, Batı’ya karşı Doğu ve Doğu’ya karşı Batı’ya yakınlaşarak dengede ve çok yönlü bir dış politika stratejisi uygulanmıştır.

1960-1980 döneminde de, Batıya karşı Rusya ve Orta Doğu ile yakınlaşarak hem denge politikası hem de çok yönlü dış politika izlenmiştir. Aynı zamanda, Batıya bağımlı hale gelen dış ticarete, Rusya ve Orta Doğu devletleriyle yakınlaşarak denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, barış hareketiyle birlikte dış politikada yalnız kalan Ankara, Batı'ya karşı ve iki kutuplu sisteme karşı Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkilere önem vererek denge politikasını sürdürmüştür. Ayrıca, 1960-1980 yıllar arası, Batı ve özelde ABD ekseninde izlenen dış politikadan çıkarak güç öncelikli bir dış politika izlenmiştir.

“Kemalist söylem”in çok yönlü dış politika stratejisi, Batı ve Doğu arasındaki denge politikası, dış politikada bağımsız hareket etmesi, komşularla iyi ilişkiler stratejisi, Demokrat Parti dönemi dış politika yapımcıları tarafından önemsenmemesine rağmen, 1960'lı yıllarla birlikte dış politika yapımcıları tarafından bu stratejiler, ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiş ve önemli ekonomik antlaşmalar imzalanmıştır.

Atatürk'ün Milli Mücadele dönemi askeri başarılarının yanı sıra önceliği, dış politikada sorunları, diplomatik yollarla çözmek olmuştur. Ancak, o dönemde diplomatik yollarla istediği karşılığı alamaması üzerine askeri yollara yönelmiştir. 1974 yılında hükümet, Kıbrıs meselesinin de barış yoluyla çözülmesi için uluslararası sistemde birçok diplomatik girişimlerde bulunmasına rağmen bir sonuç elde edememesi ve Kıbrıs Türklerine bölgede yapılan saldırıların durdurulmaması üzerine askeri harekât gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Türk hükümeti, Batılı devletlerden gelen baskılara ve uluslararası sistemde yalnız kalmasına rağmen barış harekâtını gerçekleştirmekten kaçınmamıştır.

1960-1980 yılları arasında dış politikada artan tehditlerin yanı sıra, içeride de, 1970'li yılların sonlarına doğru artan güvenlik sorunları, koalisyon hükümetlerin kurulması ve yılını doldurmadan bu koalisyon hükümetlerin istifa etmeleri, irticacıların ve sol hareketlerin güçlenmesi ile terör olaylarında artış meydana gelmesi sonucu ortaya çıkan anarşi ortamı, Ankara yönetiminin hem içeride hem de dışarıda güvenlik ağırlıklı politikalar izlemesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, yeni kurulan ülkede, içeride ortaya çıkan isyanların ve bununla birlikte iç tehdidin yanı

sıra ülkenin bağımsızlığını korumak amacıyla hem içeride hem de dışarıda güvenlikleştirme politikası izleyen “Kemalist söylem” ile benzer bir strateji izlenmiştir.

3.4. 1980-1990 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye’nin iç siyasetinde 1970’li yılların ikinci yarısında başlayan ve 1970 yılının ortalarında artış gösteren terör olaylarının artması, sol hareketler ile irticacıların güçlenmesi, iktidarda istikrarsızlık sorunu ve günde çok sayıda ölümlere neden olan anarşi ortamı Kemalist rejimi rahatsız etmeye başlamış ve 12 Eylül 1980, günü Genelkurmay Başkanı Kenan Evren önderliğinde askeri müdahalenin gerçekleşmesine neden olmuştur.⁵⁹⁸

Hükümet, eski deniz kuvvetleri komutanı Bülend Ulusu başbakanlığında, 21 Eylül günü kurulmuş ve ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak göreve Turgut Özal getirilmiştir.⁵⁹⁹ Askeri yönetim, ülke içinde mevcut olan sorunların tamamından siyasi partileri sorumlu görmüş ve 16 Ekim 1981 tarihli kanunla partileri feshederek, bazı parti yöneticileri ile parlamenterler hakkında beş veya on yıllık siyasal faaliyet yasağı getirmiştir.⁶⁰⁰

7 Kasım 1982 tarihinde yeni anayasanın kabul edilmesinden bir sene sonra, Aralık 1983 tarihinde yapılan seçimleri çoğu partinin yasaklı olması nedeniyle Anavatan Partisi (ANAP) lideri Turgut Özal kazanmış ve 1983 yılından 1989 yılına kadar başbakanlık görevini yürütmüştür. 1989 yılına kadar cumhurbaşkanlığı görevini devam ettiren Kenan Evren, yedi yıllık görevinin bitmesinin ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Turgut Özal kazanmış ve bu görevi 1993 yılında vefatına kadar devam ettirmiştir.

Bu müdahalenin lideri olan Evren, askeri müdahalenin ABD ve Avrupalı devletler tarafından tanınmaması endişesi taşımasından dolayı, müdahale günü

⁵⁹⁸ Bkz. Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 285; Gönübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 600.

⁵⁹⁹ İlhan Uzel, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1980-1990”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)*, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 39.

⁶⁰⁰ Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 290; 16.10.1980 Kanun, *T.C. Resmi Gazete*, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17486_1.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

yaptığı konuşmada dış politikaya değinmiş ve yeni yönetimin, Batı yanlısı dış politika izlemeye devam edeceğini ve Türkiye'nin daha önceden dahil olduğu örgütlerle ve kuruluşlarla ilişkilerin devam edileceğini açıklamıştır.

Yeni kurulan askeri yönetim ile başbakanlık görevine gelen Bülend Ulusu tarafından Milli Güvenlik Konseyi'nde okunan hükümet programı içerisinde yer alan dış politikada, “Kemalist söylem”in “*yurtta sulh cihanda sulh*” dış politika yaklaşımının benimseneceği ve hem iç hem dış politikada uygulanacağı dile getirilirken, aynı zamanda; bütün yabancı devletlerin iç işlerine karışılmayacağı ve saygı duyulacağı dile getirilmiştir. Yeni hükümet bu açıklamayla İran'da iktidara gelen yeni rejime de vurgu yapmıştır. Dahil olunan bütün örgütlerle ve kuruluşlarla ilişkilerin devam edileceğini ve geçmişte izlenen dış politikadan farklı bir stratejinin izlenmeyeceğini, ayrıca önceki hükümetlerin imzaladığı bütün antlaşmalara bağlı kalınacağını (ABD ile imzalanan, ancak yürürlüğe girmeyen SEİA) açıklamıştır. Batı ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilecek ve Avrupa Topluluğu (AT)'na üye olmak için görüşmelere devam edilecektir. Komşu ülkelerle ilişkilerin gelişmesi için çalışmalarda bulunulacağına, dış politikada var olan sorunların çözümü için adımlar atılacağına, Orta Doğu devletleriyle ilişkilere artan bir şekilde devam edileceğine yönelik açıklamada bulunmuştur.⁶⁰¹

1980 askeri müdahalesinden sonra Türkiye'de ideolojik inançların yerini, pragmatik yaklaşımlar almış ve dış politikada ekonomik çıkarlar öncelikli hale gelmiştir. Bu dönemde izlenen çok yönlü dış politika stratejisinde devletin ekonomik çıkarları önemli belirleyici konulardan biri olmuştur.⁶⁰²

1980-1990 yılları arası, 1987 yılına kadar askeri yönetim ile cumhurbaşkanlığı görevine gelen Kenan Evren'in dış politikada belirleyici aktörlerden olması sebebiyle Türk dış politikasını yıllara ayırırken 1980-1990 yılı ayrı olarak alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin kuruluşundan beri dış politikasının belirlenmesinde önemli olan konulardan biri de 1990 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı olmuştur. Körfez Savaşı, Türkiye'nin o dönemki dış politikasının

⁶⁰¹ 27 Eylül 1980 günü Milli Güvenlik Konseyinde Başbakan Bülend Ulusu tarafından okunan hükümet programı: 27 Eylül 1980, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt 1, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001004.pdf, Erişim Tarihi: 14.04.2021.

⁶⁰² Balcı, **a.g.e.**, s. 183.

belirlenmesinde önemli bir konu oluşturmakla birlikte, Güneydoğu Anadolu bölgesinde halen etkisini devam ettirmektedir. Bu nedenle, dış politikayı yıllara ayırırken, Körfez Savaşı da belirleyici rol olarak kabul edilmiştir.

3.4.1. ABD ile İlişkiler

1970’li yıllarda görülen yumuşama dönemi, 1979 yılında İran’da ABD ve Batı karşıtı ortaya çıkan rejim değişikliği ve aynı yıl içerisinde SSCB’nin Afganistan’ı işgali 1980’li yıllara girerken uluslararası sistemde önemli bir sarsıntıya neden olmuştur. Bu gelişmelerin ardından ABD’de 1980 yılında yapılan başkanlık seçimlerini Sovyetlere karşı sert bir politika izlenmesi gerektiğini savunan Ronald Reagan’ın kazanması ile yeniden iki taraf arasında sert politikalar izlenmeye başlanmıştır.⁶⁰³

Ortaya çıkan gelişmelerle, uluslararası sistemde yeniden gergin havanın oluşması, Türkiye’nin güvenlik endişesi sebebiyle, ABD’ye yakınlığını artırmasına sebep olmuştur. SSCB’nin Afganistan işgali, Türkiye’nin kuzeyinde yer alan bu devlete karşı güvenlik endişelerinin yeniden artmasına neden olmuştur.⁶⁰⁴

1970’li yıllarda Kıbrıs sorunu, Johnson mektubu, Yunanistan sorunu ve silah ambargosu nedeniyle ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerde soğuma meydana gelmiştir. 1980’li yıllara girerken meydana gelen gelişmeler üzerine Ulusu hükümeti, ABD ile olan anlaşmazlıkları çözmek için 29 Mart 1980 tarihinde imzalanmış olan SEİA’yı, 18 Kasım’da onaylayarak ilk adımı atmıştır.⁶⁰⁵ Beş yıllığına imzalanan bu antlaşma gereğince, Türkiye’ye yapılacak yardımların tamamının yapılmaması, Amerikan Kongresi’nin yardım rakamlarında kısımlara gitmesi Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Ayrıca, ABD ile Yunanistan arasında imzalanan antlaşma gereğince Türkiye’ye 10 yardım yapılırsa, Yunanistan’a da mutlaka 7 yardım yapılacaktır. Türkiye ise 7/10 oranından rahatsız olmuş ve kaldırılmasını istemekteydi.⁶⁰⁶

⁶⁰³ Gönlübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 598-599.

⁶⁰⁴ a.g.m., s. 605-606.

⁶⁰⁵ Sabit Dokuyan, Ruken Narbahçe, “Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), s. 2907.

⁶⁰⁶ Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel...*, s. 295.

Türkiye, İsrail ve Mısır'dan sonra ABD'den en çok yardım alan üçüncü ülke konumunda olmasına rağmen,⁶⁰⁷ 1980'li yıllarda Kıbrıs sorunu, Türkiye-Yunanistan ilişkileri sorunu, Ermeni sorunu ve ABD'den gelen yardımların Türkiye'nin beklentilerini karşılamaması ikili ilişkilerde sorunlara neden olmuştur.⁶⁰⁸

3.4.2. Batı ile İlişkiler

12 Eylül 1980 müdahalesi ile gelen askeri yönetim, bu girişiminin tanınması sorunuyla uluslararası sistemde karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin, daha önce katıldığı örgütlere ve üyesi olduğu kuruluşlara devamlılığın sağlanacağı yönünde açıklamalarda bulunulmuştur. ABD, askeri müdahale ile gelen Bülend Ulusu başbakanlığındaki yeni yönetime karşı tavır almazken, AT'de, yeni gelen yönetimi destekleyeceğini bildirmiştir. Ayrıca yeni kurulan hükümet, ekonomide de AT ile ABD'ye ihtiyaç duymaktaydı.⁶⁰⁹

AT'nin 1981 yılında Türkiye'ye yapılmasına karar verdiği yardım, ülkenin demokrasiye geçişine kadar Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından engellenmiştir. Ardından, 1981 yılında askeri yönetimin siyasi partileri kapatması, AP tarafından tepkiyle karşılanmış ve Türkiye'ye karşı sert bir tavır sergilenmiştir.⁶¹⁰

Ortak üye statüsü ile Türkiye'nin AT'ye tam üyelik için çabaladığı 1970'li yılların ardından, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin gerçekleşmesi ile ikili ilişkiler kesintiye uğramıştır. Bu süreçte Konsey ile Türkiye'nin üyeliği de askıya alınmış ve insan hakları ihlalleri odak noktası olmuştur. Buna rağmen, Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa, ABD'nin önünde yer almıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁷ Balcı, a.g.e., s. 190-191.

⁶⁰⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1980-1990", s. 50.

⁶⁰⁹ Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler, 1980-1990", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 83.

⁶¹⁰ İhsan D. Dagi, "Democratic transition in Turkey, 1980-83: the impact of European diplomacy", **Middle Eastern Studies**, 1996, 32:2, s. 125-129.

⁶¹¹ Ufuk Güldemir, **Teksas-Malatya**, Tekin Yayınevi, (1. Basım), İstanbul 1992, s. 167; Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin...**, s. 353.

3.4.3. Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

1980’li yılların ilk dönemlerinde Batı ile ilişkilerde yaşanan durgunluk, Türkiye’yi Orta Doğu’ya yakınlaştırmış ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek ve bu devletlerle ticaretini artırmak isteyen Türkiye, bu kapsamda, Filistin sorununa ek olarak, İsrail’in Golan tepelerini ilhak etmesini protesto ederek, İsrail ile ilişkilerini ikinci kâtip seviyesine indirmiştir.⁶¹² Bunun yanı sıra, bu dönemde, İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştiren Türkiye, 1981 yılında İKÖ Zirve Toplantısına ilk kez başbakan seviyesinde katılmıştır. Ardından, 1984 yılında yapılan Zirve Konferansına da cumhurbaşkanlığı seviyesinde katılmıştır.⁶¹³

1980’lerin ikinci yarısından itibaren dış politikada güvenlik kaygılarını ön plana çıkaran Türk hükümeti, komşu ülkelerle bu doğrultuda ilişkilerini yürütmüştür. Bu kapsamda, 1984 yılından itibaren Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerindeki odak noktası, Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan - PKK) aracılığıyla Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı bölgelerde gerçekleşen terör eylemleri olmuştur.⁶¹⁴

İran ve Irak ile olumlu havada ilişkilerini sürdüren Türk hükümeti, 1980 yılında başlayan ve 1988 yılında sona eren İran-Irak savaşında tarafsız kalmaya özen göstermiş ve bu ülkelerle ticari ilişkilerini artırmaya devam etmiştir.⁶¹⁵ 8 yıl süren bu savaşın genellikle güney tarafında gerçekleşmesi ile kuzeyde meydana gelen güç boşluğundan faydalanan Iraklı Kürtlere İran ve Suriye destek vermiştir. 1988 yılına gelindiğinde, kuzeyde yaşayan Kürtler, İran’ın desteğiyle Bağdat yönetimine karşı ayaklanma başlatmıştır. Saddam Hüseyin’in bu gelişmelerin ardından bölgede kimyasal silah kullanması ile Türkiye ve İran’a doğru yoğun bir göç meydana gelmiştir.⁶¹⁶

Yoğun bir şekilde Türkiye’ye göç eden Iraklı Kürtler, hem iç politikada hem de dış politikada önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Ülkede yaşanan

⁶¹² Gönübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 606; Armaoğlu, a.g.e., s. 851.

⁶¹³ Gönübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 607; Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1980-1990”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)*, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 128.

⁶¹⁴ Balci, a.g.e., s. 184.

⁶¹⁵ Gönübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 607; Balci, a.g.e., s. 204.

⁶¹⁶ Fırat, Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1980-1990”, s. 138.

ekonomik sorunlarda artışa neden olurken, ayrıca Kürt sorununun gündemde uzun yıllar kalmasına yol açılmıştır. Dış politikada ise Irak ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuş ve bozulan bu ilişkiler ticari ilişkilerin gerilemesi ile Türkiye'nin ekonomik sorunlarında artışa neden olmuştur. Aynı zamanda, Irak'ın kuzeyinden Kürtlerin göç etmesiyle boşalan yerlere PKK yerleşmeye başlamıştır.⁶¹⁷

3.4.4. Yunanistan ile İlişkiler

12 Eylül askeri müdahale süreci ile kurulan Bülend Ulusu hükümeti devam ederken, Yunanistan'da 21 Ekim 1981'de Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) lideri Andreas Papandreu hükümeti kurulmuştur. 1981 yılında iktidara gelen Papandreu, 1989 yılına kadar iktidarda olmuş ve dış politikanın belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'de de ANAP liderliğindeki Özal, 1983 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerle birlikte iktidara gelmiş ve 1989 yılının Ekim ayında yapılan seçimlere kadar başbakanlık görevini yürütmesinin ardından, Kasım 1989'dan 1993 yılına kadar da cumhurbaşkanlığı görevini yürüterek Türk dış politikasına yön vermiştir.⁶¹⁸

Özal, ekonomi temelli dış politika izlenmesini ileri sürerken, Türkiye'nin yıllardır dış politikada önünde engel olan belli konuların bu stratejiyle yeniden ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu konuların ilk sıralarında da Türk-Yunan ilişkileri ile Kıbrıs sorunu yer almaktadır. Özal'a göre bu sorunlara dar bakış açısıyla yaklaşılması nedeniyle, sorunların çözülememesinin yanı sıra, Batı ile de ilişkilerin gelişmesinde engel teşkil etmekteydi. Özal'ın dış politikada ve ikili ilişkilerde ekonomiye öncelik verilmesiyle birlikte siyasal sorunların ikinci sıraya düşeceğini ve gelişen ticari ilişkilerle bu sorunun çözüleceğini savunmasına rağmen, Yunanistan ile ilişkileri düzeltmek için izlediği bu dış politika söylemi başarılı olmamıştır.⁶¹⁹ Ayrıca, Yunanistan'ın AT üyeliği ile Türkiye'nin üyelik başvurusunda veto etme

⁶¹⁷ a.g.m., s. 139.

⁶¹⁸ Cem Karadeli, "Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1984)", **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 153.

⁶¹⁹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1980-1990", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 102.

hakkına sahip olması, 1987 yılından itibaren Turgut Özal'ın Yunanistan ile ilişkileri düzeltme çabalarında bulunmasına neden olan gerekçelerden biri olmuştur.⁶²⁰

1980 askeri yönetimi, ABD'den gelen ısrarların ardından hiçbir güvence almadan Yunanistan'ın, NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine izin vermiştir. Bu dönemde Yunanistan ve Türkiye'nin komuta kontrol alanını konuşmak için başlatılan görüşmeler, Yunanistan'da Papandreu'nun iktidara gelmesinin ardından yeniden kopma noktasına gelmiştir. Papandreu, önceki hükümetin yaptığı anlaşmanın, o hükümeti ilgilendirdiğini ve kendi kurduğu hükümeti ilgilendirmediğini açıklamış ve bu kapsamda komuta kontrol alanı konusunun görüşülmeyeceğini açıklamıştır.⁶²¹

İki ülke arasında 1980'li yıllarda en önemli sorun, Limni Adası'nın silahlandırılması konusu olmuştur. Lozan'a göre bölgenin silahtan tamamen temizlenmiş olması gerekmesine rağmen Yunanistan'ın NATO savunma programı bağlamında Limni adasının silahlandırılmasını önermesi, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu fikri reddetmiştir. Yunanistan ise Türk Boğazları'nın, Lozan Antlaşmasına göre silahsız olması gerekirken 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle beraber silahlandırıldığı için Ege adalarının da silahlandırılabilirliğini savunmuştur.⁶²² NATO'nun da Yunanistan'ın önerisini reddetmesi üzerine Yunan hükümeti, NATO'nun askeri tatbikatından çekilerek tepkisini göstermiştir.⁶²³

1976 Bern Antlaşması'na* göre Türkiye ve Yunanistan'ın kendi karasuları dışında petrol arama yasağının olmasına rağmen Yunanistan'ın Taşoz yakınlarında, kendi karasularının 2 mil uzağında, uluslararası sularda petrol sahası oluşturması, Türk hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durumun Bern Antlaşması ile iki ülkenin de belirlenmiş olan karasularının 6 milden yukarıya çıkartılması demek

⁶²⁰ Balcı, a.g.e., s. 198.

⁶²¹ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1980-1990", s. 105-106.

⁶²² Karadeli, "Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1984)", s. 155.

⁶²³ Balcı, a.g.e., s. 197.

* 1976 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Bern Antlaşması'na göre, her iki ülkede kendi 6'şar millik karasuları dışında, uluslararası sularda doğal kaynakları aramamakta anlaşmışlardır. Bu sorun, iki ülke arasında çözüme kavuşana kadar bu antlaşma sürecektir.

olduğunu açıklayan Ankara yönetimi, uluslararası sularda petrol sahası oluşturmayı düşmanca bir tutum olarak tanımlamıştır.⁶²⁴

Bu gelişmelerin ardından Türk hükümeti, 26 Mart 1987 tarihinde Sismik-1 gemisinin Kuzey Ege bölgesinde keşif ve araştırma faaliyetlerinde bulunması için açılmasına izin vermiştir. Ayrıca, bu gemiye Ege denizinde savaş gemilerinin eşlik etmesinin yanı sıra, Türk donanması da Ege’de savaş hazırlığına başlamıştır.⁶²⁵ İki ülkenin savaş noktasına gelmesi üzerine İngiltere ve ABD’nin girişimleriyle ortam durulmuştur.⁶²⁶

Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler, 1980’li yıllar boyunca sorunlar çerçevesinde ilerlemiştir. Yunan hükümetinde iktidarda olan Papandreu liderliğindeki PASOK yönetiminin Türkiye’ye karşıt olan tutumu, adaların silahlandırılması sorunu, FIR Hattı sorunu, Yunanistan’ın Yeni Savunma Kavramına göre Yunanistan’ın birincil tehlike kaynağı olarak Türkiye’yi görmesi, Yunanistan’ın NATO askeri kanadından çekilme kararı, Kıbrıs sorunu, Ege’de kıta sahanlığı sorunu ve bu sorunlara eklenen Batı Trakya’da yaşayan Türklere yönelik Yunan hükümeti tarafından yapılan baskılar, iki ülke arasındaki gergin ortamın artmasına neden olmuştur.⁶²⁷

3.4.5. SSCB’yle İlişkiler

1979 yılında Afganistan’ın işgali, 1980 yılında Türkiye’de gerçekleşen askeri müdahale ile yönetime gelen askeri iktidarın Sovyetlere karşı temkinli yaklaşmasına neden olmuş ve 1980-1983 yıllarında iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde durgunluk

⁶²⁴ Cem Karadeli, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1987)”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 160-161.

⁶²⁵ “Savaş Rüzgarları”, **Milliyet**, 27.03.1987, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AJ5e4MepZL52NtX01WyV1A_x3D_x3D_, Erişim Tarihi: 14.04.2021.

⁶²⁶ Karadeli, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1987)”, s. 164.

⁶²⁷ Angelos M. Syrigos, **The Status of the Aegean Sea According to International Law**, Sakkoulas/Bruylant, 1998, s. 178-179; Karadeli, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1987)”, s. 159; Gönübol, Kürkçüoğlu, “1973-1983 Dönemi”, s. 603.

dönemine girilmiştir. Bunun yanı sıra bu dönemde siyasi ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde durgunluk yaşanmamıştır.⁶²⁸

1980’li yıllardan itibaren Sovyetler Birliği’nin “ideoloji”den uzaklaşması, 1985 yılında yapılan iktidar değişikliği ile Mihail Gorbaçov’un gelmesi ve iki ülkenin de bu dönemde ekonomik alanda “yeniden yapılanma” çabaları taşıması sonucu, ilişkilerde önemli seviyede yumuşama gerçekleşmiş ve ekonomik işbirliğinin artmasının yanı sıra, siyasi ilişkilerinde artmasını sağlamıştır.⁶²⁹

3.4.6. 1980-1990 Dönemi Dış Politika Söylemi

1970’li yılların ikinci yarısında ülkede ortaya çıkan kaos ortamı, giderek artış göstermiş ve ülkenin iç politikasında güvenlik zafiyetinin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde İran’da gerçekleşen İslam Devrimi ve Sovyet Rusya’nın Afganistan’ı işgali ile ülkede ortaya çıkan sol hareketlerinin ve irtica hareketlerinin de artmasından rahatsız olan Kemalist rejim savunucusu ordu, içeride güvenliği sağlamak için askeri müdahale gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeler incelendiğinde, bu süreçte dış politikada meydana gelen gelişmelerin iç politikayı etkileyeceği korkusu, askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir.

1980 yılında iktidara gelen askeri yönetim, dış politikada “Kemalist söylem” ile benzer bir dış politika izleneceğine yönelik yaptığı açıklamalarla, dış politikaya yaklaşımlarını göstermiştir. Bu kapsamda, hükümet programında da “*yurtta sulh, cihanda sulh*” ilkesine yer veren askeri yönetim, “Kemalist söylem”in dış politikada önemli yaklaşımlarından biri olan “*başka ülkelerin iç işlerine karışmayacağız ve ülkelerin kendi iç politikalarına saygı duyacağız*” söylemi, askeri yönetimin yaptığı konuşmalarda da telaffuz edilmiştir.

1980-1990 döneminde iç politikada yaşanan güvenlik sorunu, dış politikanın belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. “Kemalist söylem”in “*yurtta sulh, cihanda sulh*” yaklaşımı ile iç politikanın, dış politikayı etkilemesi bu dönemde ki dış politika

⁶²⁸ Eren Tellal, “SSCB’yle İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 161-163; Hale, **Türk Dış...**, s. 283.

⁶²⁹ Tellal, “SSCB’yle İlişkiler, 1980-1990”, s. 163.

söyleminde dikkat çekmektedir. “Kemalist söylem”in dış politikasında güvenlik kaygılarının ön planda tutulması, bu dönemde de ön plana çıkmıştır. Atatürk dönemi dış politika kararlarında, iç politikada ortaya çıkan isyanlar ve sorunlar önemli bir yere sahip olmuştur. 1980-1990 dönemi dış politikasında alınan kararlarda da bu yaklaşım görülmüştür. 1979 yılında SSCB’nin Afganistan’a saldırısının ardından iktidara gelen askeri yönetim, güvenlik endişesi sebebiyle, ABD ile ilişkileri yakın tutarken, Orta Doğu bölgesi ile de ilişkileri artırmıştır.

“Kemalist söylem”in komşularla iyi ilişkiler politikasına güvenlik çerçevesinde yaklaşması, bu dönemde de tekerrür etmiştir.

Batı ile ilişkilere önem veren Ankara yönetimi, bu süreçte de AB ve ABD ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde dış politikada, Batılı devletlerle kurulan ilişkilerde ekonomik çıkarlar ön planda tutulmuş ve ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu yaklaşım, 1980-1990 dönemi Türk dış politikasının belirleyici söylemi olmuştur.

“Kemalist söylem”, belli bir ideolojide ya da dini çerçevede dış politikaya yaklaşılmasına karşı çıkmış ve pragmatik çıkarlar çerçevesinde dış politikaya yaklaşılmasını savunmuştur. Askeri yönetimin iktidara geldiği bu dönemde de “Kemalist söylem”in bu yaklaşımı üzerinden dış politikada ilerlenmiştir. Dolayısıyla, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımında görülen çok yönlü dış politika, bu dönemde de önemli ölçüde kendini göstermiş ve bu yaklaşımda, ekonomik çıkarlar da önemli bir belirleyici olmuştur.

Milli Mücadele’nin ardından dış politikada Doğu’ya karşı Batı ve Batı’ya karşı Doğu’ya yönelerek denge politikası izleyen Atatürk’ün bu dış politika yaklaşımı, 1980-1990 döneminde de görülmüştür. Bu dönemde AB’den isteklerinin karşılığını bulamayan Ankara, Orta Doğu devletleriyle ekonomik çıkarlar doğrultusunda ilişkileri yürütürken, Sovyet Rusya’nın 1980’lere girerken saldırgan bir dış politika izlemesi sonucunda ABD’ye yaklaşmıştır. Ayrıca Ankara, bu dönemde, AB ülkeleri ve Sovyet Rusya ile ekonomik ilişkileri azaltmanın aksine, artan şekilde ilerletmiştir.

3.5. 1990-2002 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bir ülkenin askeri harcamalarında artışın meydana gelmesi ya önemli bir tehdit algılamasından ya da ülkenin yönetici kadrosunun silahlanmayı ön planda tutan bir dış politika söylemine sahip olmasından kaynaklanır. Önemli bir tehdit algılaması uluslararası ortamdan, bulunduğu bölgeden ya da komşu devletlerden kaynaklanabilir. Türkiye'nin ise 1990-2002 yılları arasındaki dönemde, tüm bu sebepleri içermesinden dolayı askeri harcamalarında artış meydana gelmiştir.⁶³⁰ Bu kapsamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkiye, Batının aksine silahlanmaya devam etmiştir. Hem Orta Doğu hem de Kafkas ve Balkan ülkesi olan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası bu bölgelerde meydana gelen yeni düzen sebebiyle, dış politikasında tehdit ve güvenlik ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye, bu dönemde güvenliği artırmak istemesi sebebiyle, uluslararası düzeyde yabancı devletlerle askeri ilişkilerinde artışa giderken, aynı zamanda da oluşumlarda öncülük yapmıştır.⁶³¹

Türk dış politikasında, II. Dünya Savaşının ardından en önemli sorun olarak görülen Sovyet tehdidi, SSCB'nin dağılmasının ardından ortadan kalkmıştır. Türkiye, bu süreçte stratejik öneminin azalması sebebiyle Avrupa'nın ve ABD'nin gözünden düşeceği endişesi yaşarken, Körfez Krizi ile tekrar dikkatleri üstüne çekmiştir.⁶³²

“Kemalist söylem”in cumhuriyet kurulduğundan beri mücadele ettiği iki önemli sorun olan ‘laiklik’ (Refah Partisi) ve ‘toprak bütünlüğü’ (PKK) 1990’lı yıllarda Türk dış politikasını önemli ölçüde şekillendirmiştir.⁶³³

Türk dış politikasını yıllara ayırırken, Özal’ın cumhurbaşkanlık görevine gelmesinden sonra 1990 yılı ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara geldiği 2002 yılı bir dönem olarak ele alınmıştır. 1990 yılı olarak belirlenmesinde başka önemli bir neden ise Türkiye’nin dış politikasında ortaya çıkan önemli gelişmeler etkili olmuştur.

⁶³⁰ Bkz. Gökhan Koçer, “1990’lı yıllarda askeri yapı ve Türk dış politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 29 (1-2), 2002, s. 125.

⁶³¹ **a.g.m.**, s. 128-129.

⁶³² Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel...**, s. 309.

⁶³³ Balcı, **a.g.e.**, s. 235.

3.5.1. ABD ile İlişkiler

Soğuk Savaş sonrası dönemde de ABD-Türkiye ilişkileri yoğun bir şekilde farklı boyutlar içerisinde sürmeye devam etmiştir. İki ülke arasında artan şekilde devam eden ilişkilerin niteliğini, 1990'lı yıllarda uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler belirlemiştir.⁶³⁴

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Avrasya bölgesinde bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin zengin doğal kaynaklara sahip olması ile ABD, bölgede Türkiye'nin işbirliği ile etkinliğini artırmaya çalışmıştır.⁶³⁵

1990'lı yıllarda ABD'nin Orta Doğu bölgesinde istikrarın sağlanmasına ve korunmasına verdiği önemi gören Ankara yönetimi, bölgede Amerika'nın desteği ile Türkiye'nin önemli bir devlet haline gelmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye, Orta Doğu devletleriyle hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri geliştirerek bölgede etkin bir rol oynamayı amaçlamıştır. Ayrıca Ankara yönetimi, hem Kafkasya ve Orta Asya devletlerine yakınlığı hem de Orta Doğu devletlerine yakınlığı ile bu bölgede Türkiye'nin önemli bir role sahip olması sebebiyle ABD'den alınan yardımların artacağı ummuştur.

2000 yılına girerken Ankara-Washington ilişkileri Kıbrıs, bölgesel işbirliği, ticaret ve güvenlik olarak dört ana konu üzerinde şekillenmekteydi. 11 Eylül 2001 tarihinde Washington'daki Pentagon binası ile New York'taki İkiz Kulelere yönelik gerçekleşen terör saldırısı ile Türkiye ve Amerika ilişkilerinde Orta Doğu, radikal İslam ve terörizm konuları gündeme gelmiştir.⁶³⁶

⁶³⁴ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 243.

⁶³⁵ **a.g.m.**, s. 251.

⁶³⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Balcı, "The Alliance of Civilizations: The Poverty of the Clash/Alliance Dichotomy?", **Insight Turkey**, Vol. 11, No. 3, 2009, s. 95-108.

3.5.2. Batı ile İlişkiler

1990'lı yıllarda Türkiye ile AB ilişkilerini belirleyen en önemli konu, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Avrupa için doğrudan tehdit oluşturan Sovyetlerin dağılması ile Türkiye'nin Batı için stratejik önemi değerlendirilmeye başlanması olmuştur.⁶³⁷

AB'ye girmek isteyen Türkiye'nin 1959 yılında ortaklık başvurusunda bulunmasına rağmen 1990'lı yıllarda halen alınmama sebepleri birçok şeyi kapsamasına rağmen en önemlileri; Türkiye'de kalabalık nüfusun varlığı, ekonomik sorunlar ile boğuşması, dış borçlara mecbur olması, yüksek enflasyon, ülkede İslamcı akımların her geçen zaman daha da artması, insan haklarında var olan problemler ve siyasal istikrarın zayıf olması gibi gerekçeler yer almaktadır. Ayrıca, 1990 yılında SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması ile birlik içerisinde genişleme sorunları yer alırken genel olarak AB devletleri, Türkiye'nin, Birliğe dahil olmasını istememekteydiler.⁶³⁸

Türkiye'nin ise AB'ye girmek istemesinde birçok neden var iken bunların arasında en önemlileri; ekonomik sorunlar karşısında AB fonlarını kurtarıcı olarak görmesi, dış politikada Batıcılık ilkesinin cumhuriyetin kurulduğu ilk günden beri var olması, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yalnız kalma endişesi ve bu sistemde sadece ABD ile sınırlı kalma riski yer almaktadır.⁶³⁹

AB'nin doğuya yönelik genişleme stratejisinde yer almak isteyen Türkiye, 1987 yılında AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Komisyon tarafından 1989 yılında Türkiye'nin başvurusunun reddedilmesinin ardından, ikili ilişkilerde uzaklaşma meydana gelmiş ve Türk kamuoyunda AT'ye tepki gösterilmiştir. Bu nedenle sert havayı yumuşatmak isteyen AT, 1990 yılında gümrük birliğine girmesi için "Türkiye paketini" çıkarmıştır.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Sanem Baykal, Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 326.

⁶³⁸ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 228.

⁶³⁹ a.g.m., s. 228.

⁶⁴⁰ Hale, **Türk Dış...**, s. 249; Baykal, Arat, "AB'yle İlişkiler, 1990-2001", s. 344.

1992 yılında Avrupa Birliği (AB) adını alan örgüt, Türkiye ile ilişkilerin, ekonomi üzerinden geliştirileceğini tekrardan bildirmiştir. Bu kapsamda, 6 Mart 1995 tarihinde yayımlanan malların tek gümrük alanında serbest dolaşımı, tekellerin kaldırılması ve mevzuatın uyumlaştırılması konularını içeren Gümrük Birliği'nin, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesini AB'nin kabul etmesinin ardından, AB'ye tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren ilk devlet Türkiye olmuştur.⁶⁴¹

AB Komisyonu'nun 16 Temmuz 1997 tarihinde açıkladığı “Gündem 2000” raporunda, Türkiye'nin AB'ye katılacak devletler arasında yer almaması, Ankara için büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Bu rapora göre, makroekonomik istikrarsızlığın halen devam etmesi, demokratikleşme, insan hakları ve Güneydoğu sorunu gibi sorunların Türkiye tarafından çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunlar sebebiyle, Türkiye'ye tam üyelik verilmesinden kaçınılmıştır. AB'nin aldığı bu karara tepki gösteren Ankara, AT ile siyasi diyalogu askıya aldığını bildirmiştir.⁶⁴²

PKK'nın lideri Öcalan'ın, 1999 tarihinde yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinden sonra Yunanistan ile ikili ilişkilerde yakınlaşma, 1999 Marmara depremiyle birlikte Avrupalı ülkelerin, vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'ye yardımları AB ile yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, dışişleri bakanlığı görevine gelen İsmail Cem'in çabalarıyla birlikte 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin birliğe aday ülke olduğu ilan edilmiştir. Ancak, 7-11 Aralık 2000 tarihleri arasında gerçekleştirilen Nice Kongresi'nde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türkiye'nin birliğe üyeliği için yerine getirmesi gereken şartlar ortaya koyulmuştur. Bu belge ile AB, Kıbrıs sorununun çözümünü, Yunanistan ile sorunların çözülmesini, ülkede adli ve idari reformların yapılmasını, insan hakları konusunda iyileşmeler yapılmasını istemiştir.⁶⁴³

⁶⁴¹ Hale, *Türk Dış...*, s. 240.

⁶⁴² Bkz. Baykal, Arat, “*AB'yle İlişkiler, 1990-2001*”, s. 345-347.

⁶⁴³ Bkz. Balcı, *a.g.e.*, s. 266-268.

3.5.3. Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

1990-2002 yılları arasında Orta Doğu bölgesinde meydana gelen çatışmalar ve bölgenin bu yıllarda hareketli olması Türkiye'nin dış politikasında önemli etkilere neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin uzun yıllar hem iç hem de dış politikasını etkileyecek, en önemli iki olay olan Körfez Savaşı ve Çekiç Güç'ün oluşturulması olmuştur.

3.5.3.1. Körfez savaşı

Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'e saldırmasının ardından, Batılı devletlerin ve ABD'nin bölgeye yönelerek Irak'a saldırılarıyla başlayan Körfez Savaşı'yla birlikte, Türkiye'nin önemi yeniden gündeme gelmiştir.⁶⁴⁴ Bu kapsamda Körfez Savaşı'nda aktif bir dış politika izleyen Özal'ın, ABD'ye Türkiye'nin stratejik önemini göstermek isterken, ayrıca AB'ye kolay girmek, savaş sonrasında Körfez ülkelerinden ekonomik kazançlar elde etmek, Washington yönetiminden ekonomik ve ticari alanda avantajlar sağlamak ve Orta Doğu bölgesinde önemli bir aktör olmak en önemli amaçları olmuştur.⁶⁴⁵ Bu gerekçeyle 6 Ağustos 1990'da BM Güvenlik Konseyi'nden Irak'a ekonomik ambargo kararının çıkmasının ardından, 8 Ağustos günü Türkiye, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatacağını ve Irak ile imzalanan tüm ticari antlaşmaları askıya alacağını açıklamıştır.⁶⁴⁶

Körfez Savaşı esnasında Washington yönetimi, Ankara'dan üç noktada yardım istemiştir. Bunlar, Türkiye'deki üslerin Amerikan askerleri tarafından kullanılması, Irak sınırına Türk askeri birliklerinin kaydırılması ve Türkiye'nin Körfez ülkelerine asker göndermesi olmuştur.⁶⁴⁷ Ankara, ilk iki isteği kabul etmesine rağmen üçüncü istek içeriden gelen baskılar sonucu reddedilmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 551-552.

⁶⁴⁵ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 254.

⁶⁴⁶ Hale, **Türk Dış...**, s. 235.

⁶⁴⁷ Morton Abramowitz, "The Complexities of American Policymaking on Turkey", **Insight Turkey**, Vol. 2, No. 4, 2000, s. 5.

⁶⁴⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 255.

Türkiye'nin Incirlik üssünü açması ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına izin vermesinin ardından, Irak'ın kuzeyinde ikinci bir cephe açılmış ve bu sayede kısa sürede savaş, müttefik devletler lehine sonuçlanmıştır. Aynı zamanda, ABD'nin talebi doğrultusunda Irak'ın kuzeyine Türkiye'nin askeri birliğini kaydırmasının ardından Irak'ın güney cephesinin zayıflamasına neden olmuştur.⁶⁴⁹

Körfez Savaşı, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal kayıplara uğramasına neden olurken, Körfez ülkelerinden ve ABD'den beklenen yardımların gerçekleşmemesi ile Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması ve Irak ile ticari ilişkilerin durdurulması Türkiye'nin dış borçlanmaya yönelmesine neden olmuştur. Ayrıca Irak ile ticari ilişkilerin kesilmesi, Güneydoğu bölgesinde işsizliğin artmasına ve bölgede birçok sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bölgede çıkan bu sorunların en önemlileri, Kürt sorununun gündemde yer alması, işsizliğin artışı ve kuzey Irak'ta çoğu bölgenin boşalması ile PKK'nın bu bölgelere yerleşerek büyümesi ve güçlenmesi olmuştur.⁶⁵⁰

Körfez Savaşı, uzun yıllar Türkiye'de olumsuz etkiye neden olmuştur. Bölgede düşük seviyede uğraştığı Kürt sorunu, uluslararası düzeye çıkmış, Irak'ın kuzeyinden Türkiye'ye büyük göçün gerçekleşmesiyle bölgenin boşalması ve güç boşluğunun oluşması sonucu PKK, boşalan bölgelere yerleşmiştir. Türkiye'nin boru hattını kapatması ve Irak ile ticareti durdurması sonucu ise maddi olarak milyarlarca zarara uğramıştır.⁶⁵¹

3.5.3.2.Çekiç güc

Körfez Savaşı'nın ardından Kuzey Irak'ta Iraklı Kürtlerin başlattığı ayaklanmayı, Saddam'ın sert bir şekilde bastırması sonucu bölgede yaşayan Kürtler, İran ve Türkiye sınırına kaçmıştır.⁶⁵² Dolayısıyla, Kuzey Irak sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye, yoğun bir şekilde sınırdan geçen mültecilerin ve bölgede son yıllarda yaşanan savaşların ekonomisine verdiği zarar nedeniyle, bu zararın en kısa zamanda

⁶⁴⁹ Balcı, a.g.e., s. 223.

⁶⁵⁰ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 257-258.

⁶⁵¹ Fırat, Kırkcıoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1990-2001", s. 554.

⁶⁵² Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 259-260.

telafi edilmesi için bölgede barışın sağlanması ve ekonomik ilişkilerin yeniden düzene girmesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır.⁶⁵³

Bu kapsamda Türkiye, Kuzey Irak'tan yoğun bir şekilde gelen göçün durdurulması ve Türkiye'nin bu sorun karşısında desteklenmesi amacıyla, BM'de aktif bir dış politika stratejisi izlemiştir. Türkiye'nin de girişimleriyle BM Güvenlik Konseyi 688 sayılı kararı ile Saddam Hüseyin yönetiminden kaçanların sığınabileceği güvenli bölgelerin Huzur Operasyonu kapsamında oluşturulması kabul edilmiştir. Bu amaçla, ABD, Fransa ve İngiltere'den gelen askerler kuzey Irak bölgesine konuşlandırılacaktır.⁶⁵⁴

Türkiye 6 Nisan 1991 tarihinde İncirlik üssünde konuşlanacak olan Huzur Ortak Görev Gücü'nün (Joint Task Force Provide Comfort) Kuzey Irak'a insani yardım operasyonlarının gerçekleştirilmesine izin vermiştir.⁶⁵⁵

Güvenli bir bölge oluşturulması için Irak'ta 36. paralelin kuzeyinden itibaren bölge uçuşa kapatılmış ve ABD, Fransa ve İngiltere kısa sürede Kuzey Irak'ta güvenli bölgenin oluşması için "huzur harekâtı" operasyonunu gerçekleştirmeye başlamıştır.⁶⁵⁶

1991 yılının Temmuz ayına kadar bu uygulamanın devam etmesinin ardından Çekiç Güç adını alarak sayıları azaltılan birlikler, İncirlik Üssü'ne çekilmiştir. 1997 yılında ise Çekiç Güç'ün görev süresinin dolmasının ardından Keşif Gücü Operasyonu adı altında, daha kısıtlı bir görev tanımı ile İncirlik üssünde devam edilmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Kürşad Turan, "Körfez (Irak) Krizi (1990-1991)", **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 194.

⁶⁵⁴ Tayyar Arı, "Türkiye Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezinde Yeni Parametreler", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (Ed.: İdris Bal), Alfa Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2001, s. 442-443.

⁶⁵⁵ Operation Provide Comfort, Global Security, **GlobalSecurity.org**, https://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2021; Bölme, **a.g.e.**, s. 403-405.

⁶⁵⁶ Bölme, **a.g.e.**, s. 405.

⁶⁵⁷ Arı, "Türkiye Irak ve ABD...", s. 444-445.

1 Mart 2003 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Çekiç Güç faaliyetlerine son verilene kadar bölgede var olmuş ve bu durum Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli sonuçlar doğurmuştur.⁶⁵⁸

Özal'ın Körfez politikasındaki amacı, Türkiye'nin uluslararası sistemde ortaya çıkan "güç dengesi" içinde yerini sağlamlaştırmak ve Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını artırmak olmuştur. Ancak, Özal'ın pragmatist dış politika yaklaşımı istenilen sonucu vermemesinin yanı sıra politik ve ekonomik yönden olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Yumurtalık petrol boru hattını kapatan Türkiye'nin uğradığı zararın yanı sıra vaat edilen yardımların gelmemesi ve Çekiç Güç'ün hem iç hem de dış politikada sorunlara neden olması Özal'ın pragmatist beklentilerini gerçekleştirememesine neden olmuştur.⁶⁵⁹

3.5.4. Yunanistan ile İlişkiler

25 Aralık 1995 tarihinde, Türk gemisinin Kardak kayalıklarına oturması ile başlayan Kardak Krizi ortaya çıkmıştır. Ankara yönetimi, karaya oturan Türk gemisinin yardım istemesi üzerine, Yunanistan'ın daha erken davranarak gemiyi kurtarma çalışmaları başlatmasını, Atina yönetimine bir nota göndererek, Yunan botlarının, Türk karasularına girmesinden dolayı protesto etmiştir. Atina ise bu kayalıkların kendisine ait olduğunu savunması, iki ülke arasında yeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kriz iki ülke arasında gerilimi artırırken bir grup Yunanlı vatandaşın Kardak kayalığına Yunan bayrağını dikmesi ve ardından Türk gazeteciler tarafından, Yunan bayrağının yerine Türk bayrağının koyulması, gerilimin artmasına ve sıcak çatışmaya doğru ilerlemesine neden olmuştur. Yunan kuvvetlerinin Kardak kayalıklarından sadece birine çıkarma yapmaları, Türk kuvvetlerinin de diğer Kardak kayalığına çıkarma yapmaları ile Ege Denizi'nde gergin bir bekleyişin başlamasının ardından, ABD'nin araya girmesiyle iki ülkede kayalıklardan çıkmıştır.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Balcı, a.g.e., s. 228.

⁶⁵⁹ Bostanoğlu, Türkiye-ABD İlişkilerinin..., s. 406-407.

⁶⁶⁰ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1990-2001", s. 464-465.

1990'lı yılların ikinci yarısına kadar Türkiye ile var olan problemlerin çözümünde 'dışlayıcı' bir strateji izleyen Yunanistan, 1996 yılında meydana gelen hükümet değişiminin ardından iki ülke arasında yakınlaşmaların başlaması için önemli adımlar atmıştır.⁶⁶¹

16 Şubat 1999 tarihinde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın, Kenya'da Yunanistan büyükelçiliğinde yakalanması, ikili ilişkilerde önemli bir soruna neden olurken, ayrıca Yunanistan hem iç politikada hem de dış politikada bu olay sebebiyle sorunlarla karşılaşmıştır. Yunan hükümeti bu sorunlar karşısında Türkiye ile temasa geçmek istemesinin ardından Ankara yönetiminin olumlu karşılaması ile Dışişleri Bakanları seviyesinde görüşmeler başlamıştır.⁶⁶² New York'ta yapılan görüşmenin ardından 1999 yılının Ağustos ayında Türkiye'de, Eylül ayında da Yunanistan'da meydana gelen depremler ve Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlarla birlikte iki ülke 2000'li yıllarda yakın ilişkilerde bulunmuş ve iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir.⁶⁶³

3.5.5. Sovyetler Birliği, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 1991 yılının son ayında Sovyetler Birliği'nin kendisini feshetmesiyle birlikte uluslararası ilişkilerde önemli değişimler ve yeniden sistemi değerlendirmeler beraberinde gelmiştir. Bu değişimlerin Türkiye üzerinde de birçok etkisi olmuştur.⁶⁶⁴

1991 yılında, SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu ile ilişkiler, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Moskova'ya 11-16 Mart 1991 tarihleri arasındaki ziyareti ile olumlu bir havada ilerlemeye başlamıştır.⁶⁶⁵ Bu kapsamda, perestroyka döneminde meydana gelen gelişmelerle birlikte, SSCB ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerde artış sağlanırken, Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından

⁶⁶¹ Balcı, a.g.e., s. 269.

⁶⁶² Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler, 1990-2001", s. 476-478.

⁶⁶³ a.g.m., s. 478-479.

⁶⁶⁴ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 366.

⁶⁶⁵ Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 540.

ikili ilişkilerde önemli seviyede artış sağlanmıştır.⁶⁶⁶ Ayrıca, 1991 yılında, Özal ile Gorbaçov, Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalamıştır.⁶⁶⁷

SSCB'nin dağılmasıyla Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan 8 devlet (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan) bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanan bu devletleri tanıyan Türkiye, kültürel ve ekonomik girişimlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.⁶⁶⁸ Ancak, Türkiye'nin bölgede aktif bir dış politika izlemesine rağmen, ekonomik gücünün yetersizliği ve dağılmasından kısa bir süre sonra kendisini toparlayan Rusya'nın da bölgede yeniden aktif olması ve Türkiye'nin umduğu ekonomik yardımları alamaması, bölgede geri planda kalmasına neden olmuştur.⁶⁶⁹

Özal, SSCB'den ve Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden devletlerle ilişkilerini geliştirmek ve ekonomik bağları güçlendirmek için Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesini önermiştir. Bu kapsamda, 1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Arnavutluk, Ukrayna ve Türkiye'nin devlet başkanlarının toplanması ile proje resmi statü kazanmıştır.⁶⁷⁰

1990'lı yıllarda, Türkiye ve Rusya arasında üst düzey seviyede yoğun ziyaretler gerçekleşmiş ve bu kapsamda birçok konuda antlaşma ve protokol imzalamışlardır. 1990'lı yılların sonlarına doğru ise iki ülke arasındaki ilişkiler, yoğun işbirliği ve stratejik ortaklık seviyesinde ilerlemiştir.⁶⁷¹

3.5.6. 1990-2002 Dönemi Dış Politika Söylemi

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, dış politikada belirleyici rol oynayan ve yeni uluslararası sistemle uyumlu bir dış politika geliştirmeye çalışan

⁶⁶⁶ Tellal, "SSCB'yle İlişkiler, 1980-1990", s. 163.

⁶⁶⁷ Hale, *Türk Dış...*, s. 283.

⁶⁶⁸ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 369; Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin...*, s. 369.

⁶⁶⁹ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin...*, s. 369; Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, 1990-2001", s. 371-372.

⁶⁷⁰ Hale, *Türk Dış...*, s. 286.

⁶⁷¹ Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, 7:3, 2006, s. 341.

Özal, “Kemalist söylem”in yeni kurulan devleti ulus-devlet temeline oturtmasının aksine; Osmanlı Devleti’nin nüfuz sahibi olduğu yerlerde, yeniden nüfuz sahibi olmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, Özal’ın ortaya attığı yeni-Osmanlıcılık söylemi, 1987-1993 yılları arasında, dış politikada ön plana çıkan bir akım olmuştur.⁶⁷²

Atatürk, askerlik döneminden beri kafasında belirlediği Türkiye’yi, Türk çoğunluğun yaşadığı bölgelerle sınırlandırmış ve Osmanlı Devleti’ne bağlı olan diğer devletlere bağımsızlığının verilmesini savunmuştur. Bu görüşüne kısmen Nutuk’ta da yer veren Atatürk, Osmanlı Devleti’nin İslam devletlerini kendisine bağlayarak idare etmeye ve zapt etmeye çalışması; bunun yanı sıra, Avrupa’ya da yönelerek bu bölgede ki devletleri himayesi altına alarak zapt etmeye çalışması, imparatorluğun sonunu getirdiğini savunmuştur. Bu kapsamda, “Kemalist söylem”, Osmanlı Devleti’nden farklı, bağımsız, herhangi bir devletin ardılı olmayı reddeden ve Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletler üzerinde belli bir söz sahipliğine en başından beri karşı çıktığı bir dış politika olmuştur. Özal dönemi izlenen yeni-Osmanlıcılık dış politika söylemi, bu kapsamda “Kemalist söylem”in en başından beri karşı olduğu bir dış politika olmuştur.

Özal, dış politikada yeni-Osmanlıcılık ilkesi doğrultusunda Türkiye’yi, Osmanlı Devleti’nin egemenlik sürdüğü devletlerin önderliği konumuna getirmeye ve bölgede bir merkeze yerleştirmeye çalışmıştır.⁶⁷³

“Kemalist söylem”in karşısına Özal’la birlikte gelen bu yeni-Osmanlıcılık söylemi, İslami kimliği, Osmanlı geçmişini ve tarihsel mirasını dış politikaya dahil etmiştir.⁶⁷⁴ Özal’ın amacı, “Kemalist söylem”in dış politikada Batıya yönelmesi ilkesine karşı olmadan, Osmanlı Devleti’nin egemen olduğu ülkelerde, lider konumunda olarak Batılı devletler için daha önemli bir hale gelmek olmuştur.⁶⁷⁵

“Kemalist söylem”in Batıcılık ilkesinde, modernleşme, medeniyetin var olduğu yerde Türkiye’nin de yer alması, çağdaş bir devlet olması amaçları yer almıştır. Atatürk’ün Batıcılık ilkesine yaklaşımında, ülkenin Batılı devletler gibi

⁶⁷² Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 85; Balcı, **a.g.e.**, s. 209.

⁶⁷³ M. Hakan Yavuz, “Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism”, **Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East**, 1998, 7:12, s. 23.

⁶⁷⁴ Yavuz, **a.g.m.**, s. 24.

⁶⁷⁵ Aktaran: Balcı, **a.g.e.**, s. 210 (M. Zeki Duman, **Türkiye’de Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, Ankara 2010, s. 350.).

uygar bir devlet haline gelebilmesi, bağımsız bir devlet olarak varlığını devam ettirebilmesi ve medeni dünyanın arasında yer alabilmesi amacı taşımaktadır. Dolayısıyla, Batılı devletlerle ilişkileri geliştirmek amacı, önemli bir yere sahip olmuştur. 1990-2002 dönemi dış politikası incelendiğinde, genel olarak, Batılı devletlere yaklaşımda, “Kemalist söylem”in felsefesinin aksine; bölge devletlerin temsili olarak yer alabilmek öncelik olmuştur. Dış politikada yeni-Osmanlıcılık yaklaşımını ön plana çıkaran Özal, Osmanlı’nın ardılı olan Türkiye’yi, Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletlerin lideri olarak konumlandırmış ve Batılı devletlerle ilişkileri bu konumda yürütmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, SSCB’nin ve Yugoslavya’nın dağılmasının ardından, bu bölgelerde bağımsızlığını kazanan devletlerle, kültürel bağlamda ilişkileri geliştirmek istemiştir.

Özal, “Kemalist söylem”in statükocu dış politika anlayışının aksine; revizyonist bir dış politika izlemiştir. 1990 yılında başlayan Körfez Savaşı’nda ABD’nin Körfez ülkelerine asker gönderme isteği, TBMM tarafından reddedilmişse de Özal, yabancı devletlere asker göndermek istemiştir. Burada, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımından farklı bir dış politika izlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Dış politikada temkinli olan Atatürk, başka devletlerin özgürlüklerini tanıyarak iç işlerine karışmamış ve “*kendi sınırları dışında*” gerçekleşen herhangi bir askeri harekâta ya da müdahaleye girmekten uzak kalmıştır. Ancak Özal döneminde, Körfez Savaşı’nda aktif olmaya çalışması, Çekiç Güç’e destek vermesi “Kemalist söylem”in dış politikasından uzaklaştığını da göstermiştir.

Özal’ın ölümünün ardından, Özal’ın izlemeye çalıştığı dış politikanın başarısız olması ve Yunanistan, Ermenistan ve güney sınırlarında PKK sorununda meydana gelen artışın ardından, komşuların yeniden tehdit olarak görülmesi sonucu, “Kemalist söylem”in laiklik, Batıcılık ve modernlik ilkeleri yeniden dış politikada aktif hale gelmiştir.⁶⁷⁶

---

⁶⁷⁶ Balcı, a.g.e., s. 233.

3.6. AKP DÖNEMİ (2002-2020) TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimleri, 2001 tarihinde kurulmuş olan AKP, %34 oy alarak meclise girmiş ve hükümeti tek başına kurmuştur. 2002 yılından beri tek başına iktidarda olan AKP, bu yıllar arasında dış politika belirleyicilerinde değişimlere gitmesine rağmen kilit isim olarak Recep Tayyip Erdoğan öne çıkmaktadır.

Bu dönemde kendi içerisinde üç döneme ayrılmıştır. Bu dönemler 2002-2009, 2009-2016 ve 2016-2020 yılları aralıklarını oluşturmaktadır.

3.6.1. 2002-2009 Dönemi

2002-2009 yılları arasında dış politika yapımında rol oynayanlar, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, uzun yıllar dışişleri bakanlığı görevini yürüten Abdullah Gül ve başbakanlık başdanışmanlığı ve dışişleri bakan yardımcılığı görevini yürütmüş olan Ahmet Davutoğlu olmuştur. Bu dönemde dış politikanın belirleyicisi Erdoğan görünürken, dış politika söylemini önemli ölçüde Ahmet Davutoğlu belirlemiştir.⁶⁷⁷

2002-2009 yıllarını ayırırken başlangıç olarak AKP'nin iktidara gelmesi ve bu partinin dış politikasının söyleminde önemli bir role sahip olan Ahmet Davutoğlu'nun 2009 yılında dışişleri bakanlığı görevine gelmesine kadar ki süreci oluşturmaktadır.

3.6.1.1. ABD ile İlişkiler

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Afganistan'ı ve sonrasında Irak'ı, terörle mücadele kapsamında hedef alan ABD, 2003 yılında Irak'a yönelik işgal hareketini başlatmıştır. Bu kapsamda, Irak'a kuzeyden cephe açmak isteyen ABD, Türkiye'den, ABD askerlerinin Türk topraklarından geçmesi için izin istemiştir. 1 Mart tezkeresi olarak bilinen ve tam adı "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin

---

⁶⁷⁷ Balcı, a.g.e., s. 292-293.

Hükümete Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi” hazırlanarak, 25 Şubat 2003 tarihinde Meclis’e gönderilmiştir.⁶⁷⁸ Meclis’e gelen bu tezkere, 1 Mart tarihinde yapılan Meclis toplantısında üç oy farkla reddedilmiştir.⁶⁷⁹

20 Mart 2003 tarihinde Irak’a saldırıyı başlatan ABD, bir NATO üyesi olarak Türkiye’nin hava sahasını açması yönünde baskıları yoğunlaştırmıştır. Bu baskılara karşı en sonunda AKP hükümeti, 21 Mart günü yurtdışına asker gönderilmesine ve Türk hava sahasının açılmasına yönelik tezkereyi meclisten geçirerek onaylamıştır. Dolayısıyla, Türk hava sahasını 22 Mart gününden itibaren ABD uçakları, Irak Savaşı kapsamında kullanmaya başlamıştır.⁶⁸⁰ Ancak, iki ülke arasındaki kriz, bu gelişmelere rağmen düzelmemiş ve Türkiye’nin 21 Mart günü çıkardığı tezkere, 1 Mart tezkeresi kadar etkili olmamıştır.

Bu kapsamda, iki ülke arasında bozulan ilişkilere Süleymaniye’de 4 Temmuz 2003 tarihinde gerçekleşen Çuval olayının yaşanmasına ek olarak, Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerde güvensizliğin artmasına neden olmuştur.⁶⁸¹

Irak işgali sonrası bölgede beliren istikrarsız ve kaos ortamı, ABD-Türkiye ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Özellikle, bölgede Türk hükümetini tedirgin eden güvensiz ve riskli ortamın oluşması, Türk kamuoyunda, Amerikan karşıtlığının artmasına neden olmuştur. Ancak; Irak işgalinin bitmesinden birkaç yıl sonra, bölgedeki sorunlarda artışın meydana gelmesi, Washington yönetimini, bölgede Türkiye ile işbirliğine yönlendirmiştir.⁶⁸²

Bu kapsamda, Türkiye ve ABD arasında 5 Kasım 2007 tarihinde yapılan antlaşmaya göre, Irak’ta bulunan Amerikan askeri karargahı, Türkiye’ye PKK ile mücadelesinde istihbarat sağlayacak ve Türk ordusu gerekli görüldüğünde sivillerin zarar görmemesi şartıyla Kuzey Irak’a yönelik askeri operasyon yapabilmesine karar verilmiştir. İkili ilişkilerde olumlu bir havanın oluşması üzerine 2008 yılının Ocak

⁶⁷⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Özlen Çelebi, “1 Mart Tezkeresi Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 273-278.

⁶⁷⁹ 39 uncu Birleşim 1.3.2003 Cumartesi, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, Cilt. 6, Yasama Yılı: 1, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>, Erişim tarihi: 08.05.2021.

⁶⁸⁰ “Chronology January 1 - December 31, 2003”, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Sayı 34, 2003, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/674/8596.pdf>, Erişim Tarihi: 16.05.2021, s. 241.

⁶⁸¹ Çelebi, **a.g.m.**, s. 279.

⁶⁸² Ramazan Gözen, “Türkiye’nin ABD Politikası 2009”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed.: Burhanettin Duran, Kemal İnät, Muhittin Ataman), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2011, s. 298.

ayında ABD'ye ziyarette bulunan Abdullah Gül, iki ülke arasındaki ilişkilerin güven çerçevesinde ilerlediğini açıklamıştır.⁶⁸³

3.6.1.2. Ermenistan ile İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı, Türk hükümetinin tanımasına rağmen diplomatik ilişkiler kuramamıştır. Bunun yanı sıra, iki ülke arasında Dağlık Karabağ sorunu, Ermeni soykırım iddialarını Ermenistan'ın gündeme taşıması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün Ermeni hükümetinin tanımaması üzerine 1993'ten beri kara sınır kapısı kapalı tutulmuştur.⁶⁸⁴

Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası kapsamında, Ermenistan ile yapılan diplomatik girişimlerin neticesinde, başlayan görüşmeler sonucunda, 31 Ağustos 2009 tarihinde iki taraf arasında protokoller paraf edilmiştir. 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te imzalanan protokollerden ilki, Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin kurulmasına yönelik iken, diğer protokol ise Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olmuştur.⁶⁸⁵ İki ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanan bu protokol, Türkiye'de sert bir tepkiyle karşılanırken, Ermenistan meclisinden de onayın çıkmaması üzerine protokol yürürlüğe girmemiştir.⁶⁸⁶

3.6.1.3. Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

AKP hükümeti, Orta Doğu bölgesinde ekonomik ilişkilerini artırmasının yanı sıra, bölgeye yönelik kültürel vurgunun da hâkim olduğu ve Ankara'yı coğrafi konum olarak merkez alan bir dış politika stratejisi belirlemiştir.⁶⁸⁷

⁶⁸³ Hale, *Turkish Foreign...*, s. 169.

⁶⁸⁴ Kamer Kasım, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası 2009", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, (Ed.: Burhanettin Duran, Kemal İnät, Muhittin Ataman), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2011, s. 414.

⁶⁸⁵ *a.g.m.* s. 414-415.

⁶⁸⁶ Balci, *a.g.e.*, s. 332-333.

⁶⁸⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment Of 2007", *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1, 2008, s. 77-96.

2002 yılında iktidara gelen AKP, dış politikada Arap devletlerine ayrı bir önem vermesine ek olarak, Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikasını Türk dış politikasında öncelik haline getirmesi, Beşar Esad iktidarı ile yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır.⁶⁸⁸ Ayrıca AKP hükümeti, 2003 yılında gerçekleşen Irak Savaşı'nın ardından ortaya çıkan bölgesel dengelerde Suriye'yi önemli bir müttefik ve Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak görmüştür.⁶⁸⁹

3.6.1.4. Batı ile İlişkiler

İktidara geldiği ilk dönemden itibaren AB ile ilişkilere önem veren AKP hükümeti, öncelikli olarak Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlaması için AB'nin 12-13 Aralık 2002 tarihinde gerçekleşmiş olan Kopenhag Zirvesi'nde tarih almaya çalışmıştır. Kopenhag Zirvesi'nde alınan karara göre, 2004 yılının Aralık ayında gerçekleşecek olan zirvede, Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığına AB'nin ikna olması durumunda katılım müzakereleri başlanacaktır.⁶⁹⁰

Bu kapsamda AKP hükümeti, 2004 yılına kadar iki anayasa değişikliği yapmış ve beş farklı uyum paketini uygulamaya geçirmiştir. Bu düzenlemeler, Türkiye İlerleme Raporu'nda 2003 ve 2004 yılında olumlu bulunmuş ve 17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde, 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile müzakerelerin başlatılması kararı alınmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan müzakereler, aktif bir şekilde ilerlememiş, zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin AB'ye üyeliği için attığı adımların sonucunu görememesi, AKP hükümetinin AB'ye yönelik heyecanını kaybetmesine neden olmuştur.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Haydar Çakmak, "Suriye Krizi", **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 438.

⁶⁸⁹ Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East Under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", **Turkish Studies**, Vol. 12, No. 4, December 2011, s. 595.

⁶⁹⁰ Balci, **a.g.e.**, s. 299-300.

⁶⁹¹ **a.g.e.**, s. 300-302.

3.6.2. 2009-2016 Dönemi

2009-2016 yılları arasında, Türk dış politikasında belirleyici rol oynayan başbakan ve ardından cumhurbaşkanı görevine gelen Recep Tayyip Erdoğan ve dışişleri bakanı ve ardından başbakanlık görevine gelen Ahmet Davutoğlu olmuştur.

2009-2016 yılları arası belirlenirken, başlangıç olarak, 2009 yılında Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığı görevine gelmesi ve 2015 yılında yapılan seçimlerin ardından 2016 yılında yeniden AKP'nin Ahmet Davutoğlu başbakanlığında hükümet kurması sebebiyle 2016 yılına kadar bir dönem olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 2016 yılının belirleyici olarak alınmasında başbakanlık görevine gelen Davutoğlu'nun çok kısa bir süre sonra 2016 yılında istifa etmesi ve bu yıllarda, uluslararası konjonktürde aşırı sağcı partilerin iktidara gelmesi dönem sınırlandırmasında etken olmuştur.

3.6.2.1. ABD ile İlişkiler

2009 yılında göreve başlayan ABD Başkanı Barack Hussein Obama'nın Atlantik ötesi ilk ziyaretini 6-7 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'ye yapması, ikili ilişkilerin, 1 Mart tezkeresi öncesindeki seviyesine geri dönmesini sağlamıştır. Bu ziyarette iki ülkenin ilişkileri 'model ortaklık' seviyesinde gösterilmişse de, bu yıllar arasında sadece göstermelik ve iki tarafın birbirine gösterdiği önemi sembolize eden ve içeriği dolmayan bir ifade olarak kalmıştır.⁶⁹²

2011 yılında başlayan Arap Baharı'yla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir artış meydana gelmiş ve Orta Doğu'da otoriter rejimlerin devrilmesiyle meydana gelen bu süreçte, iki ülkenin dış politikasında Arap Baharı önemli sırada yer almıştır.⁶⁹³

İki ülke arasındaki ilişkilerde kırıma, 17-25 Aralık 2013 yılında AKP'li üst düzey kişilere yönelik yapılan operasyon neden olmuştur. Operasyonun önemli bir kısmı Halk Bankası ve bu banka üzerinden dolaylı olarak, İran'a yönelik yapılan

⁶⁹² Nuh Yılmaz, "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an 'Empty Signifier'", *Insight Turkey*, Cilt: 13, No: 1, s. 19-25.

⁶⁹³ Balci, *a.g.e.*, s. 323.

ambargonun Türkiye tarafından delinmesi oluşturmıştır. 2010 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde alınan kararla, İran'a uygulanmasına karar verilen yaptırımlara Türkiye'nin katılmaması ve bu yaptırımların İran'la yapılan altın ticaretiyle delinmeye devam etmesi, ikili ilişkiler arasındaki krizin artmasına neden olmuştur.⁶⁹⁴

2014 yılında bu sorunlara ek olarak Suriye'de PKK'ya yakın olan Kürtlere, ABD'nin yaklaşması sorunu eklenmiştir. Demokratik Birlik Partisi (PYD)'nin kontrolünde bulunan Kobane'ye, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'nin saldırmasının ardından Batılı devletler, PYD'ye yardım edilmesi yönünde baskı oluştururken, PYD'yi terör örgütü olarak gören Türkiye ise bu gelişmeye sıcak bakmamıştır. Bu durum, Washington yönetiminin, Türkiye'nin İŞİD'e göz yumduğu algılamasına neden olmuş ve İŞİD'le mücadelede, PYD ile işbirliğinde bulunma yönünde, önemli bir politika değişikliğine gitmiştir. İki ülke arasında yaşanan bu sorunlar, müttefik ilişkisinin kesintiye uğramasına neden olmuştur.⁶⁹⁵

3.6.2.2. Batı ile İlişkiler

Arap Baharı'nın ortaya çıkışıyla birlikte Avrupa'ya geçmeye çalışan mültecilerin güzergâh yolu olarak Türkiye'yi kullanması, Avrupalı devletlerin tüm dikkatini Türkiye'ye vermesine neden olmuştur.⁶⁹⁶ AB, artış gösteren mülteci sorunu karşısında Türkiye'yi sorumlu tutarak, yasadışı göçmen hareketlerinin önlenmesi için sınırlarının kontrolünü sağlamasını savunmuştur. Ayrıca mülteci sorununda Avrupalı devletlerin amacı, göçmenleri üçüncü ülkelerde tutabilmeyi sağlamak olmuştur. AB devletleri bu amaçla, öne çıkan Türkiye'nin önemine dikkat çekerek mülteci sorununda Türkiye ile işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹⁷

Diğer taraftan mültecilerin tüm sorumluluğunu üstlenmek istemeyen AKP hükümeti, bu sorumluluğu AB ile ortak paylaşmayı istemiştir. Bu nedenle, AKP hükümeti, AB ile anlaşma yapma hedefi ile ekonomik destek talebinde bulunmuştur. Bu kapsamda, AB ile Türkiye arasında 2015 yılında imzalanan “Ortak Eylem

⁶⁹⁴ a.g.e., s. 354-355.

⁶⁹⁵ a.g.e., s. 355.

⁶⁹⁶ E. Alper Yılmaz, “Avrupa Birliği ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikasının Son 5 Yılı”, *Social Science Development Journal*, Vol 5, Issue 22, 2020, s. 67.

⁶⁹⁷ a.g.m., s. 67-68.

Planı”na göre Avrupa’ya yönelik gerçekleşen düzensiz göç hareketlerini önlemeye çalışarak Türkiye’de kalması sağlanacaktır.⁶⁹⁸

3.6.2.3. Rusya ile İlişkiler

AKP hükümeti dönemi izlenen çok boyutlu dış politika ve komşularla sıfır sorun kapsamında, 2000’li yıllarda Moskova ve Ankara arasında toplumsal, siyasi ve ekonomik işbirliği alanında atılan önemli adımlarla birlikte, enerji ve ticaret alanındaki ilişkilerde de hızla gelişme meydana gelmiştir. Bu dönemde önemli bir ivme kazanan Türkiye ile Rusya ilişkileri, 2010 yılında çok boyutlu ortaklık seviyesine taşınmıştır.⁶⁹⁹

2010 yılının son günlerinde ortaya çıkan Arap Baharı’yla birlikte ikili ilişkilerde sallantıya giren Ankara ve Moskova, 2011 yılında Suriye krizinin belirmesi ile dolaylı olarak çatışma haline girerken, bu dönemde gerçekleşen Patriot füzeleri, Ukrayna ve Kırım krizi, sivil uçağın Ankara’ya indirilmesi gibi gelişmeler, gergin havanın oluşmasına neden olmuştur. Buna rağmen, bu gelişmeler, iki ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesini engellemezken, Rus savaş uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi bu dönemde ciddi bir krize neden olmuştur.

Suriye konusunda yaşanan farklı görüşlere rağmen, iki ülke arasında belli bir siyasi ve ekonomik diyalogun sürdürülmesine önem verilmiştir. Bu kapsamda, iki ülke arasında 2012 yılının Ekim ayında, Moskova-Şam seferini yapmakta olan bir sivil uçağın, askeri mühimmat taşıdığı gerekçesiyle Ankara yönetimi tarafından Ankara Esenboğa Havalimanı’na indirilmeye zorlanmasıyla birlikte yaşanan kısa süreli kriz hızlı bir şekilde çözüme kavuşmuştur.⁷⁰⁰ Bu gelişmeden kısa bir süre sonra, Ankara yönetiminin, Suriye’den gelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla, 2012 yılında, NATO’dan Patriot füzelerinin Türk topraklarına

⁶⁹⁸ “No Safe Refuge”, **Amnesty International**, 3 June 2016, <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4438252016ENGLISH.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁶⁹⁹ Emre Erşen, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s. 154; Emre Erşen, “Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, (ed.: Burhanettin Turan, Kemal İnât, Ali Balcı), SETA Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 356.

⁷⁰⁰ “Uçak Olayı İlişkilerimizi Etkilemeyecek”, **Sabah**, 14.10.2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/14/ucak-olayi-iliskilerimizi-etkilemeyecek?paging=2>, Erişim Tarihi: 07.05.2021; Erşen, “Suriye Sorunu Gölgesinde...”, s. 155.

yerleştirilmesini istemesi, Moskova tarafından eleştirilere neden olmasına⁷⁰¹ rağmen, ikili ilişkileri etkilememiştir.

2014 yılına kadar sorunsuz bir şekilde ilerleyen ikili ilişkiler, 2014 yılında, Rusya'nın Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni işgal etmesi, iki ülke arasında gerilime neden olmuştur. Bu olay, Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarları diasporasını rahatsız etmesi sebebiyle,⁷⁰² 2014 yılının Mart ayında Kırım'da gerçekleşen referandum sonucu Kırım'ın Rusya'ya katılma kararını, Ankara tanımamıştır. Bu gelişmelere rağmen, Rusya'yı karşısına almak istemeyen AKP hükümeti, Batılı ülkelerin Rusya'ya yönelik ticari ve ekonomik yaptırımlarına katılmamıştır.⁷⁰³

24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının düşürülmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler, ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye hava sahasının, Rus uçağı tarafından ihlal edilmesi ve dolayısıyla Türk jetlerinin angajman kuralları gereği uçağı düşürmesi, AKP iktidarı dönemi Türkiye ve Rusya ilişkilerinin bir anda önemli bir krizle karşılaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde, özellikle Rusya'nın Türkiye'ye karşı yaptırım kararlarına yönelmesi, ikili ilişkilerin bozulmasında artışa neden olmuştur.⁷⁰⁴ Bu yaptırımlardan en önemlisi, 2011 yılından beri iki ülke arasında otuz güne kadar vizesiz seyahat edebilmelerini sağlayan anlaşmanın askıya alınması olmuştur.⁷⁰⁵

3.6.2.4. Orta Doğu Devletleriyle İlişkiler

Orta Doğu bölgesine yönelik ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan AKP hükümeti, bu amacını sağlamak için bölgedeki devletler arasında yapıcı ve kalıcı bir diyalog mekanizmalarını sağlamak ve bölgede istikrarı oluşturmak gerektiğini savunmuştur. AKP hükümeti, bu sebeple, Orta Doğu

⁷⁰¹ "Rusya'dan Patriot Uyarısı", **Habertürk**, 22.11.2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/796493-rusyadanpatriot-uyarisi>, Erişim Tarihi: 07.05.2021.

⁷⁰² Şener Aktürk, "The Crisis in Russian-Turkish Relations, 2008-2015", **Russian Analytical Digest**, No. 179, 12 February 2016, s. 2-5.

⁷⁰³ Balcı, **a.g.e.**, s. 358.

⁷⁰⁴ Özgür Tüfekçi, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, (Ed.: Burhanettin Turan, Kemal İnat, Mustafa Caner), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2017, s. 377.

⁷⁰⁵ **a.g.m.**, s. 389.

bölgesinde ortaya çıkan problemlerin sıfırlanması amacıyla, arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.⁷⁰⁶

2010 yılının son günlerinde başlayan ve Orta Doğu devletleri ile Kuzey Afrika devletlerini içine alan, diktatoryal rejimlere karşı başlanan protestolar, bu dönemde tüm dünyada etkisini gösteren önemli konu olmuştur. Arap Baharı'nın ortaya çıkışı ile bölgede aktif rol oynamaya çalışan AKP hükümetinin izlediği dış politika, 2011 yılıyla birlikte sınır komşularıyla ilişkilerin bozulmaya başlamasına neden olmuştur.⁷⁰⁷

AKP hükümetinin iktidara geldiği günden beri, Orta Doğu bölgesine yönelik izlediği dış politikada öncelik olarak gördüğü iş birliğine dayalı bölgesel entegrasyon ile istikrar ve kalkınma odaklı stratejisi bölgede değişen konjonktür ve bölgede ilişkilerin bozulması ile birlikte değişmiştir. Türkiye'nin dış politikasında, yeniden güvenlik öncelikli hale gelmiştir.⁷⁰⁸

3.6.2.4.1. İsrail ile İlişkiler

AKP hükümeti, dış politikada, Davutoğlu'nun ortaya attığı “stratejik derinlik” kavramına göre, dünyada merkez ülke, Orta Doğu'da ise lider ve model konumunda olan bir Türkiye'nin olduğu dış politika söylemini benimsemiştir. Bu kapsamda, Orta Doğu'da lider konumunda olan Türkiye'nin bölgenin en eski ve köklü problemlerinden biri olan İsrail-Filistin çözümünde aktif rol almasını istemiştir.⁷⁰⁹

Ancak, ilerleyen zamanlarda İsrail'in Gazze'ye yönelik yaptığı saldırılarda artışın meydana gelmesi, Türk hükümetinin, İsrail'i eleştirmesine neden olmuştur. 2009 yılının Ocak ayında İsviçre'nin Davos kasabasında gerçekleşen Dünya Ekonomik Formu'na katılan Başbakan Erdoğan, “Gazze: Orta Doğu'da Barış

⁷⁰⁶ Kemal Kirişçi, Nathalie Tocci, Joshua Walker, “A Neighborhood Rediscovered Turkey's transatlantic value in the Middle East”, **The German Marshall Fund of the United States**, March 2010, s. 9.

⁷⁰⁷ Kemal İnat, İsmail Numan Telci, “Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, (Ed.: Burhanettin Turan, Kemal İnat, Ali Resul Usul), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2012, s. 209.

⁷⁰⁸ Levent Özdemir, Zafer Akbaş, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politikası Eksenli Değerlendirmesi”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, C: 11, S: 1, Yıl: 2020, s. 54.

⁷⁰⁹ Bulut Gürpınar, “Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 53, 2017, s. 243.

Modeli” adlı panele birlikte katıldığı İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’i sert bir dille eleştirmiş ve İsrail’in Gazze saldırılarını kınamıştır. Ayrıca panelin moderatörünün, Erdoğan’ın sözlerini sürekli kesmesinin ardından, “one minute” çıkışında bulunan Erdoğan, paneli terk etmiştir. Davos’ta gerçekleşen bu kriz, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan gergin havanın artmasına neden olmuştur.⁷¹⁰

Bu gelişmelerin ardından, İsrail’in Gazze’ye uyguladığı ambargoyu delmek ve tüm dünyanın ilgisini bölgeye çekmek için Mavi Marmara adlı Türkiye’den giden gemi, 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze sınırına yakın bir yerde İsrail askerleri tarafından saldırıya uğramıştır. Bu saldırı, 10 Türk vatandaşın ölümüyle sonuçlanmıştır. İsrail’in gerçekleştirdiği saldırıyı BM’ye taşıyan AKP hükümeti, burada istediği sonucu elde edememiştir. Ayrıca, Türkiye, İsrail ile ilişkilerini en düşük seviye olan ikinci katiplik seviyesine indirmiştir.⁷¹¹

AKP hükümeti, bu krizin ardından ikili ilişkilerin normalleşebilmesi için İsrail’in özür dilemesini, Gazze’ye uyguladığı ablukayı kaldırmasını ve ölen vatandaşların ailelerine tazminat ödemesini talep etmiştir.⁷¹² Bu kapsamda, 2013 yılının Mart ayında İsrail’e ziyarette bulunan Başkan Obama’nın yaptığı girişimlerin neticesinde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Türkiye’ye özür mesajı ileterek, ölen vatandaşlar için de tazminat ödemesi yapacaklarını belirtmiştir.⁷¹³

3.6.2.4.2. İran ile İlişkiler

9 Haziran 2010’da BM Güvenlik Konseyi’nin İran’a yönelik yaptırım kararına hayır oyu kullanan AKP hükümetinin bu yaptırımlara isteksiz olması, Washington yönetimini rahatsız etmiştir. Dolayısıyla, Ankara yönetimi, Batılı devletlerle ve ABD ile ilişkileri yumuşatmak için Kasım 2010 tarihinde yapılan

⁷¹⁰ Fatma Sariaslan, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 74, No. 4, 2019, s. 1075.

⁷¹¹ Umut Uzer, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, **Orta Doğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 156-157; Ahmet Aydın, Emel Poyraz, “Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 21; Report of the Secretary-General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident, **UN The Question of Palestine**, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/>, Erişim Tarihi: 03.05.2021.

⁷¹² Gürpınar, **a.g.m.**, s. 244-245.

⁷¹³ “Mavi Marmara: İsrail, Türkiye’den özür diledi”, **BBC News**, 22 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur, Erişim Tarihi: 03.05.2021.

NATO'nun Lizbon toplantısında, balistik füze savunma sisteminin Türk topraklarına yerleştirilmesi kararını onaylamıştır. Bu karar, İran'ı rahatsız etmiş ve iki ülkenin ilişkilerinin olumsuz bir havaya girmesine neden olmuştur.⁷¹⁴

Ayrıca gergin olan ilişkilere Suriye krizinin de etki etmesiyle, iki ülke, ilerleyen zamanda dolaylı çatışma içerisinde olmuştur. Tahran yönetimi, Suriye'de iktidarda olan Esad yönetimini desteklerken, Ankara yönetimi ise Esad'ın devrilmesini istemiştir. Bu farklı yaklaşımlar ise iki ülke arasındaki gerginleşen ilişkilerin yanı sıra, ekonomik alanda da ticaret hacminde düşüşe neden olmuştur.⁷¹⁵

3.6.2.4.3. Suriye ile İlişkiler

2010 yılında başlatılan ayaklanma, bir süre sonra kendisini Suriye'de göstermeye başlamıştır. Esad hükümetinin bu protestolara yönelik şiddet olaylarını artırması üzerine, AKP hükümeti, Suriye'ye birçok kanaldan baskı uygulamasının yanı sıra yaptırım kararı da almıştır.⁷¹⁶ Bu gelişme ile Suriye, iki ülke arasında imzalanmış olan serbest ticaret antlaşmasını askıya aldığını duyurmuştur.⁷¹⁷

Bölgede istikrarsız ortamın oluşması sonucu AKP hükümeti, güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Suriye'de istikrarsız ortamın ve şiddetin artması ile ortaya çıkan iç savaştan kaçan milyonlarca vatandaş, Türkiye'ye mülteci olarak sığınmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çalışan IŞİD ve PYD gibi terör örgütleri, Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini tehdit etmiştir.⁷¹⁸ Ayrıca, Suriye'den gelen mültecilerde yoğun bir artışın görünmesi ile Türkiye'de mülteci sorunu da ortaya çıkmıştır.

Suriye ile gerginleşen ilişkiler, TSK'ya ait keşif uçağının Suriye tarafından 22 Haziran 2012 tarihinde düşürülmesi ve 3 Ekim günü de Türkiye'nin sınıra yakın

⁷¹⁴ Bayram Sinkaya, "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits", *Insight Turkey*, Vol. 14, No. 2, 2012, s. 153.

⁷¹⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. Kemal İnät, "Türkiye'nin İran Politikası 2015", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, (Ed.: Burhanettin Duran, Kemal İnät), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2016, s. 129-157.

⁷¹⁶ Ian Black, "Turkey Imposes Sanctions on Syria", *The Guardian*, 30 November 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/30/turkey-imposes-sanctions-on-syria>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷¹⁷ "Suriye'den Türkiye'yle ilgili önemli karar", *Hürriyet*, 2 Aralık 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeden-turkiyeyle-ilgili-onemli-karar-19373365>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷¹⁸ Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde ...", s. 154-155.

ilçesi olan Akçakale'ye düşen bombaların ardından, Suriye sorunu, Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, AKP hükümeti, NATO anlaşmasının 4.maddesi kapsamında Suriye'den gelebilecek balistik füze tehditlerine karşı Türkiye'nin korunması⁷¹⁹ için Patriot bataryalarının hava savunmasına takviyesi amacıyla 21 Kasım 2012 tarihinde NATO'ya başvurmuştur.⁷²⁰ Bu kapsamda, 4 Aralık 2012'de Dışişleri Bakanları seviyesinde toplanan NATO, bu başvuruya Türkiye hava sahasının savunmasına destek amacıyla, Patriot savunma sistemlerinin Türk topraklarına kurulmasını kabul etmiştir.⁷²¹

Suriye sınırında bulunan PYD ve IŞİD sorunu karşısında AKP hükümeti, 3 Ekim 2014 tarihinde Irak ve Suriye'de TSK'ya sınır ötesi müdahale ve operasyon yetkisi vermesi için Meclis'e götürdüğü tezkere kabul edilmiştir. Bu tezkere ile Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan PYD ve IŞİD'e karşı Türk askerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin de Türkiye'de bulunması ve geçişiyle ilgili hükümete yetki verilmiştir.⁷²²

3.6.3. 2016-2020 Dönemi

2016-2020 yılları arasında Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynayan Recep Tayyip Erdoğan olmuştur.

2016-2020 dönemi ise 2015 seçimlerinin ardından 2016 yılı başlangıç olarak alınmıştır. Uluslararası konjonktürde önemli değişimlerin meydana gelmeye başlaması ile başlangıç olarak 2016 yılı kabul edilmiştir. Bu gelişmeler, 2015 yılında yapılan seçimlerin ardından 2016 yılında yeniden AKP'nin Ahmet Davutoğlu başbakanlığında hükümet kurması ve Davutoğlu'nun çok kısa bir süre sonra 2016

⁷¹⁹ "Turkey requested Nato missile defences over Syria chemical weapons fears", **The Guardian**, 2 December 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/02/turkey-syria-chemical-weapons-fears>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷²⁰ "Turkey requests Nato Patriot missiles", **The Guardian**, 21 November 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/21/turkey-nato-patriot-missiles>, Erişim Tarihi: 08.05.2021; "Nato to consider Turkey's Patriot missile request", **BBC News**, 21 November 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-20427985>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷²¹ "Syria crisis: Nato approves Patriots for Turkey", **BBC News**, 4 December 2012, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-20590129>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷²² Can Acun, "Türkiye'nin Suriye Politikası 2014", **Türk Dış Politikası Yılı 2014**, (Ed.: Burhanettin Turan, Kemal İnat, Ali Balcı), SETA Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 201.

yılında bu görevinden istifa etmesi ve bu yıllarda, uluslararası konjonktürde aşırı sağcı partilerin iktidara gelmesi dönem sınırlandırmasında etken olmuştur.

3.6.3.1.ABD ile İlişkiler

Ankara'nın 2016'da ABD Başkanlık seçimlerini kazanan Donald Trump'ın iktidara gelmesiyle birlikte, ilişkilerin olumlu bir şekilde ilerleyeceğine yönelik beklentileri, Trump'ın dış politikada Obama'nın dış politikasına benzer hareket etmesi ile karşılık bulamamıştır. Trump, FETÖ'ye yardım ve casusluk iddiaları gerekçesiyle tutuklanan Amerika'nın Türkiye'deki Diplomatik Misyonları'nda görevli iki personeline ve Diriliş Kilisesi Rahibi Andrew Craig Brunson'a yönelik devam ettirilen yargı süreçlerini sert bir şekilde eleştirmiş, PYD'ye yapılan desteği devam ettirmiş, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı operasyonlarını eleştirmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Twitter üzerinden kimi zaman yaptığı açıklamaları ve İran ambargosunu deldiği şeklinde Halkbank'a yönelik iddialar kapsamındaki yargı sürecine destek vermesi ile Türk ekonomisine zarar veren girişimlerde bulunmuştur.⁷²³

Bu dönemde Trump'ın Amerikan güçlerinin Suriye'den çekileceğini duyurması, Amerikan kamuoyunda sert eleştirilere neden olmuştur. Bu nedenle, tepkileri yumuşatmak ve dengelemek isteyen Trump, attığı tweetle, Amerikan birliklerinin Suriye'den çekilmesinin ardından bölgedeki PYD'ye Türkiye'nin saldırması durumunda, sert ekonomik yaptırımlarla karşılaşacağına yönelik tehdit etmiştir.⁷²⁴ Trump, attığı tweetle Türkiye'nin ekonomisini mahvetmekle tehdit etmesinin ardından, attığı başka bir tweetle ise ABD ile Türkiye arasındaki ekonomik kalkınmayı "önemli ölçüde genişletme potansiyeli" gördüğünü açıklamıştır.⁷²⁵

⁷²³ Zafer Akbaş, Ahmet Hüsrev Çelik, Melih Duman, "İkinci Yüzyılında İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk - Amerikan İlişkileri", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Cilt: 13, Sayı: 19, Eylül 2019, s. 2247-2248.

⁷²⁴ Thomas Gibbons-Neff, "Trump Threatens to 'Devastate Turkey Economically' if It Attacks Kurds", **The New York Times**, 13 January 2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/13/us/politics/trump-turkey-kurds.html>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷²⁵ "Trump: 'great potential' for expanded U.S., Turkey economic development", **Reuters**, 15 January 2019, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-trump-idUSKCN1P82JO>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

Tüm bu gelişmeler karşısında, Washington yönetimi ile bozulan ilişkileri dengelemek isteyen AKP hükümeti, Rusya ile siyasi ve askerî alanda yakınlaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, Suriye krizi dâhilinde Rusya ile yakınlaşmaya başlayan ilişkiler, S-400 füzelerinin satın alınmasıyla beraber askerî boyutta da gelişmeye başlamıştır. Washington, Ankara'nın Rusya'dan S-400 füze sistemlerini satın alma kararını sert bir şekilde eleştirmiştir.⁷²⁶

Bu dönemde iki ülke arasında ortaya çıkan S-400 krizi ile birlikte, savunma sanayii alanında yaşanan olumsuz gelişmeler, Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act-CAATSA) kapsamında, Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulanması konusu ve F-35 programında Türkiye'nin varlığıyla ilgili yapılan tartışmalar, Türkiye-ABD ilişkilerinde gergin bir ortamın var olmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, 2019 yılının Ocak ayında, Türkiye'ye Patriot satma teklifinde bulunan ABD, ön şart olarak S-400 füzelerinden vazgeçilmesini istemiştir.⁷²⁷

Bu dönemde ayrıca, Türkiye'de gündemde olan S-400 sistemi karşısında, ABD'de ise Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasına yönelik tartışma gündeme gelmeye başlamıştır. Temmuz ayıyla birlikte S-400 parçalarının Rusya'dan Türkiye'ye gelmeye başlaması, Washington ile ilişkilerde gerilimin hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur.⁷²⁸ Bu gelişmelerin ardından açıklama yapan Beyaz Saray, Türkiye'nin F-35 programından çıkarıldığını açıklamıştır. Bu açıklama, Türkiye tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁷²⁹

⁷²⁶ “CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?”, **VOA**, 11 Temmuz 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeyi-s400-alimindan-sonra-neler-bekliyor/4996208.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

⁷²⁷ “US makes an offer to Turkey for the sale of Patriot missiles”, **Hürriyet Daily News**, 3 January 2019, <https://www.hurriyetaailynews.com/us-makes-an-offer-to-turkey-for-the-sale-of-patriot-missiles-140228>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷²⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Kılıç Buğra Kanat, “Türkiye'nin ABD Politikası 2019”, **Türk Dış Politikası Yılığ 2019**, (Ed.: Burhanettin Turan, Kemal İnât, Mustafa Caner), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2020, s. 214-220.

⁷²⁹ “Statement by the Press Secretary”, **The White House**, 17 July 2019, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-press-secretary-64/>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

3.6.3.2. Batı ile İlişkiler

2016-2020 yılları arasında Suriye sorununun getirdiği mülteci krizi, vize serbestisi diyalogu, Türkiye'nin iç politikasının önemli konusu olan terörle mücadele yasası, Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkan enerji savaşları, Suriye'nin kuzey bölgesine yönelik başlattığı askeri operasyonlar ve AB'ye üyelik süreci gibi konularla birlikte iki taraf arasında ortaya çıkan farklılıklar ilişkilerde gergin havaya neden olmuştur.⁷³⁰

18 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen AB-Türkiye zirvesi sonrasında imzalanan “göçmen anlaşması”nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, mültecilerin ihtiyaçları kapsamında, Türkiye'ye AB'den 6 milyar euro tahsis edilmesi ve AB ile bu süreçte üyelik için müzakerelerin yeniden canlanması ve Türk vatandaşlarına vize serbestisinin tanınması taahhüt edilmiştir.⁷³¹ Ancak, bu süreçte yaşanan 15 Temmuz kalkışmasının ardından AKP hükümetinin, AB'den beklediği desteği görememesi ve bu dönemde AKP hükümetinin izlediği politikalar, iki taraf arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

AB Genel Konseyi tarafından Türkiye aleyhine alınan kararlara göre, her açıdan ülkenin Birlik'ten uzaklaştığı, taraflar arasında yeni fasılların açılmayacağı, Gümrük Birliği'nin modernizasyonu adına olumlu bir ilerlemenin öngörülmediği ve katılım müzakerelerinin fiilen durdurulduğu açıklanmıştır.⁷³² Alınan bu kararlarda, Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsüne dikkat çekilmesine rağmen, son yıllarda AB ile üyelik müzakereleri, hemen hemen durma noktasına gelmiştir. Türk hükümetinin bölgesel gelişmeler karşısındaki tutumu, AB üyeleri tarafından demokrasi ve insan hakları konularında tenkit edilmesine neden olmuş ve AKP hükümetinin dış politikada, Batıdan ters tarafa yönünü çevirdiği izlenimini vermiştir.⁷³³

AB ile ilişkilerde, vize serbestisi diyaloguna göre yerine getirilmesi gereken kriterlerden biri olan “terörle mücadele kriteri”, 2016 yılında meydana gelen FETÖ kalkışmasının ardından sıkılaştırılmıştır. Bu kriterler gereği, polis-yargı işbirliği,

⁷³⁰ Yılmaz, “Avrupa Birliği...”, s. 67.

⁷³¹ a.g.m., s. 68.

⁷³² “Turkey-European Union Relations”, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs, 19.07.2019, https://www.ab.gov.tr/turkey-eu-relations_4_en.html, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷³³ Yılmaz, “Avrupa Birliği...”, s. 67.

tutukluluk süresi, meslekten ihraç gibi konulara atıf yapılarak, taviz verilmeyeceği vurgulanmıştır. Bu kriterler karşısında, Ankara yönetimi tarafından ortaya konulan terörle mücadeleyle ilgili olan mevzuat ve uygulamalarda esnetilmeye gidilmesini isteyen AB, terörizm kavramının kapsamının özellikle daraltılmasını ve terörle ilgili kanunların, AB standartlarına uygun olarak uygulanmasını istemiştir. Terörle ilgili konularda, AB'nin Türkiye'ye yaptığı uyarılara karşılık, bu değişimin AB'nin sorumluluğunda olmadığını savunan AKP hükümeti, Türkiye'nin ulusal güvenlik sorunu olduğunu açıklamıştır.⁷³⁴

AB Komisyonu'nun 2020 Genişleme Paketi'nde yer alan Türkiye'nin ilerleme raporuna göre; Türkiye'nin terörle mücadele konusunda meşru bir hakka sahip olmasının yanı sıra bu mücadelede insan hakları, hukukun üstünlüğü ve temel özgürlüklere saygı duyulması konusunun yerine getirilmemesi ve bu mücadelede orantısız bir politikanın uygulandığı dile getirilmiştir. Bu kapsamda, Türk hükümetinin, AB'den uzaklaştığına dikkat çekilmiştir.⁷³⁵

Suriye'nin kuzeyine Türkiye tarafından gerçekleştirilen sınır ötesi harekâtlar, AB'nin ön plana koyduğu eleştiri konularından biri olmuştur. Ankara'nın terörist olarak kabul ettiği ve Suriye'nin kuzeyinde boşalan bölgelerde Kürt devleti kurmaya çalışmakla suçladığı PYD güçlerini, Türkiye ile sınırına yakın olan bölgelerden çıkarmak ve ülkede var olan Suriyeli mültecilerin bir kısmını bu bölgelere yerleştirmek için sınır dışında "güvenli bölge" oluşturmak amacıyla 2019 yılında operasyona başlamıştır.⁷³⁶ Ancak, Türkiye'nin güvenli bölge oluşturmak için başlattığı askeri müdahaleyi eleştiren AB, bu harekâtın durdurulmaması ve yoğunlaşması durumunda önceden taahhüt edilen fonların ödenmeyeceğini ve Türkiye'nin olumsuz sonuçlarla karşılaşacağını açıklamıştır. AB, Suriye'deki çatışmanın sona erdirilmesi için siyasi bir çözümü savunmuştur.⁷³⁷

⁷³⁴ Yılmaz, "Avrupa Birliği...", s. 69.

⁷³⁵ "European Commission: There is serious backsliding of rights and freedoms in Turkey", **Bianet English**, 7 October 2020, <https://bianet.org/english/world/232241-european-commission-there-is-serious-backsliding-of-rights-and-freedoms-in-turkey>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷³⁶ Yılmaz, "Avrupa Birliği...", s. 70.

⁷³⁷ "EU urges Turkey to halt Syria invasion, will not pay for 'safe zone'", **Euractiv**, 10 October 2019, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-urges-turkey-to-halt-syria-invasion-will-not-pay-for-safe-zone/>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

2019 yılının Mayıs ayında, Doğu Akdeniz bölgesinde Fatih sondaj gemisiyle faaliyetlere hız veren Ankara yönetimi, AB tarafından tepkiyle karşılanmıştır. AB Genel İşler Konseyi 18 Haziran günü yaptığı toplantıda, Türkiye'nin Ege'de ve Doğu Akdeniz bölgesindeki eylemlerinin “yasa dışı” olduğunu açıklamış ve Doğu Akdeniz bölgesindeki sondaj çalışmalarının durdurulması yönünde Ankara'ya çağrıda bulunmuştur.⁷³⁸

3.6.3.3. Suriye ile İlişkiler

Irak'ta ortaya çıkan IŞİD, Suriye iç savaşının neden olduğu istikrarsız ortamda, küresel bir terör örgütü haline gelmiştir.⁷³⁹ Suriye'nin Türkiye sınırlarına yakın yerde ortaya çıkan PYD'nin yanı sıra, IŞİD'in de belirmesi, Türkiye'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu nedenle, Ankara yönetimi, Fırat Kalkanı Hareketi ile bölgeden IŞİD'i uzaklaştırarak sınır güvenliğini sağlamak ve ayrıca Fırat bölgesinde Kürt devleti kurmak isteyen PYD'ye karşı, önleyici hamle yapmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda 216 gün süren Fırat Kalkanı Harekâtı, Çobanbey, Cerablus ve el-Bab şehirlerinden IŞİD'i tamamen çıkarmıştır.⁷⁴⁰

Suriye'nin Halep şehrine bağlı ilçesi Afrin'de PYD'nin etkin olması, Ankara yönetimi açısından ulusal güvenlik tehlikesi oluşturması sebebiyle, Fırat Kalkanı Harekâtı'nın ardından Zeytin Dalı Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir.⁷⁴¹ Bölgeden IŞİD ve PYD'yi uzaklaştırarak ulusal güvenliğini korumaya çalışan AKP yönetimi, Fırat Kalkanı Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtı'nın ardından 9 Elim 2019 tarihinde Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir.⁷⁴²

⁷³⁸ “Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process”, **European Council - Council of the European Union**, 18 June 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷³⁹ Derya Kap, “AB ve Türkiye'nin Yabancı Savaşçılarla Mücadele Politikası,” **İktisadi Kalkınma Değerlendirme Notu**, Sayı: 108, 2015, s. 1.

⁷⁴⁰ “Fırat Kalkanı Harekâtının 216 günlük bilançosu”, **Milliyet**, 30.03.2017, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷⁴¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan son dakika Afrin açıklaması: 'Bir müjdeyi paylaşmak istiyorum'”, **Hürriyet**, 18.03.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-son-dakika-afrin-aciklamasi-40776070>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

⁷⁴² “Barış Pınarı Harekâtı: 5 soruda Fırat'ın doğusunda başlayan operasyon”, **BBC News**, 14 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

3.6.3.4. Rusya ile İlişkiler

Türkiye tarafından düşürülen Rus uçağın ardından, iki ülkenin ilişkilerinin normalleşmesi için Moskova tarafından yapılan açıklamaya göre, Türkiye'nin gerçekleşen olayla ilgili olarak tazminat ödemesi, uçağın düşürülmesinden sorumlu olan kişilerin cezalandırılması ve resmi olarak özür dilemesi şeklinde üç şarta bağlanmıştır.⁷⁴³ Bu kapsamda, Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, 27 Haziran 2016 tarihinde, Erdoğan'ın Putin'e mektup yazmasının ardından gerçekleşmiştir.⁷⁴⁴

İki ülke arasında ilişkilerin yeniden olumlu havada başlamasıyla birlikte, St. Petersburg'da, 9 Ağustos 2016 tarihinde, Putin ve Erdoğan arasında yapılan zirvede, ekonomik ilişkilerin yeniden sisteme oturtulması konusu öne çıkmıştır. Bu kapsamda, 2019 yılında, Türk Akımı projesinin başlanması için gerekli adımların atılması, Akkuyu nükleer santraline Ankara'nın stratejik yatırım statüsü vermesi, Ankara ve Moskova arasındaki ticaret hacmi hedefinin tekrardan 100 milyar dolar olarak dile getirilmesi ve 2016-2019 yılları arasında devam edecek orta vadeli bir programa karar verilmiştir. Ayrıca, iki tarafın savunma sanayii alanında yakın işbirliği yapması ve Türk-Rus ortak yatırım fonu kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁵

Bu görüşmenin önemli sonuçlarından birisi ise iki hafta sonra PYD ve IŞİD örgütlerine karşı Suriye'de başlatılan "Fırat Kalkanı" harekâtına, Moskova yönetimi tarafından tepki verilmemesi olmuştur.⁷⁴⁶

23-24 Ocak 2017 tarihinde, Kazakistan'ın başkenti Astana*'da, İran, Rusya ve Türkiye, Suriye krizini çözmek için bir araya gelmiştir. Bu tarihler arasında başlayan ilk görüşmelerin devamının gelmesi ile üç ülke tarafından bu bir sürece dönüştürülmüş ve 2020 yılının son dönemine kadar toplamda, 14 görüşme

⁷⁴³ "Rusya'nın Barışmak İçin 3 Şartı Var", **Milliyet**, 14.12.2015, <http://www.milliyet.com.tr/rusya-nin-barismak-icin-3-sarti-var/dunya/detay/2163380/default.htm>, Erişim Tarihi: 07.05.2021.

⁷⁴⁴ "Putin-Erdoğan Zirvesi... Adım Adım Normalleşme", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/581727/Putin-Erdogan_zirvesi..._Adim_adim_normallesme.html, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷⁴⁵ "Putin-Erdoğan Zirvesi... Adım Adım Normalleşme", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/581727/Putin-Erdogan_zirvesi..._Adim_adim_normallesme.html, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

⁷⁴⁶ Emre Erşen, "Suriye Sorunu Gölgesinde ...", s. 164.

* Günümüzde adı Nur-Sultan (Kazakistan'ın Başkenti)

yapılmıştır.⁷⁴⁷ Astana sürecinin devam ettirilmesi üzerine İran, Rusya ve Türkiye’den oluşan üç ülke, Suriye krizinin çözümü için önemli bir adım olan Soçi Sürecini başlatmış ve 10. Astana görüşmeleri Soçi’de gerçekleştirilmiştir.⁷⁴⁸

Soçi’de gerçekleştirilen görüşmelerde, Suriye krizine yönelik Soçi Mutabakatı kabul edilmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerde büyük öneme sahip olan bu mutabakat, 22 Ekim 2019 tarihinde, Vladimir Putin ve Recep Tayyip Erdoğan’ın 10 maddeden oluşan muhtıra üzerinde anlaşmaya varmasıyla kabul edilmiştir. Muhtıranın genel olarak maddeleri, Suriye topraklarını terörden temizleme ve Suriye’nin toprak bütünlüğü gibi konulardan oluşmaktadır.⁷⁴⁹

Moskova-Ankara arasında yürütülen görüşmeler, başta Suriye Krizi konusu olmak üzere siyasi, ekonomik ve askeri olarak çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu görüşmeler, iki ülke arasında olumlu bir havanın hâkim olmasını sağlamıştır.⁷⁵⁰

3.6.4. AKP Dönemi Dış Politika Söylemi

AKP hükümetinin dış politikasında belirleyici bir rol oynayan Ahmet Davutoğlu, 2001 yılında yayımladığı “Stratejik Derinlik” adlı çalışmasında “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımının neden problemli olduğunu ele alarak, Özal’ın yeni-Osmanlılık söyleminin revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. “İslam kimliğinin” dış politikada reddedilmesi⁷⁵¹ tarihsel mirasın bıraktığı imkânların kullanılmadığı bir dış politikayı ortaya çıkarmıştır. “Kemalist söylem”in Osmanlı Devleti’nden kalan dış siyaseti ve uluslararası sorumlulukları reddetmesi ve “*yurtta sulh cihanda sulh*” ilkesiyle de bu savı uygulamaya koyması Davutoğlu’na göre terkedilmelidir.⁷⁵² Bu nedenle, problemli olan “Kemalist söylem”e karşı çözüm, Türkiye’nin kendi siyasi kültürünü, kimliğini ve psikolojisini yeniden inşa

⁷⁴⁷ Zehra Ayvaz, “Astana ve Soçi Süreçlerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri”, *The Journal of Diplomatic Research*, Vol. 2, No. 2, December 2020, s. 53.

⁷⁴⁸ a.g.m., s. 57.

⁷⁴⁹ a.g.m., s. 57.

⁷⁵⁰ a.g.m., s. 59.

⁷⁵¹ Davutoğlu, a.g.e., s. 70-71.

⁷⁵² a.g.e., s. 62-63.

etmektedir.⁷⁵³ Ayrıca dış politikada tarihi ve dini süreklilik nosyonların var olması gerekmektedir.⁷⁵⁴

Türkiye'nin dış politikasını komşularla sıfır problem, stratejik derinlik ve proaktif dış politika anlayışı çerçevesinde belirleyen Davutoğlu, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türk hükümetlerinin Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olma bilincini taşınamaları sebebiyle, Türkiye'nin sahip olduğu potansiyel tarihsel-jeopolitik derinliğini değerlendiremediklerini savunmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu bu potansiyelin değerlendirilebilmesi için bu bölgeye yönelik var olan önyargılardan kurtulmanın yanı sıra kültürel ve ekonomik işbirliğinin de başlatılmasını savunmuştur. Dolayısıyla, Ankara, bölgenin aktörlerinden biri olma rolünden ziyade, "Osmanlı'nın ardılı" olduğunun bilincinde olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁷⁵⁵

Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklarda var olan devletlerle ilişkiler, günümüzde bürokratlar ve rejimler arasındaki uzun ve zorlu bir süreçten ziyade, kültürel ve ekonomik nosyonların ağırlıklı olduğu bir temel üzerinde ilerlemelidir.⁷⁵⁶ Davutoğlu'nun bu dış politika söylemi, daha sonra AKP iktidarı döneminde "komşularla sıfır sorun" ilkesi olarak ortaya çıkmıştır. Sıfır problem politikasına göre, "Türkiye'nin etrafı düşmanlarla çevrili" yaklaşımından uzaklaşarak, komşularla ilişkilerin iyi bir seviyede gelişmesini sağlamaktır.⁷⁵⁷ İstikrarlı bir kuşakta Türkiye'nin varlığını hedefleyen Davutoğlu, bu ilke ile Türkiye'yi bölgesel ve küresel ölçekte ticaret, enerji ve insan hareketliliğinin merkezine taşımayı amaçlamıştır. Bu ilkeyle birlikte, sosyal ve ekonomik temelde ülkelerin karşılıklı bağımlılıkları sonucunda güvenli bir ortam olacaktır.⁷⁵⁸

AKP döneminde yeni-İslamcılık söylemiyle birlikte izlenen komşularla sıfır sorun ilkesi, beraberinde "yumuşak güç" ilkesinin de dış politika ilkeleri arasında yer almasını sağlamıştır.⁷⁵⁹

⁷⁵³ a.g.e., s. 92-93.

⁷⁵⁴ Balcı, a.g.e., s. 287.

⁷⁵⁵ Daha detaylı bilg için bkz. Davutoğlu, a.g.e., s. 323-453.

⁷⁵⁶ a.g.e., 144.

⁷⁵⁷ "Türkiye merkez ülke olmalı", **Radikal**, 26.02.2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmalı-702116/>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

⁷⁵⁸ Balcı, a.g.e., s. 288.

⁷⁵⁹ a.g.e., s. 288.

AKP'nin ilk on yılını incelediğimizde, Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmeye önem verdiği görülse de “Kemalist söylem”in, yeni kurulan ülkenin modernleşmesi için Batılı bir devlet konumuna gelmeye ve “biz de sizdeniz” söylemiyle yaklaşmasının aksine; Batıcılıktan anlayışı, ekonomik çıkarlar ve Müslüman devletlerin temsili olarak Batılı devletlerin yanında yer almak olmuştur. “Kemalist söylem” ise laik bir ülke olan Türkiye'nin böyle bir konumda yer almasından kaçınmakla birlikte; Müslüman devletlerin lideri konumunda görülmeye karşı çıkmıştır.

Davutoğlu'nun dış politikada, “İslam kimliği”nin ve dini unsurların var olması gerektiğini savunması “Yeni İslamcılık” olarak adlandırılmıştır. “Kemalist söylem”in oluşumunda en önemli unsurlar olan Rasyonalizm ve Pozitivizm ile dini konuların, batıl inançların ve inançla ilgili gerekçelerin karşıtı olarak aklı, bireysel düşünceyi ve bilimi ölçüt olarak alan laiklik ilkesi yer almıştır. “Kemalist söylem”e göre, bir ülkenin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için dış politikada, laiklik ilkesine önemle yer vermesi gereklidir. Dış politikada yüzünü Batı'ya çeviren Türkiye'nin dini unsurları öncelik olarak görmeye çalışması, Batılı/Hristiyan devletlerin ötekileştirilmesine neden olur. Bu durum ise “Kemalist söylem”in, *“medeniyet nerede ise biz de orada olmalıyız”* yaklaşımı ile ters düşmektedir. Ayrıca AKP'nin dış politika söyleminde Batıcılık ilkesi halen geçerliliğini korusa da, ön plana çıkarılmaya çalışılan, İslam devletleriyle ilişkiler olmuştur. Davutoğlu'nun dış politika söyleminde Müslüman devletlerle dini ilişkileri ön plana çıkarmaya çalışması, “Kemalist söylem”den tamamen sapmaya neden olmuştur.

Davutoğlu'nun dış politikada önemli bir ilkesi olan “komşularla sıfır sorun” politikası, Atatürk dönemi dış politikasında da önemli bir ilke olmasına rağmen, iki dönemin bu politikaya yaklaşımları tamamen karşıtlık taşımaktadır. “Kemalist söylem”in komşularla iyi ilişkiler politikasındaki amacı, yeni kurulan ülkenin sınırlarını korumak ve ülkenin güvenliğini sağlamak olmuştur. “Kemalist söylem”, yeni kurulan Cumhuriyet'in, Osmanlı ardılı bir devlet olma niyeti taşımadığına ve komşu devletlerin sınırlarına saygı gösterildiğine önemle vurgu yapmıştır. Ancak, AKP dönemi izlenen komşularla sıfır sorun politikasında ön plana çıkan amaç, kültürel ve dini bağları canlandırmak ve ilişkileri bu kapsamda yürütmek olmuştur.

Dolayısıyla, AKP hükümeti, kendisini “Osmanlı ardılı” olarak nitelendirmiş ve komşularla ilişkileri bu kapsamda yürütmeye çalışmıştır.

“Kemalist söylem”in dış politikada önem verdiği, *“diğer devletlerin iç politikasına saygı duyacağız ve devletlerin içişlerine karışmayacağız”* yaklaşımı, AKP döneminde aksi yönünde kendisini göstermiştir. Bu kapsamda, Arap Baharı ile ortaya çıkan gelişmelerde aktif olarak yer almaya çalışan AKP hükümeti, bu devletlerin içişlerine karışmış ve kendisini bölgesel güç ve Osmanlı ardılı bir devlet olarak görmesi sebebiyle, bu hakkı kendisinde görmüştür.

AKP hükümeti, izlediği bu dış politika ile Orta Doğu ve İslam devletlerine rol-model bir ülke olacağını savunmuştur. Ancak, 2010 yılında ortaya çıkan Arap Baharı ile istenilen sonuç elde edilememiş ve bu dış politikanın başarısız olmasına neden olmuştur.

2010’lu yıllarla birlikte dış politikada değişikliğe giden AKP hükümetinin söylemine bakıldığında, güvenlikçi bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda, dış politikada yumuşak güç yerine askeri gücü ön plana çıkaran AKP hükümeti, “Kemalist söylem” ile benzerlik taşıyan bir dış politikaya eğilmeye başlamıştır. AKP hükümetinin 2010 yılına kadar izlediği dış politika söylemi sonucunda, komşu devletlerle ilişkileri bozulmuş ve sınır güvenliği sorunları ile karşılaşmaya başlamıştır. 2010 yılından itibaren, dış politikada ilerleyen bu gidişat, “Kemalist söylem” ve pratiğinde yer alan güvenlikçi dış politika çerçevesinde, önce diplomatik yollarla girişimlerde bulunulmuş ve ardından askeri yöntemlere başvurulmuştur.

AKP hükümeti, 2010’lu yılların yarısında sınır güvenliği tehlikesi karşısında Suriye sınırında terör gruplarına karşı askeri harekâta bulunmuş olmasına rağmen, bu esnada diplomatik yollarla da bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, Atatürk’ün Milli Mücadele dönemi askeri girişimlerin yanı sıra, diplomatik girişimleri de elden bırakmaması ile benzerlik taşımaktadır.

2010’lu yıllarda, AKP hükümetinin izlediği dış politikada, içeride meydana gelen güvenlik sorunlarının, dış politikaya yansıdığı ve dış politikayı yönlendirdiği görülmüştür. AKP hükümetinin, 17-25 Aralık ve 15 Temmuz süreci, Suriye sınırında

terör faaliyetlerinde artışın meydana gelmesi, hem içerideki hem de dışarıda var olan düşmanlara yönelmesine neden olmuştur. AKP hükümetinin bu dış politika yaklaşımı, cumhuriyetin kurulmasının ardından izlenen dış politikayla benzerlik taşımaktadır.

“Kemalist söylem”in içeride meydana gelen sorunlar sebebiyle, önceliğini içerideki sorunları çözmeye vermesi, AKP hükümetinde de tekerrür etmiştir. Dolayısıyla “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımı olan hem içerideki hem de dışarıdaki düşmanlardan ülkeyi korumaya çalışması, sıfır sorun dış politikasından uzaklaşan AKP hükümetinin, “Kemalist söylem” ile benzer bir yaklaşıma sahip olmasına neden olmuştur.

Ayrıca, AKP hükümeti, karşılaştığı bu güvenlik sorunu sebebiyle “Kemalist söylem” ile benzer olarak yer yer pasif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda, “Kemalist söylem”in en önemli dış politika felsefesi olan “*yurtta sulh cihanda sulh*” politikası, 2010’lu yıllarda AKP hükümetinin dış politika söyleminde yer verilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde o dönemde etkin olan aktörler, bu aktörlerin kendi tecrübeleri, hayata bakışı ve kendi söylemi de önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bir devletin dış politikasının belirlenmesinde sadece uluslararası sistemi ya da sadece devletlerin geçmişten gelen tarihi ilişkilerini ele almamız bize yeterli sonucu vermeyecektir.

Bu kapsamda, dış politikayı ele alırken uluslararası ilişkilerde öne çıkan kuram, eleştirel kuram olmuştur. Yalnızca devletleri değil, aktörlerin de önemine vurgu yaparak dış politikayı ele alan eleştirel kuram, dış politikada yalnızca yapıya ya da yalnızca aktörlere yer veren, yapı ile aktörler arasındaki bağılılığı görmezden gelen bir dış politika analizinin kapsamlı olmayacağını savunur.

Eleştirel kuramın en önemli kuramcılarından Gramsci'nin eleştirel kuram yaklaşımına göre, bir söylemin hegemonya oluşturması kadar kendisinin devamlılığını sağlaması da önemli olmaktadır. Eleştirel kuramda kendisini yeniden üretemeyen bir söylemin hegemonya oluşturması, imkânsız olmakla birlikte, sonraki dönemlerde de kaybolmaya mecburdur. Ayrıca hegemonya oluşturan söylem, sadece şimdiki zamandan değil, tarihsel süreçten de etkilenerek ortaya çıkmaktadır. Bir söylemin oluşmasında, tarihsel gelişim sürecinin etkisi ve hegemonya olabilmesi içinde kendisini yeniden üretebilmesi gereklidir.

Bu kapsamda, Türk dış politikasına eleştirel kuram ile yaklaştığımızda Atatürk'ün dış politika söylemi, "Kemalist söylem" olarak uzun yıllar kendisini yeniden üreterek varlığını Türk dış politikasında devam ettirmiş ve Türk dış politikasının hegemon söylemi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte kurulan yeni Türk devletinde kurucu önder olan Atatürk, Türk dış politikası söylemiyle hegemonya oluşturmaya başarmış ve ölümünün ardından da Türk dış politikasında kendisini yeniden üretebilmeyi başarmıştır.

Türk dış politikasına hâkim olan "Kemalist söylem"de Atatürk'ün çocukluk dönemi ile Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına neden olan sürecin etkileri önemli

ölçüde görülmektedir. Bu kapsamda Atatürk'ün çocukluk döneminin geçtiği Selanik bölgesinin liman şehri olması ve Batılı devletlere yakınlığı ile modern bir şehir olmasının “Kemalist söylem”in modernleşme ve Batıcılık ilkesinin Türk dış politikasında en önemli ilkeler arasında yer almasında önemli etkisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecini iyi analiz etmeyi başarabilen “Kemalist söylem”, dış politikayı bu doğrultuda oluşturmuş ve Osmanlı Devleti döneminde yapılan hatalardan uzak durmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, ekonomide devletçilik ilkesi ile dış ticarete bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır.

Askerliği sürecinde ve I. Dünya Savaşı döneminde Orta Doğu bölgesinde bulunmuş olan Atatürk, bölgedeki halkın ve Arapların, Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleriyle birlik olmalarını ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinde önemli bir yere sahip olmalarını, kendi gözlemleriyle görmüştür. Ayrıca bu bölgelerin medeniyetten uzak olması, geri kalmış bir toplum olması ve çağdaş bir toplumdan uzak olması, Atatürk'ün önemli gözlemlerinden olmuştur. “Kemalist söylem”in dış politikasının oluşmasında, Atatürk'ün bu gözlemleri önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kapsamda, yeni kurulan devletin modern, çağdaş bir devlet olması için “*medeniyet neredeyse orada olmalıyız*” söylemi ile, Batıcılık ilkesini dış politikada ilk sıralara koymuştur. Dolayısıyla Atatürk, dış politikada, medeniyetin Batı'da olması ve Orta Doğu bölgesinin medeniyetten çok uzak olması sebebiyle, Orta Doğu ve Arap devletlerine karşı, uzak bir dış politika izlemiştir. Batıcılığı önemseyen “Kemalist söylem”in, Batıya yüzünü dönmesinde, sadece ekonomik değil; çağdaş, kültürel gelişmişlik ve modern toplum yaratabilmesi için de önemli olmaktadır.

Statükocu bir dış politika izleyen “Kemalist söylem”, başka devletlerin iç işlerine karışmamayı ilke edinmiş ve Lozan Antlaşması'nda alınan kararlar doğrultusunda dış politikasını belirlemiştir. “Kemalist söylem”, bir devletin dış politikasının oluşmasında iç politikanın da önemli bir yere sahip olduğunu savunarak, yeni kurulan devletin iç işlerine karışılmaması için diğer devletlerin iç politikalarına karışmamış ve her devletin kendi haklarına saygı duymuştur.

Atatürk'ün dış politika uygulamalarını incelediğimizde, Milli Mücadele dönemi Batılı devletlere karşı yapılan savaş, Atatürk'ü, Sovyet Rusya'ya yakınlaştırmıştır. Bu gelişme ise Atatürk'ün alternatif bir politika üretebilir miydi sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu soruya cevap olarak; Atatürk'ün gençlik yıllarındaki not defterlerini incelediğimizde, askeri okula giderken dış politika ile ilgilenmeye başladığı görülmüştür. Daha o dönemde Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yönelik stratejiler geliştiren Atatürk, ilerleyen zamanda uluslararası konjonktürde emin adımlarla ilerleyebilmiştir. Atatürk, bu dönemde sadece Sovyet Rusya'ya yakınlaşmamış; aynı zamanda Batılı devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları da çok iyi bir şekilde analiz ederek, bu devletlerle yakınlaşmıştır. Bu kapsamda, Atatürk, Sovyet Rusya'ya dış politikada yakınlaşmasına rağmen alternatif yollara da yönelmiştir. Komünist bir sistemle yönetilen Sovyet Rusya'ya karşı Atatürk yakınlaşsa da temkinli olmaya önem vermiş ve Batılı devletlerle iletişimi hiç kesmeyerek alternatif yöntemlere de yönelmeye çalışmıştır. Bu duruma örnek olarak, Milli Mücadele dönemi Atatürk'ün yakınındaki kişileri Avrupa'ya göndererek savaşmadan çözümler bulmaya çalışması gösterilebilir. Ayrıca Atatürk, Milli Mücadele dönemi İtalya ve Fransa ile iletişime geçmiş ve İtalya'nın rahatsız olduğu durumları başarılı bir şekilde analiz ederek, yakınlaşmaya başlamıştır.

Bu nedenle, Atatürk, dış politikada alternatif politika üretebilir miydi sorusuna mutlak bir cevap verememekle birlikte, izlediği dış politika stratejilerini incelediğimizde, alternatif politika üretme kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir.

Atatürk'ün Misak-ı Milli'de sınırları çizerken imparatorluğun sadece Anadolu topraklarını yeni kurulan ülke sınırları içerisinde alması ve Balkanlar ile Orta Doğu topraklarından vazgeçmesi, günümüzde Atatürk'e yönelik eleştirel söylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gerçekten de, bir imparatorluk içinde doğmuş, yetişmiş ve toprakları elde tutabilmek için savaşmış bir kişinin, kendi doğduğu toprakları dahil, imparatorluğa ait topraklardan vazgeçmesi kolay bir iş olmasa gerektir ve size ait olan topraklardan vazgeçmek, yaygın söylemde sizin vatan hainliği veya bölücülükle suçlanmanıza sebebiyet verebilmektedir. Ancak; 1789 Fransız İhtilali'nin doğurduğu ve sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, diğer imparatorlukların da kaçınılmaz yazgısı, milliyetçilik akımlarının artmasıyla

birlikte, dağılmak olmuştur. İmparatorluk içerisinde de kaçınılmaz yazgıyı yakından görebilmiş ve deneyimlemiş olan Atatürk, dönemin gelişmelerini ve gidişatını iyi analiz ederek ulusçuluk/yurttaşlık söyleminden ilerlemiştir. Atatürk'ün izlediği bu yaklaşım ise yeni kurulan ülkenin, yeniden dağılmasını engellemek için Türk-ulusal kimliği ve ulus-devlet anlayışı üzerine inşası şeklinde tezahür etmiştir.

Nitekim, Wilson ilkelerinde *“Bugünkü Osmanlı Devleti’ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır.”* Şeklinde yer alan 12. maddesi,⁷⁶⁰ Atatürk'ün kurmayı istediği yeni Türk devletinin sınırlarını Misak-ı Milli’de çizerken, önemli bir yere sahip olmuştur. Atatürk, bu madde ile sınırlarını çizdiği ülkede Türklerin çoğunlukla yaşadığı Anadolu topraklarını esas almış ve Batılı devletlere karşı yeni kurulan hükümetin saldırgan bir politika izlemediğini ve Wilson ilkeleri doğrultusunda Türklerin yaşadığı yerle sınırlandırılmış olduğunu göstererek varlığını kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu nedenle, Atatürk'ün izlediği bu politika, sınırları belli bir Türk devleti kurarak, varlığını kabul ettirmek amacı taşımıştır.

Atatürk'ün 1938 yılında ölümünün ardından, cumhurbaşkanlığı görevine gelen İsmet İnönü, 1950 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Dış politikada belirleyici aktör olan İnönü, II. Dünya Savaşı dönemi izlediği dış politika da İngiltere ve Fransa ile imzaladığı üçlü ittifak antlaşmasının yanı sıra, Almanya ile de ilişkileri kesmemiştir. Bu dönemde İnönü, Almanya’yla ticareti artırırken; aynı zamanda İngiltere ve Fransa ile imzaladığı antlaşmalar sayesinde, Almanya’nın ticari ilişkilerini dengelemeye çalışmıştır. Türkiye, Sovyet Rusya’yla da ilişkileri devam ettirmeye çalışmış ve diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

Bu kapsamda, “Kemalist söylem”in Batıya karşı Doğulu devletlerle ve Batıya karşı Batılı devletlerle girdiği ilişkilerde kurmaya çalıştığı denge politikası, İnönü döneminde de büyük ölçüde izlenmeye devam edilmiştir. “Kemalist söylem”in temkinli dış politika yaklaşımı İnönü dönemi dış politikasını incelediğimizde önemli ölçüde öne çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı dönemi dış politika da temkinli bir şekilde

⁷⁶⁰ Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu, 1919-1923”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed.: Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 100.

ilerleyen İnönü, ülkelerle anlaşmalar imzalamasına rağmen kendi çıkarları doğrultusunda anlaşmalara uymuş ve pragmatist bir dış politika izlemiştir. Ayrıca, İnönü, savaş döneminde Batı'ya karşı Doğu, Doğu'ya karşı Batı ve Batı'ya karşı Batı denge politikasını izlemiştir. Üçlü İttifak'ın yanı sıra, Sovyetler ile de ilişkilerini sürdüren İnönü, ayrıca Üçlü İttifak'ın yanı sıra, Almanya ile de saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.

İnönü'nün Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalarken eklettiği ek protokole göre, SSCB ile arasında neden olacak herhangi bir çatışma durumunda, yükümlülükler konusunda Türkiye'nin zorlanmayacağı yer almıştır. İnönü'nün bu yaklaşımı; Atatürk'ün MC'ye üye olmadan önce Türkiye'nin coğrafi ve askeri konumuna uyum sağlayacak şekilde Cemiyet'in kararlaştırdığı zorlama önlemlerine katılabileceğini bildirerek Sovyetler Birliği'nin rahatsızlığını azaltmaya çalışırken; ayrıca Sovyetlere karşı Batılı devletlerle ilişkileri geliştirerek dengelemeye çalışmasının devamı niteliğindedir. Bu açıdan İnönü de dış politikada Atatürk ile benzer olarak koşullara en uygun modeli seçmiştir.

Bu dönemde Rusya tehlikesinin ortaya çıkması ile Batıya yönelen İnönü, Batıcı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda, İnönü'nün Batıcılık politikasında, “Kemalist söylem”in modernleşme, çağdaşlık, ekonomi ve kültürel ilişkileri geliştirmesi görülmekle birlikte, güvenlikte ön plana çıkmıştır. İnönü döneminde Orta Doğu ile ilişkilerde mesafeli durulmuş ve “Kemalist söylem”in dış politikasının devamlılığı ile yüzünü Batıya yöneltmiştir.

“Kemalist söylem”in “*yurtta sulh cihanda sulh*” dış politika ilkesi ile ülkenin etrafının düşmanlarla çevrili olduğu düşüncesi, İnönü döneminde de devamlılığını sürdürmüş ve dış politikanın belirlenmesinde, bu söylem kapsamında güvenlik ön planda tutulmuştur.

İnönü dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, bu dönemin, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımının devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, 1960 yılına kadar iktidarda kalarak dış politikayı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yıllar arasında, “Kemalist

söylem”in dış politika yaklaşımı, etkisini devam ettirmesine rağmen, önemli ölçüde de sapmalar görülmüş ve genelde Batıya, özelde ise ABD’ye bağımlı bir dış politika belirlenmiştir.

“Kemalist söylem”in güvenlik odaklı dış politika felsefesi, Menderes hükümeti döneminde de devamlılığını sağlamıştır. “Kemalist söylem”, ülkenin bağımsızlığını güvenlik sorunu olarak görürken; Menderes hükümeti döneminde ise ülkenin güvenlik sorunu olarak SSCB görünmüştür.

“Kemalist söylem”in izlemeye çalıştığı statükoculuk ve başka devletlerin iç işlerine karışmama ilkelerinde, bu dönemde önemli farklılıklar görülmüştür. Rusya tehlikesine karşı NATO’ya girmek ve Batılı devletlerden daha fazla yardım almak isteyen Menderes hükümeti, bu sebeple Kore’ye asker göndererek Atatürk döneminden beri ilk defa başka bir devlete asker çıkartılmıştır.

Dış politikada Batı çıkarları doğrultusunda ilerleyen Menderes hükümeti, “Kemalist söylem”in devletçi ekonomi politikasından önemli şekilde sapmaların gerçekleşmesiyle birlikte, Batılı devletlere bağımlı hale gelmiştir. “Kemalist söylem”in bağımsız dış politika izlemesinde önem verdiği dış ticaret, bu dönemde önemsenmemiş ve dışa bağımlı hale gelmiştir.

Atatürk, dış politikada en önemli öncelik olarak “tam bağımsızlık” ilkesini görmüştür. Türkiye’nin bulunduğu jeopolitik konumu ise dış politikada güvenliğin ön planda tutulmasına neden olmuş ve bu sebeple, ülkenin kendi gücüne öncelik verilmiştir. Menderes döneminde ise bu yaklaşımdan uzaklaşmış ve Menderes, Türkiye’yi, Orta Doğu bölgesinin lider konumunda görmüştür. Menderes hükümetlerinin bu yaklaşımdaki amacı, bölgede Batılı devletlerin temsilcisi olarak yer alabilmek ve ayrıca bölgede lider konumunda olmasının katkısıyla, Batılı devletlerden yardım alabilmek olmuştur.

1950-1960 dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımından birçok yönde sapmalar ortaya çıktığı görülmektedir. “Kemalist söylem”in dış politika felsefesinde en önemli önceliği olan “tam bağımsızlık” ilkesi, bu dönemde önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum öncelikle, dış politika ilkelerinde yer alan devletçilik ilkesinde kendisini göstermeye

başlamıştır. Menderes hükümetleri, ekonomide plansız hareket ederek, Türkiye’yi Batılı devletlere bağımlı hale getirmeye başlamıştır. Ekonomide, Batılı devletlere bağımlı olunmaya başlanması, bir süre sonra dış ticarete de bu devletlere bağımlı olmayı beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, dış politikada alınan kararlar, bir süre sonra sadece Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda alınmaya başlanmıştır. ABD ile imzalanan ikili antlaşmalar sonucu, “Kemalist söylem”in tam bağımsızlık politikasından sapılmakla birlikte ülkenin iç ve dış politikada ABD eksenine girmesine neden olmuştur. Ayrıca Atatürk, ekonomide planlı ilerleyebilmek için beş yıllık kalkınma planları yaparken, bu dönemde plansız harcamalar yapılmış ve “Kemalist söylem”in güçlü ekonomisinden sapılarak ülkenin zayıflamasına neden olmuştur. “Kemalist söylem”, bölgede paktların kurulması için girişimlerde bulunurken önceliği güvenliği sağlamak iken; 1950-1960 döneminde Batılı devletlerin desteğini sağlamak olmuştur. Bu durum “Kemalist söylem”in bağımsız dış politika söyleminde de sapmaya neden olmuştur.

Menderes döneminde, iç politikada ve dış politikada “Kemalist söylem”den sapma olduğunu ileri süren askerler tarafından, 27 Mayıs müdahalesi gerçekleşmiş ve Menderes hükümetine son verilmiştir. Ardından, 1960-1980 yılları koalisyon hükümetlerinin kurulması ile geçmiştir.

“Kemalist söylem” dış politikasında, Batıya karşı Doğuya yaklaşılarak, dış politikada bağımlı olmadan denge kurulmaya çalışılması, 1960-1980 yılları arasında da Batılı devletlere karşı denge politikası izlenmeye çalışarak Rusya ve Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışılmasıyla görülmüştür. Bu yıllar arasında, Batı eksenli dış politikadan uzaklaşmaya çalışılarak, dengeli bir dış politika izlenmesinde en önemli gösterge olarak; Batının ve ABD’nin tehditlerine rağmen Kıbrıs harekâtının gerçekleştirilmesi olmuştur.

Milli Mücadele dönemi dış politikasında, askeri harekâttan önce diplomatik yollarla sorunun çözülmesi için birçok girişimlerde bulunulmuş ve bu kapsamda Atatürk, dönemin dışişleri bakanını Avrupa’ya göndermiştir. Ancak, beklenen sonucu elde edemeyen Atatürk, askeri harekâta yönelmiştir. 1960-1980 yılları arasında da askeri harekâttan önce dış politikada diplomatik yollarla Kıbrıs sorununun çözülmesi için birçok girişimlerde bulunulmuş, sorunun BM, NATO ve

garantör devletlerine götürülmesine rağmen bölgede Türklere yapılan saldırıların devam etmesi ve diplomatik girişimlerden beklenen sonucun elde edilememiş olması, Ankara'nın askeri harekâtı gerçekleştirmesiyle sonuçlanmıştır.

Atatürk, o dönemde dış politikada bazı ödünlerin verilmedikçe, İtilaf Devletleri ile barışın sağlanamayacağını farkındaydı. Bu nedenle Kıbrıs adası meselesinde o dönemde İngiltere'nin egemenliğini devam ettirmesine *yurtta sulh cihanda sulh* politikasıyla yaklaşmış ve herhangi bir talepte bulunmamıştır. Ancak Atatürk, Kıbrıs adasında Yunanistan'ın bir ideali doğrultusunda hareket etmesi ya da Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması durumunda Kıbrıs adasıyla ilgili statükocu tavrının değişebileceğini Yunan Başvekili Venizelos ile yaptığı konuşmada belirtmiştir. Bu doğrultuda, 1960-1980 döneminde gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı ele alındığında, “Kemalist söylem” ile uyumlu bir dış politika izlendiği ortaya çıkmakta ve Atatürk'ün alabileceği dış politika kararıyla benzer bir adım atıldığı yönünde tahmin yürütülebilmektedir.

“Kemalist söylem”in dış politikasında en önemli ilke olan Batıcılık, sonraki yıllarda da devamlılığı sağlamış ve bu kapsamda Avrupa'da kurulan AET'ye girmek için başvuru yapılmıştır. Bu yıllarda Batı, Doğu ile dengelenmeye çalışılırken Batıcılık ilkesi dış politikada öncelik olarak görülmüştür.

1960-1980 dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, bu dönemde koalisyon hükümetlerinin kurulması ile dış politikada istikrarsız durumlara neden olunmasına rağmen, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımının devamı niteliğinde geliştiğini diyebilmekteyiz. Bu dönemde Kıbrıs meselesinde izlenilen yol, ABD ile yapılan antlaşmaların Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda revize edilmesiyle birlikte tam bağımsızlığın öne çıkarılması ve dış politikada çok yönlü ve dengeli bir strateji izlenmeye çalışılması “Kemalist söylem”in pratiğiyle uyumlu ilerlenmeye çalışılmasına önemli örneklerdir.

1950'li yıllarda ekonomide, ABD ve Batılı devletlerden gelen yardımlara güvenerek umarsızca yapılan harcamalar, 1960-1980 yıllarında ekonomik olarak, kriz eşliğinde olmasına neden olmuştur. Bu durum, ülkenin dış politikasında önemli kararlarda geri durmaya neden olurken, iç politikada da karmaşaya neden olmuştur.

İç politikada karmaşanın hâkim olması, 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahaleye neden olmuştur.

1980-1990 dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, bu dönemin, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımının devamı niteliğinde geliştiğini diyebilmekteyiz. 1980 askeri müdahalesiyle gelen askeri yönetim, bu dönemde sadece Batılı devletlere bağımlı olarak dış politika izlemekten kaçınmış ve çok boyutlu bir dış politika izlemiştir. Bu dönemde güvenlikleştirme sorununa öncelik verilmiş ve “Kemalist söylem” ile benzer olarak iç ve dış sorunlar birbirine bağımlı olarak görülerek, çözülmesi için öncelik iç politikaya verilmiştir. Ancak bu dönemde 1980’li yılların sonlarına doğru askeri yönetimin geri çekilmesi ve dış politikada belirleyici aktör olarak Özal’ın ortaya çıkması ile dış politikada sapmalar belirmeye başlamıştır.

1983 yılında Başbakanlık ve ardından 1989 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelen Özal, 1993 yılında vefatına kadar dış politikayı yönlendirmesi ile 1990-2002 dönemi dış politikası genel olarak Özal’ın söylemi ile ilerlemiştir.

“Kemalist söylem”, dış politikada, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına neden olan her şeyi kaldırarak, akıl ve bilime öncelik vermiştir. Dolayısıyla, “Kemalist söylem”in modernleşme projesinde öne çıkan Batılılaşma; yani Batı ile özdeşleşerek Batı’nın ‘öteki’si olmaktan kurtulmak ya da Batı gibi olmaya çalışarak, farklılığı yok etmeye çalışmak hedefindeydi. Bu kapsamda, “Kemalist söylem”, dış politikada İslam ülkelerinden, Osmanlı’nın ardılı olarak gördüğü devletlerden uzak durmuş ve dış politikada dini değerleri öne çıkarmak yerine bunu bireyin inanç tercihlerine bırakmıştır. Ancak Özal dönemi dış politikasında, yeni-Osmanlıcılık kavramı ortaya atılmış ve Osmanlı Devleti’nin ardılı olarak görülen devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye’nin bu devletlere liderlik yapması fikri, ön plana çıkmıştır.

“Kemalist söylem”, Osmanlı Devleti’nin devamı olduğu düşüncesini ötekileştirmeye çalışarak, laik bir ülke doğrultusunda dış politikada dini değerlerin aksine; modernleşmeyi, çağdaşlaşmayı ön plana atmıştır. Özal ise bu dönemde, Osmanlı Devleti’ne bağlı olan devletlerin lideri konumunda olmak istemiş ve bu kapsamda ilişkilerini sürdürmüştür.

Özal, yeni-Osmanlıcılık dış politika söylemi ve bölgede lider ülke konumunda olma isteğiyle, Körfez Savaşı'nda aktif aktör olmaya çalışmış ve ABD'ye kendi topraklarından geçiş yapmasına, askeri havaalanlarını kullanmasına izin vermiştir. Ancak bu savaşın ardından ülke içinde beliren terör faaliyetleri, dış politikada birçok devletle ilişkilerin bozulması ve Orta Doğu bölgesinde ABD eksenli bir ülke olarak görülmesi, izlediği dış politikada başarısız olmasına neden olmuştur.

Özal'ın bu dönemde izlediği aktif dış politika, Türkiye'nin, ekonomik olarak beklediği sonucu elde edememesi ile çöküntüye kadar gitmesine, ekonomik borçlanmanın artmasına, iç politikada terör faaliyetlerinin artmasına, mülteci sorununun ortaya çıkmasına ve dış politikada umduğunu bulamamasına neden olmuştur. Kısaca izlenen bu dış politika, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1990-2002 dönemi, yeni-Osmanlıcılık söyleminin yanı sıra, bu dönemde “Kemalist söylem”in dış politikada öncelik verdiği ilkelerden, Batıcılık ilkesi ön planda tutulmuştur.

1990-2002 dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, bu dönemin, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımından önemli ölçüde sapmalar meydana geldiği görülmektedir. “Kemalist söylem”in hem iç hem de dış politikada tam bağımsızlık, başka devletlerin işlerine karışmama, başka devletlere ya da milletlere önderlik yapmayı reddetme yaklaşımından, bu dönemde Özal tarafından sapılmış ve ortaya atılan yeni-Osmanlıcılık söylemi ile “Kemalist söylem” ötekileştirilmiştir.

2002 yılında iktidara gelen ve 2020 yılında iktidarlığını devam ettiren AKP, dış politikada Özal'ın ortaya attığı yeni-Osmanlıcılık söylemini revize ederek, “yeni-İslamcılık” söylemini dış politikada ortaya atmıştır. AKP, dış politikada, Osmanlı'nın ardılı olan İslam ülkelerine model bir ülke olmaya çalışmış ve İslam ülkelerinin dış politikada hamisi rolünde olmaya çalışmıştır.

“Kemalist söylem”de tarihsel yaşanmış olanlar değerlendirilerek ve ders alınarak dış politika belirlenirken ve geçmişte ortaya çıkan derslere önem verilirken, AKP döneminde sadece geçmişe bağlı kalınmış ve geçmişten dersler almaktan

ziyade; geçmişle bağlarını değişim olmadan, Osmanlı devletinin ardılı olarak görerek ilişkilerin devam etmesini istemiştir.

“Kemalist söylem”, iç politikada ve dış politikada çağdaş, modern kimliği ön plana çıkarırken ve değişime vurgu yaparken; AKP döneminde ise sadece İslami kimlik ön plana çıkarılmıştır.

“Kemalist söylem”in Batılı devletlere yaklaşımında, önceliği, yeni kurulan ülkenin, batıl inançlardan, geri kalmış bir medeniyetten çağdaş, modern bir devlet haline gelmesini amaçlamıştır. Türkiye’nin muasır medeniyet seviyesini gelmesini isteyen “Kemalist söylem”, bu kapsamda medeniyetten uzak kalan bir toplumun zarar göreceğini ve Türkiye’nin modern bir devlet olmak amacıyla “*medeniyet nerede ise oraya gitmesi gerektiğini*” savunmuştur. Bu kapsamda “Kemalist söylem”in Batılı devletlere yaklaşımı incelendiğinde yeni kurulan devletin bağımsızlığını kabul ettirmeye, toplumun kültürel seviyesini yükseltmeye, Batılı bir devlet olarak kendisini kabul ettirmeye ve Batılı devletler tarafında ötekileştirilmemeye çalışmıştır. AKP’nin Batıya yaklaşımını incelediğimizde ise daha çok ekonomik alan ön planda olmakla birlikte, kültürel olarak Orta Doğu ve Arap bölgesine yönelmiştir. AKP’nin Orta Doğu ve Arap devletlerine yönelmesinde ekonomi önemli bir yere sahip olmakla birlikte dini ve kültürel bağlar öncelik olmuştur.

Bağımsızlığını büyük bir mücadele vererek kazanan yeni Türk devletinin, etrafının düşmanlarla çevrili olduğu yaklaşımı, “Kemalist söylem”in dış politika felsefesinde yer almıştır. AKP ise Osmanlı tarihini ön plana çıkararak Müslüman devletlerle, Osmanlı ardılı bir devlet olarak iyi ilişkiler yürütmeye çalışmış ve yumuşak güç politikasıyla ilerlemeye çalışmıştır. Ancak 2010 yılının son günlerinde ortaya çıkan Arap Baharı ile komşu ülkelerin bazılarıyla ilişkilerin neredeyse kopma durumuna gelmesi AKP’nin dış politikada başarısız olmasına neden olmuştur.

2000’li yıllarda izlediği dış politikada başarısız olan AKP hükümeti, dış politika söyleminde değişikliğe gitmeye başlamıştır. 2010’lu yıllarda, “Kemalist söylem” ile benzer bir dış politikada ilerlemeye başlayan AKP hükümeti, güvenlik

eksenli bir dış politika izlemeye başlamıştır. AKP hükümeti, hem içeriden hem de dışarıdan gelen tehdit kapsamında güvenlik politikalarını öncelik hale getirmiştir.

“Kemalist söylem”i ötekileştiren ve karşıt, yeni bir söylem oluşturan AKP hükümeti, dış politikada yaptığı değişiklik ile yumuşak güç yerine, “Kemalist söylem”in askeri gücünün ön plana çıktığı ve Türkiye’nin etrafı düşmanlarla çevrili olduğu yaklaşımını uygulamaya başlamıştır. 2010’lu yıllarda, Türkiye’nin komşularla ilişkilerinin bozulması ve iç güvenlik ile dış güvenlik sorunlarıyla karşılaşmaya başlanması, “Kemalist söylem” ve pratiğinde yer alan güvenlikçi dış politika ekseninde dış politikasını belirlenmeye başlamasına neden olmuştur.

Dolayısıyla, pragmatist nedenlerle siyasal İslamcıların milliyetçi/ulusalcı bir yapıya dayanmaya başladıkları ve pragmatist nedenlerle söylem değişikliğine gittikleri ve bu söylemin “Kemalist söylem”i andırmaya başladığı ileri sürülebilmektedir.

2002-2020 dönemi dış politikasında alınan kararlar ve pratiği incelendiğinde, bu dönemde, “Kemalist söylem”in dış politika yaklaşımından önemli ölçüde sapmalar meydana geldiği ileri sürülebilmektedir. “Kemalist söylem”in başka devletlerin içişlerine karışmama, başka devletlere ya da milletlere önderlik yapmayı reddetme yaklaşımından, bu dönemde, AKP hükümeti tarafından sapılmış ve “Kemalist söylem” ötekileştirilerek yerine yeni-İslamcılık söylemi getirilmiştir.

Atatürk sonrası Türk dış politikasını incelendiğinde, İnönü’nün karakteristik olarak riskten uzak durması ve sürekli temkinli olması, dış politikada, Atatürk dönemindeki uygulamaların devam edilmesini sağlamıştır. Atatürk döneminde, Lozan Antlaşması’nda alınan kararlar ekseninde bir dış politika izlenmiştir. Lozan Antlaşması’nın imzalanmasında görev alan İnönü ise bu dönemin dış politika ruhunu benimsemiş ve bu dönem içerisinde dışişleri bakanlığı görevinde yer alarak dış politika yapımında Atatürk ile ortak hareket etmiştir. Ayrıca bu süreçte İnönü’nün dış politika tavrını incelendiğinde, Atatürk’e göre daha temkinli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple, İnönü dönemi dış politikasının, “Kemalist söylem” dış politika pratiğinin devamı niteliğinde olduğu söylenebilmekle birlikte, 1950’li yıllarla birlikte bu dış politikadan sapmalar görülmektedir. Demokrat Parti

dönemi dış politikasıyla birlikte, “Kemalist söylem” pratiğinde yaşanmaya başlanan sapmalar, günümüze kadar Türk dış politikasında devam etmiştir. Belli dönemlerde hükümetler, dış politika uygulamalarında “Kemalist söylem” ile benzer şekilde ilerlemeye çalışmışsa da birçok yönden de sapmalar görünmüştür.

Bu çalışmada yapılan incelemede, 1950’li yıllarla birlikte “Kemalist söylem” pratiği ile benzer dış politika emsalleri görünmesine rağmen, günümüze kadar bu pratikten sapmalar önemli ölçüde yaşanmaya devam etmiştir. Dönem dönem “Kemalist söylem” pratiğinin emsalleri sıklıkla karşımıza çıkmasına rağmen, bu emsaller uzun süre etkisini devam ettirememiş ya da belli çerçevelerde sınırlı kalmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACHARYA, Amitav - BUZAN, Barry, **The Making of Global International Relations Origins and Evolution of IR at its Centenary**, Cambridge University Press, Cambridge 2019.

AHMAD, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London 1993.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, MKM Yayıncılık, (6. Baskı), Bursa 2010.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Akademi, (11. Baskı), Bursa 2017.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2019.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (5. Baskı), Ankara 1988.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2010.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 10 (1920-1921), Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 12 (1921-1922), Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2 (1915-1919), Kaynak Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2003.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 6 (1919-1920), Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2003.

Atatürk'ün Not Defterleri II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004.

Atatürk'ün Not Defterleri III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005.

Atatürk'ün Not Defterleri IV, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005.

Atatürk'ün Not Defterleri V, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2005.

ATAY, Falih Rıfkı, **Babanız Atatürk**, Bates Yayınları, İstanbul 1980.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün - Bugün - Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, (Onuncu Basım), İstanbul 1976.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (1938-1950)**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, (6. Basım), İstanbul 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 1 (1881-1919)**, Remzi Kitabevi, (6. Baskı), İstanbul 1976.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 2 (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, (5. Baskı), İstanbul 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt 3 (1922-1938)**, Remzi Kitabevi, (5. Baskı), İstanbul 1975.

BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 1990.

BALCI, Ali, **Türkiye'nin Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa Basım Yayım, (3. Baskı), İstanbul 2017.

BELLİ, Şemsi, **Makbule Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal**, Selis Kitaplar, (1. Baskı), 2005.

BERKES, Niyazi, **The Development of Secularism in Turkey**, Hurst & Company, London 1998.

BOSTANOĞLU, Burcu - OKUR, Mehmet Akif, **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox**, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

BOSTANOĞLU, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 1999.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım 1**, Yenigün Haber Ajansı, 1997.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk 2**, Yenigün Haber Ajansı, 1997.

COX, Robert W. - SCHECHTER, Michael G., **The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilization**, Routledge, New York 2002.

ÇİFTÇİ, Kemal, **“Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi”**, Söylemi ve **Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019.

ÇİFTÇİ, Kemal, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 2010.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, (82. Baskı), İstanbul 2013.

ERDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları**, (19. Baskı), İstanbul 2014.

FINOCCHIORO, Maurice, **Gramsci and the History of Dialectical Thought**, Cambride University Press, New York 1988.

FRANKEL, Joseph, **Contemporary International Theory and the Behaviour of States**, Oxford University Press, London 1973.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, (1. Basım), Ankara 2015.

GHOSH, Peu, **International Relations**, Phi Learning, (3. Edition), Delhi 2013.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, **Atatürk Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

GRIFFITHS, Martin, ROACH, Steven C., SOLOMON, Scott, **Fifty Key Thinkers in International Relations**, Routledge, (Second Edition), New York 2009.

GÜLDEMİR, Ufuk, **Teksas-Malatya**, Tekin Yayınevi, (1. Basım), İstanbul 1992.

HABERMAS, Jürgen, **Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy**, MIT Press, (2. Printing), Cambridge 1996.

HABERMAS, Jürgen, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.

HALE, William, **Turkish Foreign Policy since 1774**, Routledge, (Third Edition), New York 2013.

HOLUB, Renate, **Antonio Gramsci: Beyond Marxism and Postmodernism**, Routledge, 1992.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (8. Baskı), İstanbul 2009.

İNANCIK, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2016.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 1984.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt I, İletişim Yayınları, (1. Baskı), Ankara 1996.

KÖKER, Levent, **İki Farklı Siyaset**, Dipnot Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2019.

KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, (10. Baskı), İstanbul 2007.

LACLAU, Ernesto - MOUFFE, Chantal, **Hegemony and Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics**, Verso, (Second Edition), New York 2001.

LINKLATER, Andrew, **The Transformation of Political Community**, Polity Press, Cambridge 2004.

ORTAYLI, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018.

PARLAK, İsmet, **Kemalist İdeolojide Eğitim**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

ROBINSON, William I., **Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony**, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

SANDIKLI, Atilla, **Atatürk’ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler**, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2000.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, DER Yayınları, İstanbul 2011.

SYRİGOS, Angelos M., **The Status of the Aegean Sea According to International Law**, Sakkoulas/Bruylant, 1998.

TANSU, Samih Nafiz, **Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, Nokta Kitap Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, (5. Baskı), Ankara 2001.

TUNCER, Hüner, **Atatürkçü Dış Politika**, Analiz Basım Yayın, (2. Basım), İstanbul 2008.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, (1. Basım), Ankara 1999.

VÁLİ, Ferenc Albert, **Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey**, The Johns Hopkins University Press, London 1971.

VERGİN, Nur, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Yayıncılık, (6. Baskı), 2008.

VIOTTI, Paul R. – KAUPPI, Mark V., **International Relations Theory**, Pearson Education, (5. Edition), 2012.

VOLKAN, Vamık D. - ITZKOWITZ, Norman, **Ölümsüz Atatürk**, Bağlam Yayınları, (7. Basım), İstanbul 2016.

Çeviri Kitaplar

ADORNO, Theodor W. – HORKHEIMER, Max, **Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar**, (Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayın, (İkinci Baskı), İstanbul 1996.

BOTTOMORE, Tom, **Frankfurt Okulu**, (Çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, (2. Basım), Ankara 1997.

BROWN, Chris – AINLEY, Kristen, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, (Çev. Mehtap Gün Ayrıl), Sümer Kitabevi, (4. Baskı), İstanbul 2013.

CARR, Edward Hallett, **Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)**, (Çev. Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2010.

COLLINGWOOD, R. G., **Tarih Tasarımı**, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Gündoğan Yayınları, (2.Baskı), Ankara 1996.

COX, Robert W. – SINCLAIR, Timothy J., **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, (Çev. Ed. Sezgi Durgun), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul 2016.

GRAMSCI, Antonio, **Felsefe ve Politika Sorunları**, (Fransızcadan Çeviri: Adnan Cemgil), Payel Yayınevi, İstanbul 1975.

GRAMSCI, Antonio, **Hapishane Defterleri**, Cilt 1, (Ed.: Joseph A. Buttigieg), (Çev.: Ekrem Ekici), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.

GRAMSCI, Antonio, **Hapishane Defterleri**, Cilt 3, (Ed. Joseph A. Buttigieg), (Çev. Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012.

GRAMSCI, Antonio, **Selection From the Prison Notebook of Antonio Gramsci**, (Ed. and Trans. Quentin Hoare, Geoffrey Nowell Smith), ElecBook, London 1999.

HABERMAS, Jürgen, **Communication and the Evolution of Society**, (Trans. Thomas McCarthy), Beacon Press, Boston 1979.

HABERMAS, Jürgen, **Moral Consciousness and Communicative Action**, (Trans. Christian Lenhardt, Shierry Weber NicholSEN), Polity Press, Cambridge 2007.

HABERMAS, Jürgen, **Toward a Rational Society**, (Trans. Jeremy J. Shapiro), Polity Press, Cambridge 1989.

HALE, William, **Türkiye Dış Politikası 1774-2000**, (Çev. Petek Demir), Mozaik, İstanbul 2003.

HOBSBAWM, Eric, **Tarih Üzerine**, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

HORKHEIMER, Max, **Akıl Tutulması**, (Çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul 1998.

HORKHEIMER, Max, **Critical Theory**, (Trans. Matthew J. O'Connell and others), New York 1972.

KANT, Immanuel, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, (Çev. Yavuz Abadab, Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.

KEYMAN, E. Fuat, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, (Çev. Simten Coşar), Alfa Yayınları, (1. Baskı) İstanbul 2000.

KINROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, (19. Baskı), İstanbul 2007.

KNUTSEN, Torbjon L., **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, (Türkçesi: Mehmet Özey), Açılım Kitap, (2. Baskı), İstanbul 2015.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (İngilizceden Çeviren: Metin Kırıatlı), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, (5. Baskı), Ankara 1993.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, (Türkçesi: Füsün Doruker), Sabah Kitapları, (1. Baskı), İstanbul 2000.

MARX, Karl, **Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i**, (Almancadan Çev. Erkin Özalp), Yordam Kitap, (1. Basım), İstanbul 2016.

PORTELLİ, Hughes, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, (Çev. Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara 1982.

VIOTTI, Paul R. – KAUPPI, Mark V., **Uluslararası İlişkiler Teorisi**, (Çev. Ed. Metin Aksoy), Nobel Yayıncılık, (5. Basımdan Çeviri), 2016.

WALTZ, Kenneth N. – QUESTER, George H., **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, (Çev. Ersin Onulduran), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası I**, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II**, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III**, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2000.

BURCHILL, Scott - LINKLATER, Andrew, “Giriş”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Scott Burchill, vd.), (Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan), Küre Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2017, s. 11-52.

DEVETAK, Richard, “Eleştirel Teori”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Scott Burchill, vd.), (Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan), Küre Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2017, s. 217-246.

Hazırlanan Kitaplar

ARIBOĞAN, Ülke – AYMAN, Gülden – DEDEOĞLU, Beril (Hazırlayanlar), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, (5. Baskı), İstanbul 2017.

ÜRER, Levent, “Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası”, **Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, (Hazır. Murat Metinsoy, Mustafa Eroğlu), Donkişot Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2003, s. 83-103.

Makale

ABRAMOWITZ, Morton, “The Complexities of American Policymaking on Turkey”, **Insight Turkey**, Vol: 2, No: 4, 2000, p. 3-35.

ACUN, Can, “Türkiye’nin Suriye Politikası 2014”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, (Ed. Burhanettin Turan, Kemal İnat, Ali Balcı), SETA Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 189-206.

AĞCAN, Muhammed A., “İnsanlık, Sosyo-politik Topluluk ve Evrensellik/Farklılık: Andrew Linklater, Eleştirel Kuram ve Küresel Siyaset”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 10, Sayı: 37, Bahar 2013, s. 3-35.

AKBAŞ, Zafer - ÇELİK, Ahmet Hüsrev – DUMAN, Melih, “İkinci Yüzyılında İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk - Amerikan İlişkileri”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Cilt: 13, Sayı: 19, Eylül 2019, s. 2226-2258.

AKTÜRK, Şener, “The Crisis in Russian-Turkish Relations, 2008-2015”, **Russian Analytical Digest**, No: 179, 12 February 2016, p. 1-16.

ARI, Tayyar, “Türkiye Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezinde Yeni Parametreler”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), Alfa Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2001, s. 441-460.

ARI, Tayyar, “Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Postmodern Teoriler”, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2**, (Der. Tayyar Arı), Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 1-47.

ARIK, Umut, “Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 119-134.

ATAAY, Faruk – KALFA, Ceren, “’Modern Prens’ten ‘Post-Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”, **Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2008, s. 26-49.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), (Der. Nimet Arsan), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (5. Baskı), 2006.

ATILA DEMİR, Sevim, “Sosyal Bilimlere Eleştirel Bir Bakış: Frankfurt Okulu ve Pozitivizm Eleştirisi”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 2009, 1, s. 59-73.

AUGELLI Enrico – MURPHY, Craig N., “Gramsci and International Relations: A General Perspective with Examples from Recent US Policy Toward the Third World”, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1993, p. 127-147.

AYDIN, Ahmet – POYRAZ, Emel, “Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 15-29.

AYDIN, Mustafa, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, **Middle Eastern Studies**, 35:4, 1999, s. 152-186.

AYDIN, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 399-478.

AYDIN, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, 1990-2001”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 366-439.

AYKAN, Mahmut Bali, “Türkiye'nin Dış Politika Anlayışı”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, (Ed. Haydar Çakmak), Barış Platin, (1. Baskı), Ankara 2008, s. 31-38.

AYVAZ, Zehra, “Astana ve Soçi Süreçlerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri”, **The Journal of Diplomatic Research**, Vol:2, No:2, December 2020, s. 46-63.

BALCI, Ali, "The Alliance of Civilizations: The Poverty of the Clash/Alliance Dichotomy?", **Insight Turkey**, Vol: 11, No: 3, 2009, p. 95-108.

BAYDAR, Mustafa, "Atatürkçülük Deyince", **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der. Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 78-83.

BAYKAL, Sanem – ARAT, Tuğrul, "AB'yle İlişkiler, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 326-365.

BİRDİŞLİ, Fikret, "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 20, 2014, s. 229-256.

BOOTH, Ken, "Critical Explorations and the Highway of Critical Security Theory", **International Relations Theory**, (Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi), Pearson Education, (5. Edition), 2012, p. 339-348.

CAZALA, Menent Savaş, "Eleştirel Kuramda Özgürleşme ve Aydınlanma Düşüncesi", **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2**, (Der. Tayyar Arı), Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 49-76.

COX, Robert W, "Civil Society at the Turn of the Millenium: Prospects for an Alternative World Order", **Review of International Studies**, Vol: 25, No: 1, 1999, p. 3-28.

COX, Robert W. - JACOBSON, Harold Karan, "Decision-making", **International Social Science Journal**, Vol: XXIX, No: 1, 1977, p. 115-135.

COX, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations : An Essay in Method", **Millennium: Journal of International Studies**, Vol: 12, No: 2, 1983, p. 162-175.

COX, Robert W., “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1994, p. 49-66.

CRAWFORD, Neta C., “Jürgen Habermas”, **Critical Theorists and International Relations**, (Ed. Jenny Edkins, Nick Vaughan-Williams), Routledge, New York 2009, p. 187-198.

CRONIN, Ciaran, “Cosmopolitan Democracy”, **Jürgen Habermas: Key Concepts**, (Ed. Barbara Fultner), Routledge, 2014, p. 196-221.

ÇAKMAK, Haydar, “Haşhaş Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 135-144.

ÇAKMAK, Haydar, “Suriye Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 435-442.

ÇELEBİ, Özlen, “1 Mart Tezkeresi Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed.: Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 273-284.

ÇELİK, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, (Ed.: Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2009, s. 75-91.

ÇİFTÇİ, Kemal, “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, **Akademik İncelemeler**, Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 2007, s. 97-131.

ÇİFTÇİ, Kemal, “Türkiye’de Kemalizm Karşısında Siyasal İslamcı Hegemonyanın İnşası”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 2015, s. 1-34.

DAGI, Ihsan D., “Democratic transition in Turkey, 1980–83: the impact of European diplomacy”, **Middle Eastern Studies**, 1996, 32:2, p. 124-141.

DAĞCI, Gül Tuba, “Adnan Menderes Dönemi Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi**, 1, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Bilimevi Basım Yayın, (2. Baskı), İstanbul 2015, s. 575-596.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment Of 2007”, **Insight Turkey**, Vol: 10, No: 1, 2008, p. 77-96.

DOKUYAN, Sabit – NARBAHÇE, Ruken, “Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 7 (4), s. 2899-2925.

DURAL, A. Baran, “A. Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 55-68.

DURDU, Zafer, “Frankfurt Okulu’nun Sosyal Bilim Anlayışı”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 15, Yıl 2006, s. 15-32.

ERALP, Atila, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16.Baskı), İstanbul 2019, s. 57-88.

ERHAN Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 522-575.

ERHAN, Çağrı – ARAT, Tuğrul, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 83-101.

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1960-1980”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 681-715.

ERŞEN, Emre, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2, Sonbahar 2016, s. 153-171.

ERŞEN, Emre, “Türkiye’nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, (Ed. Burhanettin Turan, Kemal İnat, Ali Balcı), SETA Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 355-382.

ESMER, Ahmet Şükrü – SANDER, Oral, “1939-1945 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 137-190.

FEYZİOĞLU Turhan, “Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik”, **Atatürk Yolu**, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara 1987, s. 169-225.

FIRAT, Melek – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1990-2001”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 551-567.

FIRAT, Melek – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 124-148.

FIRAT, Melek – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1960-1980”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 784-795.

FIRAT, Melek – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler, 1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 615-634.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler, 1960-1980”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 716-765.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 102-123.

FONTANA, Benedetto, “The Democratic Philosopher: Rhetoric as Hegemony in Gramsci”, **Italian Culture**, Volume 23, 2005, p. 97-123.

GILL, Stephen – LAW, Dawid, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, (Ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge 1994, p. 93-126.

GÖKTEPE, Cihat – SEYDİ, Süleyman, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Bilgi**, Kış 2015, Sayı: 12, s. 197-222.

GÖNLÜBOL, Mehmet – KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “1965-1973 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 489-540.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, “1919-1938 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 3-136.

GÖNLÜBOL, Mehmet, vd., “1945-1965 Dönemi”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara 1987, s. 191-487.

GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası 2009”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2011, s. 293-330.

GULMEZ, Seckin Baris, “Turkish foreign policy as an anomaly: revisionism and irredentism through diplomacy in the 1930s”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 2017, Vol: 44, No: 1, p. 30-47.

GÜLMEZ, Seçkin Barış, “Turkish Foreign Policy in the Early Years, 1923-1938”, **Turkish Foreign Policy I**, (Ed. Nejat Doğan, Ahmet Sözen), Anadolu University Publication Faculty of Open Education Publication, Eskişehir 2019, p. 37-86.

GÜRPINAR, Bulut, “Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 53, 2017, s. 241-253.

HOFFMAN, Mark, “Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate”, **Millennium: Journal of International Studies**, 1987, Vol: 16, No: 2, p. 231-249.

İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN, Arzu, BUZ, Sema, “Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Cilt: 19, Sayı: 1, Nisan 2008, s. 71-88.

İNAT, Kemal – TELCİ, İsmail Numan, “Türkiye’nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, (Ed. Burhanettin Turan, Kemal İnat, Ali Resul Usul), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2012, s. 205-264.

İNAT, Kemal, “Türkiye’nin İran Politikası 2015”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2015**, (Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2016, s. 129-157.

KANAT, Kılıç Buğra, “Türkiye’nin ABD Politikası 2019”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2019**, (Ed. Burhanettin Turan, Kemal İnat, Mustafa Caner), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2020, s. 7-24.

KAP, Derya, “AB ve Türkiye’nin Yabancı Savaşçılarla Mücadele Politikası”, **İktisadi Kalkınma Değerlendirme Notu**, Sayı: 108, 2015, s. 1-17.

KAPLAN, Kadri, “Atatürkçü Düşünce ve Getirdiği Temel Kavramlar”, **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der. Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 120-124.

KARACASULU, Nilüfer, “Hegemonik Düzen Tartışmaları Ve Eleştirel Görüşler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2009, s. 53-71.

KARADELİ Cem, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1984)”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 153-158.

KARADELİ, Cem, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1976)”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 145-152.

KARADELİ, Cem, “Türkiye-Yunanistan (Ege Denizi) Krizi (1987)”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 159-166.

Karl Marx selected writings, (Ed. David McLellan), Oxford University Press, (2. Edition), New York 2000.

KASIM, Kamer, “Türkiye’nin Kafkasya Politikası 2009”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat, Muhittin Ataman), SETA Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2011, s. 403-430.

KEOHANE, Robert O., “International Institutions: Two Approaches”, **International Studies Quarterly**, Vol: 32, No: 4, December 1988, p. 379-396.

KEYDER, Çağlar, “The Dilemma of Cultural Identity on the Margin of Europe”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol: 16, No: 1, Winter, 1993, p. 19-33.

KEYMAN, E. Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16.Baskı), İstanbul 2019, s. 227-260.

KEYMAN, Fuat, Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, (Ed. Haydar Çakmak), Barış Platin, (1. Baskı), Ankara 2008, s. 155-162.

KIRIŞCI, Kemal – TOCCI, Nathalie – WALKER, Joshua, “A Neighborhood Rediscovered Turkey’s transatlantic value in the Middle East”, **The German Marshall Fund of the United States**, March 2010, p. 3-28.

KOÇER, Gökhan, “1990’lı yıllarda askeri yapı ve Türk dış politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 29 (1-2), 2002, s. 123-158.

LINKLATER, Andrew, “Critical Theory”, **International Relations Theory for the Twenty-First Century**, (Ed. Martin Griffiths), Routledge, New York 2007, p. 47-59.

LINKLATER, Andrew, "The achievements of critical theory", **International Theory: Positivism & Beyond**, (Ed. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski), Cambridge University Press, 1996, p. 279-298.

MITTELMAN, James H., "World Order Studies and International Political Economy", **Alternatives**, Yıl 1983, Cilt: 9, No: 3, p. 325-349.

MOOLAKKATTU, John S., "Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations", **International Studies**, 2009, 46 (4), 2009, p. 439-456.

MOUFFE, Chantal, "Hegemony and Ideology in Gramsci", **Gramsci and Marxist Theory**, (Ed. Chantal Mouffe), Routledge, London 1979, p. 168-204.

OKUR, Mehmet Akif – ONGUR, Hakan Övünç, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, (Der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, (2.Basım - 1.Baskı), İstanbul 2019, s. 327-360.

ORAN, Baskın, "Dönemin Bilançosu, 1919-1923", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 97-109.

ORAN, Baskın, "Dönemin Bilançosu, 1939-1945", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 387-398.

ORAN, Baskın, "Dönemin Bilançosu, 1945-1960", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 479-498.

ORAN, Baskın, "Dönemin Bilançosu, 1960-1980", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 655-680.

ORAN, Baskın, "Dönemin Bilançosu, 1990-2001", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 203-242.

ORAN, Baskın, “Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 19-72.

OZAN, Emre, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu”, **Akademik Dedektif**, Yaz 2014, Cilt: 7, Sayı: 14, s. 197-214.

ÖZDEMİR, Levent – AKBAŞ, Zafer, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politikası Eksenli Değerlendirmesi”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, Yıl: 2020, s. 48-75.

ÖZLÜK, Emre, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2009, Cilt: 11, Sayı: 17, s. 237-260.

PAYNE, Anthony, “US hegemony and the reconfiguration of the Caribbean”, **Review of International Studies**, 1994, 20, p. 149-168.

ROACH, Steven C., “Critical Theory”, **International Relations Theories Discipline and Diversity**, (Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, (Third Edition), 2013, p. 171-186.

RRICE, Richard, “Critical Theory”, **The Oxford Handbook of International Relations**, (Ed. Christian Reus-Smit, Duncan Snidal), Oxford University Press, New York 2008, p. 327-3345.

SANDER, Oral, “Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and of Change”, **Modern Turkey: Continuity and Change**, (Ed. Ahmet Evin), Opladen, 1984, p. 115-130.

SARIASLAN, Fatma, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 74, No: 4, 2019, s. 1065–1102.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2000, Cilt: 16, Sayı: 48, s. 857-886.

SEYDİ, Süleyman, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)”, **Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi**, I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Bilimevi Basım Yayın, (2. Baskı), İstanbul 2015, s. 535-574.

SINKAYA, Bayram, “Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits”, **Insight Turkey**, Vol: 14, No: 2, 2012, p. 137-156.

ŞENER, Bülent, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışında Gerçekçilik ve Pragmatizm Olguları (Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği İlişki Örneği)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, Yıl: 5, Şubat 2007, s. 175-185.

TAMKOÇ, Metin, “Turkey's Quest for Security Through Defensive Alliances”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol: 2 (1961), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, p. 1-39.

TEKİNALP, M., “Kemalizmin Doğuşu ve Amacı”, **Atatürkçülük Nedir Ne Değildir?**, (Der. Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2007, s. 9-16.

TELLAL, Eren, “Rusya’yla İlişkiler, 1990-2001”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 540-555.

TELLAL, Eren, “SSCB’yle İlişkiler, 1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 499-521.

TELLAL, Eren, “SSCB’yle İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 158-165.

TURAN, Kürşad, “Körfez (Irak) Krizi (1990-1991)”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Kitaplar, (2. Baskı), Ankara 2013, s. 189-196.

TÜFEKÇİ, Özgür, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, (Ed. Burhanettin Turan, Kemal İnâat, Mustafa Caner), SETA Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2017, s. 375-396.

TÜR, Özlem, “Economic Relations with the Middle East Under the AKP - Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones”, **Turkish Studies**, Vol: 12, No: 4, December 2011, p. 589-602.

UZER, Umut, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 2, Sayı: 2, Ocak 2011, s. 137-168.

UZGEL, İlhan - KÜRKCÜOĞLU, Ömer, “İngiltere’yle İlişkiler, 1923-1939”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2009, s. 258-276.

UZGEL, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1980-1990”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 34-82.

UZGEL, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler, 1990-2001”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, (12. Baskı), İstanbul 2010, s. 243-325.

YAVUZ M. Hakan, “Turkish identity and foreign policy in flux: The rise of Neo-Ottomanism”, **Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East**, 7:12, 1998, p. 19-41.

YEĞEN, Mesut, “Kemalizm ve Hegemonya?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, (Ed. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2009, s. 56-74.

YETİŞ, Mehmet, “Antonio Gramsci”, **1900’den Günümüze Büyük Düşünürler Cilt 1**, (Ed. Çetin Veysel), Etik Yayınları, İstanbul 2009, s. 121-174.

YILMAZ, E. Alper, “Avrupa Birliği ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikasının Son 5 Yılı”, **Social Science Development Journal**, Vol: 5, Issue: 22, 2020, s. 66-74.

YILMAZ, Nuh, “U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an ‘Empty Signifier’”, **Insight Turkey**, Cilt: 13, No: 1, s. 19-25.

YİĞİT YÜKSEL, Dilek, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporunda Türkiye’de Demokrat Parti (1954-1957)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl: 2011, Cilt: 27, Sayı: 79, s. 217-246.

YURDUSEV, A. Nuri, “‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi”, **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (İhsan D. Dağı, vd.), İletişim Yayınları, (16. Baskı), İstanbul 2019, s. 15-56.

Tezler

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara 1990.

MUZAFFER BÖLME, Selin, “ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Doktora Tezi, Ankara 2010.

ÖZLÜK, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması ve Çağdaş Uluslararası İlişkiler Teorilerine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

ÖZTÜRK, Osman, “Kemalizm, İdeoloji ve Hegemonya: Kuramsal Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

İnternet Siteleri

“Barış Pınarı Harekâtı: 5 soruda Fırat'ın doğusunda başlayan operasyon”, **BBC News**, 14 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

1 Kasım 1973 Kararnameler, **T.C. Resmi Gazete**, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14699.pdf>, s. 29, Erişim Tarihi: 23.03.2021.

BLACK, Ian, “Turkey Imposes Sanctions on Syria”, **The Guardian**, 30 November 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/30/turkey-imposes-sanctions-on-syria>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?”, **VOA**, 11 Temmuz 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeyi-s400-alimindan-sonra-neler-bekliyor/4996208.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

“Chronology January 1 - December 31”, 2003, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Sayı 34, 2003, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/674/8596.pdf>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

“Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process”, **European Council - Council of the European Union**, 18 June 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan son dakika Afrin açıklaması: 'Bir müjdeyi paylaşmak istiyorum’”, **Hürriyet**, 18.03.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-son-dakika-afrin-aciklamasi-40776070>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“EU urges Turkey to halt Syria invasion, will not pay for ‘safe zone’”, **Euractiv**, 10 October 2019, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-urges-turkey-to-halt-syria-invasion-will-not-pay-for-safe-zone/>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“European Comission: There is serious backsliding of rights and freedoms in Turkey”, **Bianet English**, 7 October 2020, <https://bianet.org/english/world/232241-european-commission-there-is-serious-backsliding-of-rights-and-freedoms-in-turkey>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Fırat Kalkanı Harekâtının 216 günlük bilançosu”, **Milliyet**, 30.03.2017, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

GIBBONS-NEFF, Thomas, “Trump Threatens to ‘Devastate Turkey Economically’ if It Attacks Kurds”, **The New York Times**, 13 January 2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/13/us/politics/trump-turkey-kurds.html>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Hüsrev Gerede’nin Anıları”, **NTV**, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/122161.asp>, Erişim Tarihi: 26.11.2020.

“Kırşehir Gençler Derneğindeki Konuşma”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı**, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kirsehir-gencler-dernegindeki-konusma>, Erişim Tarihi: 02.12.2020.

“Mavi Marmara: İsrail, Türkiye’den özür diledi”, **BBC News**, 22 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur, Erişim Tarihi: 03.05.2021.

“Mustafa Kemal’in Ahmet Emin’e Verdiği Mülâkat, 10.01.1922”, **İşte Atatürk**, <https://isteataturk.com/g/icerik/Mustafa-Kemal-in-Ahmet-Emin-e-Verdigi-Mulakat-10011922/839>, Erişim Tarihi: 25.09.2020.

“Nato to consider Turkey's Patriot missile request”, **BBC News**, 21 November 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-20427985>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“No Safe Refuge”, **Amnesty International**, 3 June 2016, <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4438252016ENGLISH.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“16.10.1980 Kanun, **T.C. Resmi Gazete**,
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17486_1.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

“Operation Provide Comfort”, **GlobalSecurity.org**,
https://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

“39 uncu Birleşim 1.3.2003 Cumartesi, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, Cilt. 6, Yasama Yılı: 1, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>, Erişim tarihi: 08.05.2021.

“Putin-Erdoğan Zirvesi... Adım Adım Normalleşme”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 2016,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/581727/Putin-Erdogan_zirvesi..._Adim_adim_normallesme.html, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“Putin-Erdoğan Zirvesi... Adım Adım Normalleşme”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 2016,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/581727/Putin-Erdogan_zirvesi..._Adim_adim_normallesme.html, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“Report of the Secretary - General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident”, **UN The Question of Palestine**,
<https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/>, Erişim Tarihi: 03.05.2021.

“Rusya’dan Patriot Uyarısı”, **Habertürk**, 22.11.2012,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/796493-rusyadanpatriot-uyarisi>, Erişim Tarihi: 07.05.2021.

“Rusya’nın Barışmak İçin 3 Şartı Var”, **Milliyet**, 14.12.2015,
<http://www.milliyet.com.tr/rusya-nin-barismak-icin-3-sarti-var/dunya/detay/2163380/default.htm>, Erişim Tarihi: 07.05.2021.

“Savaş Rüzgârları”, **Milliyet**, 27.03.1987,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/AJ5e4MepZL52NtX01WyV1A_x3D_x3D_, Erişim Tarihi: 14.04.2021.

“Statement by the Press Secretary”, **The White House**, 17 July 2019, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/statement-press-secretary-64/>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Suriye'den Türkiye'yle ilgili önemli karar”, **Hürriyet**, 2 Aralık 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeden-turkiyeyle-ilgili-onemli-karar-19373365>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“Syria crisis: Nato approves Patriots for Turkey”, **BBC News**, 4 December 2012, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-20590129>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

TORPEY, John, “The Present Situation of Social Philosophy and the Tasks of an Institute for Social Research”, <https://www.marxists.org/reference/archive/horkheimer/1931/present-situation.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2020.

“Trump: ‘great potential’ for expanded U.S., Turkey economic development”, **Reuters**, 15 January 2019, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-trump-idUSKCN1P82JO>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Turkey requested Nato missile defences over Syria chemical weapons fears”, **The Guardian**, 2 December 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/dec/02/turkey-syria-chemical-weapons-fears>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“Turkey requests Nato Patriot missiles”, **The Guardian**, 21 November 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/21/turkey-nato-patriot-missiles>, Erişim Tarihi: 08.05.2021.

“Turkey-European Union Relations”, **Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs**, 19.07.2019, https://www.ab.gov.tr/turkey-eu-relations_4_en.html, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“Türkiye merkez ülke olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

“Uçak Olayı İlişkilerimizi Etkilemeyecek”, **Sabah**, 14.10.2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/14/ucak-olayi-iliskilerimizi-etkilemeyecek?paging=2>, Erişim Tarihi: 07.05.2021.

“US makes an offer to Turkey for the sale of Patriot missiles”, **Hürriyet Daily News**, 3 January 2019, <https://www.hurriyetdailynews.com/us-makes-an-offer-to-turkey-for-the-sale-of-patriot-missiles-140228>, Erişim Tarihi: 09.05.2021.

“27 Eylül 1980, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt 1, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001004.pdf, Erişim Tarihi: 14.04.2021.

“Zübeyde Hanım kimdir? İşte Atatürk’ün annesi Zübeyde Hanım’ın hayatı”, **Sözcü Gazetesi**, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/zubeyde-hanim-kimdir-iste-ataturkun-annesi-zubeyde-hanimin-hayati-5566161/>, Erişim Tarihi: 24.09.2020.

Arşiv

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 2 (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961), (Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

İstiklal Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), (hazır. Yunus Emre Yılmazoğlu, İsmail Emrah Perdecioğlu), Anayasa Mahkemesi Yayınları, (2. Baskı) Ankara 2019.

EKLER

ÖZ GEÇMİŞ

ÖZ GEÇMİŞ